

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜZE YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ ULUS
İNŞASI VE KİMLİK ÇALIŞMALARI:
ÜLKEMİZDEN VE DÜNYADAN MÜZE
ÖRNEKLERİ

Ünal ÜSTÜNDAĞ

2501202566

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Fethiye ERBAY

İSTANBUL – 2023

ÖZ

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİ ULUS İNŞASI VE KİMLİK ÇALIŞMALARI: ÜLKEMİZDEN VE DÜNYADAN MÜZE ÖRNEKLERİ

ÜNAL ÜSTÜNDAĞ

Modern ulusların ortaya çıkışıyla başlayan ulusal inşa süreçleri kapsamında çok yönlü politikalar geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur. Ulusal boyutta bir kültür ve kimlik inşası temel dinamikleri itibarıyla her ulusta farklı ihtiyaçlardan doğmuş, farklı dinamiklerle uygulamaya konmuştur. Ulusların doğuşu, erozyona uğraması, savaşlar ya da toplumsal olaylar sonrasında siyasal dönüşüm geçirmeleri gibi nedenler kültür ve kimlik inşasını zorunlu kılan başlıca faktörlerdir. Ulusal inşa süreçlerinin argümanları arasında kültür politikaları önemli yer tutmaktadır. Modern uluslarla birlikte ortaya çıkan modern müze yapıları kültürel insanın önemli bir aracıdır. Müzeler kamuyu görünür kılan, toplumu eğiten, kültür oluşumuna katkı sunan ve dolaylı olarak kimliği inşa eden yapılardır.

Müzeleri kültürel ve ulusal inşa süreçlerinin önemli bir aracı ve tamamlayıcısı olarak gören bu çalışmada, Türkiye ve dünya müzelerinde ulusal kimlik inşa süreçlerinin nasıl yürütüldüğü örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Çalışma Türkiye’de ulusal kültür ve kimlik sürecinde kurulmuş ya da hayata geçirilememiş müzeleri Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak ele almaktadır. Dünya müzelerinden örnekler Amerika, Avrupa, Afrika, Yeni Zelanda, Rusya, Uzak Doğu ve Orta Doğu müzeleri örnekleriyle ele alınmıştır.

Çalışmada Türkiye’de ulusal kültürü ve kimliğin şekillenmesine katkı sunan Tanzimat, Meşrutiyet, Cumhuriyet dönemlerinde önemli müzelerin kurulum süreçleri, millî kültüre katkıları, sosyolojik ve tarihi bağlamda ele alınarak incelenmiştir. Birincil ve ikincil kaynaklar dışında söylem analizlerine de başvurulmuştur. Cumhuriyet öncesi ve sonrası Türkiye örneklerinde tündengelim yoluyla kurulan ya da kurulmaya çalışılan ulusal ve millî müzeler incelenmiş, dünya örneklerinde ise daha çok müzeler özelinden ülkelerin genel tarihi ve siyasal

dokularına dair tümevarım yöntemiyle ele alınmıştır. Dünya örneklerinde, akademik çalışmalar ile müze kurumları ve müzecilerin kendi söylemleri incelenmiştir.

Müzelerin ulusal kültür ve kimlik inşasına sağladıkları katkıların dönemsel olarak değişebileceği, inşa süreçlerinin revize edilmesi ya da yeniden kurgulanması gereken dinamik süreçler olabileceği, müzelerin anlatı, kurgu ve misyonlarının da bu dinamik süreçlere göre şekillenmesi gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: ulusal kültür, kültür inşası, kimlik inşası, müzeler ve ulusal inşa.

ABSTRACT

NATION BUILDING AND IDENTITY STUDIES IN THE OTTOMAN AND REPUBLIC PERIOD: EXAMPLES OF MUSEUMS FROM OUR COUNTRY AND THE WORLD

ÜNAL ÜSTÜNDAĞ

Within the scope of the national construction processes that started with the emergence of modern nations multidimensional policies have been developed and put into practice. The construction of a national culture and identity has emerged from different needs in every nation in terms of its basic dynamics and has been put into practice with different Dynamics. The reasons such as the birth of nations, their erosion, political transformation after wars or social events are the factors that necessitate the construction of culture and identity on a national scale. Cultural policies have an important place among the arguments of national construction processes. An important tool of cultural construction is the modern museum structures that emerged with modern nations. Museums are structures that make the public visible, educate the society, contribute to the formation of culture and indirectly construct identity.

In this study, which seen museums as an important tool and complement of cultural and national construction processes, it is tried to explain with examples how the national identity construction processes in museums in Türkiye and the world are carried out. The study deals with the museums that were established or not implemented in the process of national culture and identity in Türkiye before and after the Republic. In the selection of examples museums all over the world, that based in America, Europe, New Zealand, Russia, the Far East and the Middle East were discussed.

In this study, the establishment processes of important museums in the Tanzimat, Constitutional and Republican periods, which contributed to the shaping of national culture and identity in Turkey, their contributions to national culture have been studied in sociological and historical contexts. Apart from primary and secondary sources, discourse analyzes were also used.

National museums, which were established or tried to be established by deduction method in the examples of Turkey before and after the republic, were examined, and in the examples of world museums, the inductive method of the general history and political texture of the countries was used. In World examples, academic studies, museum institutions and the own discourses of museologists have been examined.

It has been found that the contributions of museums to the construction of national culture and identity may change periodically, that there may be dynamic processes that need to be revised or reconstructed in the construction processes, and that the narrative, fiction and mission of the museums should be shaped according to these dynamic processes.

Keywords: national culture, cultural construction, identity construction, museums and national construction.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada ülkemizin müzecilik geçmişine, ulusal kültür ve kimlik inşası kapsamında yurt dışı örneklerle de yer verilerek, ı ışık tutulmaya çalışıldı. Kişiler ve kurumlar bazında süreklilik içeren bir yapıda olan Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde kurulan çoğu müzenin ulusal kültür inşa süreçlerinin bir aracı olduğu gerçeği, dünyadan da benzer örnekler verilerek incelendi. Çok daha geniş kapsamlı ve çok disiplinli olarak ele alınmak zorunda olan bu önemli konuda yapılmış çok az çalışma olduğunu görmek üzücüydü. Yer yer koşarak yer yer emekleyerek sürdürdüğüm, yaklaşık yirmi senelik üniversite eğitimim boyunca aldığım ön lisans, lisans ve yüksek lisans eğitimlerinin Müze Yönetimi alanında keşişmiş olması bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan temel etken oldu.

Çalışma konusunda desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Fethiye Erbay'a teşekkür ederim. Çalışmanın küçük bir kısmı, 2021 yılında Covid-19 pandemi sürecinin olağanüstü şartlarında İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müze Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı, Seminer dersi kapsamında hazırlandı. Bu nedenle dersin öğretim görevlisi Doç. Dr. Aslı Gökçe Kılıç'a ayrıca teşekkür ederim. Çalışmalarım sürecinde, saygı ve hoşgörülerıyla yanımda olan geniş aileme de teşekkürü bir borç bilirim. Yaptığım araştırmalar kapsamında karşıma çıkan, döneminin ötesinde yaklaşımlarıyla günümüz müzeciliğinin temelini atan idealist Osmanlı ve Cumhuriyet aydınları olmasaydı bu çalışma da olmayacaktı. Işıklarıyla günümüzü aydınlatan tüm müzecilere ayrıca teşekkür ederim.

Çalışma yeğenlerim Elif Ezgi Üstündağ, Tuna Üstündağ, Hasan Baki, Tan Baki, Melike Salih, Alp Arslan Üstündağ ve Melikşah Salih'e adanmıştır.

İstanbul, 2023

ÜNAL ÜSTÜNDAĞ

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iiiv
ÖNSÖZ.....	vi
RESİMLER LİSTESİ.....	iiix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUS İNŞASI VE KİMLİK ÇALIŞMALARI

1.1. Ulusal Kültür ve Kimlik İnşası Kavramları	5
1.2. Osmanlı Devleti’nde Ulusal Kültür ve Kimlik Anlayışı.....	7
1.3. Cumhuriyet Döneminde Kültür ve Kimlik Çalışmaları	11
1.3.1.Cumhuriyet Ulus İnşasının Kuramsal Dinamikleri.....	12
1.3.1.2. Ulusal Kültür İnşasında Dil ve Tarih Çalışmaları.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ULUSAL KÜLTÜR İNŞASI VE MÜZELER

2.1. Ulusal Kültür İnşasında Müzelerin Yeri	19
2.2. Türkiye’de Ulusal Kültür ve Kimlik İnşasında Müzeler.....	25
2.2.1.Osmanlı’da Kültürel İnşa ve Müzelerin Doğuşu	25
2.2.1.1. İlk Müzecilik Çalışmaları ve Aya İrini’de İlk Müze.....	26
2.2.1.2. Osmanlı’da Arkeoloji ve Koruma Bilinci	30
2.2.1.3. Müze-i Hümayun’da Yabancı Yöneticiler Dönemi	38
2.2.1.4. Osmanlı Müzeciliğinde Yerli Yöneticiler Dönemi	43
2.2.2. “Millî Müze” ve “Çanakkale Panorama Müzesi”	50
2.3. Osmanlı Sonrası Yeni Kimlik İnşası ve Müzeler.....	55
2.3.1. Atatürk Dönemi’nde Ulusal Çalışmalar ve Müzeler.....	60

2.3.1.1. Ankara Etnografya Müzesi	61
2.3.2. Köken Temelli Ulus İnşasının Müzeciliğe Yansıması.....	68
2.3.3. Millî Kütüphane, Akademi ve Hitit Müzesi Projesi	72
2.3.4. Türk Tarih Kurumu Sergisi.....	75
2.3.5. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi.....	80
2.3.6. Topkapı Sarayı Müzesi	80
2.3.7. Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi.....	82
2.3.8. Halkevleri Müzecilik Çalışmaları	85
2.3.8.1. Ulusal Basında Halkevleri Müze ve Sergi Çalışmaları.....	90
2.3.9. Okul Müzeleri	98
2.4. Ulusal Bir İnkılap Müzesi Arayışı	99
2.4.1. Belgelerde İnkılâp Müzesi	104
2.4.1.1. Münir Hayri Egeli'nin Devrim Müzesi Raporu.....	107
2.4.2. Millî İnkılap Müzesi'nin Kurulamama Nedenleri.....	111
2.5. Atatürk Sonrası Ulusal ve Millî Müze Çalışmaları.....	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YURTDIŞI ÖRNEKLERLE ULUSAL KÜLTÜR İNŞASI VE MÜZELER

3.1. Amerikan Müzelerinde Halkçı Yaklaşım.....	123
3.2. Yeni Zelanda Müzelerinde Genişleyen Ulusun Temsili	126
3.3. Avrupa Müzelerinde Ulusal Kültürel Yaklaşım	129
3.4. Orta Doğu Müzeleri ve Ulusal Kimlik Sorunu	131
3.5. Ulusal Kimlik İnşasında Uzak Doğu Ülkeleri	135
3.6. Afrika Ulusal Müzelerinde Millî Kültür Koruyuculuğu	138
3.7. Sovyetler Birliği Öncesi ve Sonrasında Rus Müzeciliği.....	141
3.8. Kazakistan'da Millî Kültür ve Müze İlişkisi.....	143
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA	151

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1. Aya İrini içerisinde yer alan ilk müze.	29
Resim 2.2. Osman Hamdi Bey Fransız arkeologlar ile Lagina kazısında.	37
Resim 2.3. Müze olarak düzenlenmesi sonrasında Çinili Köşk.	40
Resim 2.4. Müze mimarisinde temel alınan Ağlayan Kadınlar Lahdi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi.....	45
Resim 2.5. Çanakkale Panorama Müzesi’nin 1915 tarihli teknik çizimi.	52
Resim 2.6. İlk açıldığı yıllarda Ankara Etnografya Müzesi.	66
Resim 2.7. Türk Tarih Kurumu Sergisine dair yayınlanan haber.....	78
Resim 2.8. Ayasofya’nın müze olarak açılmasına dair Milliyet Gazetesi haberi.....	83
Resim 2.9. İzmir Kültürpark içerisinde yer alan, Bruno Taut tarafından İnkılâp Müzesi olarak tasarlanan müze yapısı.....	113
Resim 3.1. Ulusal Amerikan Tarihi Müzesi.	126
Resim 3.2. Yeni Zelanda Te Papa Tongarewa Ulusal Müzesi.	128
Resim 3.3. Portsmouth D-Day Müzesi.	131
Resim 3.4. Birleşik Arap Emirlikleri Al Ain Ulusal Müzesi.....	134
Resim 3.5. Singapur Ulusal Müzesi.	136
Resim 3.6. Güney Africa, Cape Town’da kurulan Altıncı Bölge Müzesi.	138
Resim 3.7. Rusya Ulusal Tarih Müzesi’nde bulunan Romanov hanedanı temalı tavan süslemesi.	142
Resim 3.8. Çimkent Siyasi Baskı ve Sürgün Kurbanları Müzesi.	145

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.b.	: Adı geçen belge
a.g.e.	: Adı geçen eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.H.F.	: Cumhuriyet Halk Fırkası
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviri
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
ICOM	: International Council of Museums (Uluslararası Müzeler

Konseyi)

Prof. Dr.	: Profesör Doktor
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
vd.	: ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Ulus inşası kavramı 18. yüzyılda gelişen modern ulus kavramıyla birlikte hayata girmiş politik bir kavramdır. Kavramı bünyesindeki tüm etnik ve millî unsurları tek çatı altında toplayarak devletleşmeyi sağlayan, uluslaşma süreci içerisinde gerçekleşen, belirgin bir millet vasfını öne çıkartarak yurttaş bilincini yeniden tasarlayan sistemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Bu yeniden tasarım revize etme ya da oluşturma süreçleri içerisinde açık ve kapalı değerler sistemi bulunmaktadır. Müzeler bu değerler sistemi içerisinde devletlerin doğrudan ya da dolaylı araçları olarak yer almaktadır. Müzeler yurttaş eğitimi noktasında da ulus inşa süreçlerinin, etkili argümanlarından biridir.

Türkiye’de müzecilik faaliyetleri Avrupa’da modern müzelerin kurulmaya başlandığı 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Modern anlamda ilk müzemiz kabul edilen Müze-i Hümayun’un Aya İrini’de kuruluşundan hemen sonra arkeoloji çalışmalarıyla zenginleşen millî kültürümüz, Tanzimat’la yeni bir kimliğe bürünmüştür. Bu belirgin kimlik müzelerle somutlaşmıştır. Ancak Ali Artun’un *İmkânsız Müze* isimli makalesine göre ikilemlerin ortasında kalan Müze-i Hümayun hızlı gelişimine rağmen ulusal bir kimliğin yansıtıcısı olma noktasında zayıf kalmış görünmektedir. Bunda Osmanlı Devleti’nin içinden geçtiği yoğun siyasal süreçlerin etkili olduğu düşünülebilir. Diğer yandan müzecilik konusunda yetişmiş uzmandan mahrum olunması gerçeğini de göz ardı etmemek gereklidir. Osmanlı müzeciliğinin her şeye rağmen hızlı yol alması ve arkeolojik zenginliği, dünya ölçeğinde kısa sürede tanınır hale gelmesini sağlamıştır. Müzecilik çalışmaları kültürel aktarım yoluyla Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

Cumhuriyet kurucuları, bir yandan arka arkaya gelen savaşların ve kayıpların yaralarını sararken bir yandan da yeni Türk ulusunun ekonomik, kültürel ve siyasal olarak donatılmasını sağlamıştır. Özellikle ulus devletin inşası sürecinde kültürel yatırımlar önemsenmiş, yurttaş kimliğini ön plana çıkartan çalışmalara girişilmiştir. Yeni ulusun çekirdeği vatandaşın eğitim sürecine müzeler de dâhil edilmiştir. Böylece müze kurumları hem yeni kimliği temsil eden hem de kültürel kimliği inşa eden yapılar haline gelmişlerdir. Osmanlı’dan devralınan müzecilik mirasını kendi

dinamikleri doğrultusunda geliştiren Cumhuriyet kurucuları, oluşturdukları sürdürülebilir sistemlerle günümüze kadar gelen müzecilik anlayışını halka indirmişlerdir.

Çalışmanın birinci bölümü Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet dönemlerinde Türkiye’de kültür ve kimlik inşa süreçlerine ışık tutmaya çalışmaktadır. Bu bölümde ele alınan konular daha çok sosyolojik değerlendirmelerdir. Cumhuriyet kimlik inşa süreçleri aslında Tanzimat sürecinden başlatılması gereken bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransız Devrimi sonrasında neredeyse tüm dünyayı etkisi altına alan milliyetçi söylemler kısa sürede Osmanlı Devleti’nde de kendine karşılık bulmuştur. Ertuğrul Eryücel’in *Türkiye’de Ulus İnşasının Bilimsel Temelleri* isimli makalesinde belirttiği gibi II. Meşrutie dönemlerinde ortaya çıkan Batı eksenli düşünce akımları, Cumhuriyet Türkiye’sinin vatandaş yetiştirme programlarının temelini oluşturmuştur. Cumhuriyet dönemi ulus inşasının kuramsal dinamiklerinin de ele alındığı birinci bölümde, sosyal bilimlerin kültür inşasına katkısı dil ve tarih çalışmaları ekseninde değerlendirilmiştir. Dil ve tarih çalışmaları merkezli yürütülen kimlik inşası çalışmaları bu dönemin ilk müzecilik faaliyetlerini doğrudan etkilemiştir. Ferruh Gerçek *Türk Müzeciliği* isimli kitabında 1931 yılında Türk Tarih Kurumu’nun açılmasıyla Cumhuriyet döneminde arkeoloji ve müzecilik çalışmalarının arttığını söyleyerek bu görüşü desteklemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü Türkiye’de ulusal kültür inşasında müzelerin yerine ayrılmıştır. Osmanlı Devleti’nde Müze-i Hümayun’la başlayan ilk çalışmalar kapsamında müzecilik bilincinin seviyesine dair bakış açısı, dönemin arkeolojiye bakışı ve koruma bilinciyle ele alınmaya çalışılmıştır. Müze-i Hümayun’un Aya İrini’den Çinili Köşk’e taşınması sonrasında yeni yapılan Arkeoloji Müzesi’ne geçiş süreci dünya çapında tanınma ve ses getirme dönemi olmuştur. Müze-i Hümayun ekseninde Osmanlı müzeciliğinin ele alındığı ikinci bölümde, Millî Müze ismi altında hayata geçirilmeye çalışılan ancak oldukça kısa ömürlü olan bir müze ve Çanakkale Savaşları döneminde hayata geçirilmek istenen Çanakkale Panorama Müzesi projelerine yer verilmiştir. Kurulmak istenen panoramik müze Prof. Dr. Fatma Ürekli’nin *Osmanlı’nın Çanakkale 1915 Panorama Tarih Müzesi Projesi* isimli kitabından yola çıkarılarak incelenmiştir. Bu bölümde aynı zamanda Atatürk

dönemindeki tarih ve dil eksenli kimlik ve müze çalışmaları incelenmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kimliğiyle bütünleşen Ankara Etnografya Müzesi'ne dair çalışmalar yine ulusal kültür ve kimlik inşası ekseninde ele alınmıştır. Atatürk'le başlayan süreç, köken incelemelerinin yoğun olduğu, Anadolu medeniyetleri inceleme ve araştırmalarının öne çıktığı bir dönemdir. Bu süreçte köken anlayışının Sümer, Hitit ve ilk çağ kavimlerine dek götürüldüğü Türklük temelli çalışmalar, siyasal bir kültürel inşa sürecini doğurmuştur. Erken Cumhuriyet döneminde Ankara'da bir Hitit Bilim Merkezi kurulmaya çalışılmış ancak proje hayata geçirilememiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, Topkapı Sarayı ve Ayasofya'nın müze haline getirmesi de kültürel vizyonun bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Böylece Cumhuriyet yönetimi hem kültürel mirasa sahip çıktığını hem de farklı kültürlerin kapsayıcısı olduğunu dünyaya göstermek istemiştir. Osmanlı modern kimliğini temsil eden İstanbul Arkeoloji Müzesi, Cumhuriyet kimliğini somutlaştıran Ankara Etnografya Müzesi gibi kurumlar, dönemleri itibarıyla millî kültüre kimlik kazandıran kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzecilik çalışmalarıyla doğrudan bağlantılı olan arkeoloji bilimi, günümüze kadar önemini korumuş ve ulusal inşa sürecinin altyapısını da oluşturmuş görünmektedir.

Cumhuriyet döneminin yeni yurttaş ve ulus kimliğinin oluşturulmasında müze çalışmalarını ele aldığı temel kurumlardan biri Halkevleri olmuştur. Halkevleri bünyesinde kurulan Müze ve Sergi Şubesi çalışmalarına dair bilgimiz sınırlı olsa da dönem gazeteleri konu hakkında zengin veriler sunmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde bir başlık altında Halkevleri Müze ve Sergileme Şubesi çalışmalarına yer verilmiştir. Bu bölümde kısaca okul müzelerine de değinilmiştir. İkinci bölümde, üzerinde özellikle durulması gereken, dönem yöneticilerinin ilke ve inkılâpları anlatmak için bir propaganda unsuru olarak gördüğü İnkılâp Müzesi çalışmalarına geniş yer ayrılmıştır. İnkılâp Müzesi çalışmaları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde yer alan birincil kaynaklardan yola çıkılarak değerlendirilmiştir. İstenen çapta millî bir İnkılâp Müzesi kurulamamış ancak toplanan çok sayıda bilgi ve belgeyle faklı müzelerin açılması sağlanmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ulusal kültür ve kimlik inşasında kullanılan yurtdışı müze örnekleri incelenmiştir. Müzeler üzerinden ele alınan kültürel ve

kimliksel inşaa faaliyetleri kapsamında ABD, Yeni Zelenda, Avrupa, Ortadoğu, Afrika ve Asya'dan örneklere yer verilmiştir. Dünya örnekleleriyle müzelerde yürütölen genelden yerele, çok uluslu, dinamik ve pro-aktif ulusal inşaa süreçleri incelenmeye çalışılmıştır. Ele alınan müzelerin kültürel kimlik yaklaşımlarındaki farklılıkların tarihsel ve sosyal dinamiklerle bağı incelenmiştir. Avrupa ve ABD müzeleri ulusal kültür inşası için alt kimliklere dair çalışmalar yürütmektedir. Uzak Doğu ölkelerinde ulusal müzelerin, siyasal geçiş süreçlerinde kültürlere bakışı anlatılmış, millî kültür inşasında olası riskler Orta Doğu müzeleriyle örneklendirilmiştir. Bu bölümde ele alınan Afrika müzeleri örneğıyle, müzelerin parçalanma riskiyle karşı karşıya kalan kültürlere sahip çıkan ve koruyan yapılar olabileceğı gösterilmek istenmiştir.

Bu çalışmada tarihsel süreçler kronolojik olarak ele alınmaya çalışılmış, sosyolojik ve tarihi saptamalar kısmen söylem analizlerine de dayandırılarak, birincil ve ikincil kaynaklarla ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan müzeler tündengelim metoduyla, ulusal kimlik ve kültür inşasının Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki müzelerle ilişkisi incelenirken, üçüncü bölümde dünya müzeleri özelinden devletlerin genel politikalarına bakılmış, tümevarım yolu benimsenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE ULUS İNŞASI VE KİMLİK ÇALIŞMALARI

Ulusal kültür ve kimlik inşası kavramları, modern toplumların ortaya çıkmaya başladığı 18. yüzyılda ortaya atılmıştır. Kavramlar temelde Fransız Devrimi sonrasında şekillenen dünya dinamikleri çerçevesinde gündeme gelmiştir. Tanzimat süreciyle *ulus*, *millet*, *vatan* gibi kavramlarla tanışan Osmanlı Devleti, çok kültürlü yapısı altında İslamcılık, Türkçülük, Osmanlıcılık yaklaşımlarıyla kendini ifade etmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti, I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde de ulus kimliği tartışmalarının ortasında kalmıştır. Ancak Cumhuriyet dönemi, yeni devletin yurttaşı vatandaştan başlayarak bir kültürel inşa sürecine girmiş, kendi dinamikleriyle kimliği yeniden ele almıştır.

1.1. Ulusal Kültür ve Kimlik İnşası Kavramları

Ulusal kültür ve kimlik inşası, 18. yüzyılda toplumsal hayata girmiş siyasal kavramlardır. Bu kavramları daha iyi anlayabilmek için öncelikle ulusu meydana getiren millete dair bazı tanımlara göz atmak gerekmektedir. “Millî kültür” ve “millî kimlik” kavramları daha etnik ifadelerken, “ulus” kavramı üst kimlikleri ifade etmektedir.

“Millî kültür”, bir milletin sosyo-kültürel, hukuki, siyasi, iktisadi, ahlaki, dini ve kendisine özgü diğer niteliklerinin bir bütünüdür. “Millî kimlik” ise Türk Dil Kurumu tarafından “*Bir milletin kendine özgü düşünüş ve yaşayış biçimi, dil, töre ve gelenekleri, toplumsal değer yargıları ve kuralları ile oluşan özellikler bütünü, millî hüviyet*” olarak tanımlanmaktadır.¹ Her iki tanım arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Millî kültür ve millî kimlik kavramları birbirinin benzeri ve tamamlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziya Gökalp millî kültürü, medeniyet kavramından ayırmaz.² Gökalp ulusun temelini kültürde bulmuş, tüm duygular, yargılar ve ülküleri kültür kavramı içerisinde sokmuştur. Gökalp, teknoloji ve bilgiyi ise uygarlık

¹ Türk Dil Kurumu Sözlüğü (Çevrimiçi) <https://www.sozluk.gov.tr/>, 20 Kasım 2021.

² Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s. 25.

kapsamına dâhil etmektedir. Ona göre kültür, uygarlıktan çok daha güçlüdür. Diğer yandan Gökalp, halkın ulusal kültürle kaynaştırılmadığı sürece uygarlığın benimsenemeyeceğini savunmaktadır. Gökalp, ulusu ahlaki değerlerin kaynağı ve kültür taşıyıcısı olarak görmektedir.³ Görüldüğü gibi son derece geniş bir anlamı olan millî kültür kavramı hem uygarlık ve ulus kavramıyla birlikte anılmakta hem de kimlik tanımlamalarıyla öznel bir hale gelmektedir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde kısaca “*millet*” olarak tanımlanan “*ulus*” aslında toplumun sosyo-politik bir modelidir. Ulus ayrıca Musa Yavuz Alptekin tarafından “*vatan, ülke, devlet, vatandaşlık, dil, din, kültür gibi bir takım ortak maddi ve manevi değerlere sahip ve siyasal olarak oluşmuş bir halkın adı*” olarak tanımlanmaktadır.⁴ Tanımda bahsi geçen ortak değerlerin temelinde de vatandaşlık olgusu ve vatandaşlık bağı bulunmaktadır. Bireyleri ulus devlete bağlayan yurttaşlık bağı alt kimlikleri ikinci plana atan bir üst kimlik katıdır. Mehmet Güngör’e göre yurttaşlık kavramı, siyasal topluluğun üyesi olan, bu toplulukta kendisine sunulan hak ve görevlerle yasal bir statü kazanan ve böylece belli bir ülkenin vatandaşı olan, resmi bir üyelik kazanarak kamusal yaşama aktif katılan, demokratik ve siyasal arenada özgürce seçebilen, gerektiğinde direnebilen, sorumluk almaktan kaçınmayan bireyleri anlatmaktadır. Yurttaşlık aynı zamanda Batı modernliğinin belirleyici kavramlarından biridir.⁵

Kemal Karpat, *Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi* başlıklı makalesinde birey ve toplulukların gelişmelerini, varlıklarını sürdürmelerini ve savunmalarını sağlayan kimlik kavramının, topluluklar içinde beraberlik ve dayanışma duygusu oluşturduğunu söylemektedir.⁶ Atatürk, toplumun kurtuluşunu bireyin kurtuluşunda bulmuştur. Henüz Millî Mücadele’nin başında, Ankara’da 28 Aralık 1919’da yaptığı konuşmada ulusun kurtuluşunu bireyde gördüğünü söyleyerek, bireylerin sağlıklı düşünemedikçe başkaları tarafından

³ Uriel Heyd, **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979, s.75-81.

⁴ M. Yavuz Alptekin, “Teoride ve Pratikte Ulusçuluk ve Ulus İnşası”, **Türkiye’de Ulus İnşası**, Ed. M. Yavuz Alptekin, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2021, s.1.

⁵ Mehmet Güngör, “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2017; 13, S.2, s.440-443.

⁶ Kemal Karpat, “Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi”, Haz. Şen, S., **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s.23.

olumsuz yönlendirilebileceklerini vurgulamış ve kendini kurtarmak isteyen kişilerin gelecekleriyle doğrudan ilgili olmaları gerektiğini belirtmiştir.⁷ Atatürk'e göre uygarlığın gerektirdiği geleceğini belirleme hakkına sahip, özgün düşünebilen kişilerden oluşan uluslaşma süreci, bireyden yani yurttaştan başlamalıdır.

Prof. Dr. Özer Ozankaya toplumsal düzenin kendiliğinden biçimlenmediğini, insan ve toplum yaşamı için en büyük tehlikenin “kendiliğindenlik” olduğunu belirtmektedir. Toplumsal düzenin organize edilmesi gerekmektedir.⁸ Ozankaya'nın işaret ettiği ulus inşası için belirgin kimliklerin ortaya çıkması gerekmektedir. Musa Yavuz Alptekin, ulus devletlerin ülke sınırları içerisinde bayraktarlığını üstlendiği toplum, kültür ve dilin dışında, en azından eş değer düzeyde başka bir toplum, kültür ve dilin bulunmadığı iddiasında olduklarını söylemektedir. Şayet benzer özellikleriyle öne çıkan bir başka etnik, coğrafi, kültürel topluluklar mevcutsa ikinci grup için ulus inşası olarak adlandırılan motive etme, hazırlama, değiştirme ve dönüştürme süreçlerinin gerekliliği doğmaktadır. Diğer yandan yeni söylemler, semboller, sosyal organizasyonlar yeni toplumun oluşumunu tamamlamış bir ulus olmasına yetmeyecektir. Bu sebeple de kurulan yeni siyasal yapının bir ulus inşası sürecine tabi tutulması gerekecektir.⁹

Ulus devletler, millî bağlar ve aidiyet unsurları üzerinden tebaayı yurttaş ve ulusa dönüştürmeyi amaçlamıştır.¹⁰ 1789 Fransız Devrimi, uluslaşma etkilerini tüm dünyada gösterecek, Osmanlı coğrafyası da bu etkiden uzak duramayacaktır.

1.2. Osmanlı Devleti'nde Ulusal Kültür ve Kimlik Anlayışı

Osmanlı Devleti kurucularının üstesinden geldikleri en önemli sorun, çok çeşitli dini cemaatlerden, etnik ve ulaşılması güç alt kültür gruplarından oluşan etkili bir yönetim kurmak olmuştur. Osmanlı yöneticileri göçebe ve şehirlileri kendi çıkarları dışında ortak bir gaye için hazırlamışlar milyonlarca Hristiyan'ı, Müslüman

⁷ Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, s.64-65.

⁸ Özer Ozankaya, “Ulusal Toplum ve Ulusal Kültürün Kurucu Öğeleri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Kasım 1992, Y.5, C.3, S.10, s.213.

⁹ Alptekin, *a.g.e.*, s.1-4.

¹⁰ Ertuğrul Eryücel, “Türkiye’de Ulus İnşasının Bilimsel Temelleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Mart 2022, C.10, S.30, s.479.

bir devlet yapısına entegre etmişlerdir. Prof. Dr. Şerif Mardin'e göre bu başarı sultanî devlet geleneğinden gelmektedir.¹¹

Avrupa ülkeleri değişik yöntemlerle ulusal karakterlerini inşa etmişlerdir. İngilizlerin faydacılık ve iktisatçılığı, Fransızların devrimciliği, Almanların gecikmiş kapitalizm ve kuramcılığı bu bağlamda değerlendirilebilir. Ancak Mehmet Güngör *Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü* isimli makalesinde Osmanlı Devleti'nde daha özgün yöntemlerle oluşmuş, etnik ve kültürel anlamda türdeş bir halk tabanı oluşmadığını belirtmektedir.¹² Diğer yandan Osmanlı klasik sisteminde Ortodoks Kilisesi temel bir yönetim birimidir. Devlet bu kiliseye bağlı kişilerin dâhili yönetimini Ortodoks Patrikliğine bırakmıştır. Diğer gayrimüslim unsurlar ise içişlerinde kendi dini liderleri tarafından idare edilmektedir. Geri kalan İslam cemaati, Araplar, Türkler, Arnavutlar, Kürtler ve Çerkezlerin dâhil olduğu bir ünite olarak kavramsallaşmıştır.¹³ Bu ünite, Osmanlı'nın Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde ulus ve kimlik inşasında öne çıkan İslam kimliği altında kavramsallaşan gruptur. Ayrıca Türk halkı birbirine kenetleyen ve bir araya getiren iki temel unsurdan birincisi ortak anılar ve imparatorluk geleneğidir. İkinci unsur ise toplum üzerinde işgal edilen yerden doğan hâkim millet bilinci ve kendilerini tüm imparatorluğun sorumlusu kılan üstünlük duygusudur.¹⁴

Yüz yıllar boyunca Orta Doğu'dan Kafkaslara, Rumeli'den Balkanlara kadar büyük bir coğrafyaya özünde çok sorun yaşamadan hükmedebilmiş olan Osmanlı için 17. ve 18. yüzyıllarda bu durum değişmeye başlamıştır. Devlet, özellikle Avrupa'dan yükselen seslere tepkisiz kalamamıştır. Fransız Devrimi'yle öne çıkan "Toplum Sözleşmesi", 17. ve 18. yüzyıllarda siyaset felsefesi gündemine girmiştir. Kavram, Fransız Devrimi'yle başlayan süreçte, her kesimini dışlanmaktan uzaklaştırarak, eşit hak ve sorumluluklar temelinde yurttaşlığı öncelemektedir. Kavram ve etrafında dönen tartışmalar Osmanlı İmparatorluğu ve sonrasında Cumhuriyet dönemi ulus ve kimlik inşa süreçlerinin şekillenmesini sağlamıştır.

¹¹ Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s.39.

¹² Güngör, **a.g.e.**, s. 446.

¹³ Mardin, 1991, **a.g.e.**, s. 50-51.

¹⁴ Güngör, **a.g.e.**, s. 446.

Prof. Dr. Halil İnalçık'ın tanımlamasıyla, temel müesseseleri bozulmuş ve yıpranmış Osmanlı Devleti'nin, yepyeni bir medeniyetle yükselen Avrupa'nın üstünlüğü karşısında teşkilatlanma çabası olan Tanzimat¹⁵, bir nevi yeniden inşa çabasıdır. 1839 yılında çıkartılan Tanzimat ve Islahat Fermanı, devlet ile tebaa arasındaki geleneksel siyasi ilişkileri yeni bir esas üzerine kurmayı amaçlamıştır. Bu yeni esasın temelinde “vatandaşlık” anlayışı vardır.¹⁶ Ancak Osmanlı'da devlet kurumu ilahi düzenin icracısı, padişah ise yürütme işleviyle bir kuldur. Türk-İslam kültür ve geleneği üzerine kurulan bu sistemle, evrenin sonsuz nizamı da kurulmuştur. Devam etmesi gereken bu sistemde gelişme, ilerleme ve çağdaşlaşma girişimleri yapıyı bozma potansiyeline sahip görüldüğü için olumsuz algılanmaktadır. Yapı üzerindeki değişimlerin geleneğe ve klasik sisteme zarar vermeden gerçekleşmesi gerekmektedir.¹⁷ Bu durum yapılacak kültürel ve kimlik inşa süreçlerinin ne kadar hassas bir noktada olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Prof. Dr. Şerif Mardin, Osmanlı'nın gerileme döneminde bürokrat ve ulema arasında çıkan gerilime dikkat çekmektedir. Ulema gerileme sebebini dini yozlaşma olarak görmektedir. Askeri, bürokratik memurlar ise gerileme nedenini liyakatsizlik ve rüşvetçilikle devlet mekanizmasının bozulmasına bağlamaktadır. Ancak bu iki zıt görüşlü grup dışında bir de üçüncü bir memur kategorisi bulunmaktadır. Yönetim konusunda tecrübeli bu grup, laik tezlere ihtiyatlı olarak destek vermektedir. Bu grup 19. yüzyılın başlarında değişimi başlatabilecek güce ulaşmış, Avrupa aydınlanmasının kullandığı kurumları ve iktisadi unsurları Türkiye'ye getirmek için çalışmalara başlamıştır. Mardin'e göre laik bürokrasi karşısında ulema zayıflamış, 19. yüzyıl ortasından sonra karar merkezlerinin dışına itilmiştir. Ulemanın bu tarihten sonra idare, eğitim ve adalet sistemindeki rolleri hariç, her şeyden mahrum kaldıklarını belirtmektedir. Mardin, Osmanlı Müslümanları arasında, devletin parçalanmasını önleyecek asli unsur olarak bir politikaya ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'na dek Osmanlı çok

¹⁵ Halil İnalçık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1992, s.2.

¹⁶ Güngör, **a.g.e.**, s. 447.

¹⁷ Zafer Durdu, “Türkiye’de Siyasal Kültür Kimlik ve Ulus İnşası”, **Türkiye’de Ulus İnşası**, Ed. M. Yavuz Alptekin, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2021, s.210.

miktarda toprak kaybetmiş, elde kalan bölgelerde demografi Müslümanlar lehine değişmiştir. Bu durum Müslüman ve Hristiyanlar arasında bir gerilime neden olmuştur. 1876 yılında tahta çıkan Sultan II. Abdülhamid çatışma ortamını ortadan kaldırmak adına orta bir yol izlemiş, devlet teşkilatının rasyonelleşmesi ve modernleşmesini sağlamıştır. Uygulamalar laik eğitim ve mahkeme sisteminin yaygınlaşmasına doğru meyletmıştır. Bir süre sonra medrese kendi kaderine terkedilmiştir.¹⁸

Osmanlı'nın son dönemine damga vuran padişah II. Abdülhamid olmuştur. II. Abdülhamid ve döneminin efsaneleşmesi, padişahın tebaası ile iletişimine güçlü örnek sembolleri doğru okumak gereklidir. II. Abdülhamid döneminde devlet dairelerine “*Padişahım Çok Yaşa!*” levhaları asılmış, Cuma hutbelerinde padişah, halife olarak zikredilmiş, Cuma selamlıklarında kalabalık askeri birlikler hazır bulundurulmuştur. Cuma sonrasında görevlilerin halktan arzuhal toplaması yoluyla iletişim kurulmuştur. Padişahın bu yolla tebaasına verdiği mesaj onlardan üstün olduğu fakat dinsel olarak eşit mertebede bulunduğudur.¹⁹ Tüm bu süreç yeniden tanımlanan bir devlet ve tebaa sürecine dair önemli işaretlerdir. Ancak reform seviyesindeki yenilikler ve II. Meşrutiyet dönemi padişahın tahtan indirilmesine engel olamayacaktır.

1908 tarihli II. Meşrutiyet, Cumhuriyet yurttaşlığına giden yolda iki ulus yaklaşımını gerektirmiştir. Bunlar Fransız kökenli siyasal ulus ve yurttaşlık anlayışı ile Alman kökenli organik ulus yaklaşımıdır. Cumhuriyetçi anlayış, II. Meşrutiyet döneminde militan yurttaşlık olarak dönüşüm geçirmiştir. Balkan Savaşı sonrasında Türkçü ve ulusçu ideolojiyle bürokratik ulusçuluk harmanlanmıştır.²⁰

II. Meşrutiyet'le birlikte yeni toplum ve yeni birey oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde devlet ve toplum yapısında da köklü değişimler görülmektedir. Yeni ahlâk, yeni yaşam, yeni eğitim ilişkileri dışında yeni bir devlet-insan ilişkisi de en üst düzeyde ele alınmaya başlanmıştır. Bu durumun etraflı bir zihniyet değişiminin ilk

¹⁸ Mardin, 1991, **a.g.e.**, s.51, 53.

¹⁹ Durdu, **a.g.e.**, s.203-204.

²⁰ Güngör, **a.g.e.**, s. 449.

emareleridir.²¹ Osmanlı'nın son dönem aydınları, bölünmüş olan parçaları milliyetçilik ideali etrafında toplamaya çalışmışlardır.²² Ancak Niyazi Berkes, *Osmanlı Devleti'nin siyaseten son bulma sürecine dek Türk vatandaşlar arasında tam anlamıyla bir ulusçuluk akımının gelişmediğini* söylemektedir.²³ Yeni bir kimlik ve ulus bilinci Cumhuriyet yönetiminin ilk planda ele aldığı konu olacaktır.

1.3. Cumhuriyet Döneminde Kültür ve Kimlik Çalışmaları

Millî Mücadele sonrasında tüm alt kimliklerin bir potada eritildiği, millet iradesine dayalı bir ulus devlet inşasına ihtiyaç duyulmuştur. Atatürk henüz 1923 yılında Adana'da *“millet heyeti umumiyesiyle manevi bir şahıs halinde ve kitle-i vahdet şeklinde tecelli eyledi ve bu vahdetli ulviyeyi muhafaza ederek ona düşman olanları bertaraf eyledi”* demiştir.²⁴ Atatürk'ün Adana konuşmasında belirttiği düşman karşısında oluşturulan birlik ve beraberlik, temelinde bir ulus hareketidir. 1921 ve 1924 Anayasalarında egemenlik kayıtsız şartsız millete yani ulusa verilmiştir.

Cumhuriyet dönemi, dinamikleri itibariyle ideal vatandaş yetiştirme ve eğitime kapsamında stratejisini daha net oturtmuş görünmektedir. Bu bağlamda izlenen öncelikli politika “kültürleme” olmuştur. Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, kültürlemeyi bireylere belli bir kültürü aktarma, toplumun istediği insanı eğitip, onu denetim altında tutarak, kültürel birlik ve beraberliği sağlama, bu yolla toplumsal barış ve huzuru sağlama süreci olarak tanımlamaktadır.²⁵ Bu tanım erken Cumhuriyet'in vatandaş eğitimi politikalarıyla bağdaşmaktadır.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet'e model oluşturan Fransız Devrimi yurttaş politikaları, Cumhuriyet'in yeni ulusunu şekillendirmekte etken unsur olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Millî Mücadele ve Cumhuriyet ilerlemesinin temel dinamiklerini Fransız Devrimi'nden aldığını belirtmektedir. Mustafa Kemal, 8 Mart

²¹ Mustafa Gündüz, “II. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvurları”, **Doğu Batı**, S.45, Mayıs, Haziran, Temmuz 2008, s.150.

²² Şerif Mardin, **İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992, s.138.

²³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.155.

²⁴ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997, s.119.

²⁵ Bozkurt Güvenç, **Kültürün abc'si**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2021, s.85.

1928 tarihinde Fransız Le Matin Gazetesi'ne verdiği röportajda, Türk demokrasisinin kendine özgü nitelikleriyle Fransız Devrimi'nin açtığı yolu izlediğini belirtmiştir.²⁶

Prof. Dr. Zafer Durdu, 1923-1950 arası dönemde siyasal kültürün devletçi tonda ve alışıla gelen özellikler tam ortadan kaldırılmadan işlediğini belirtmektedir.²⁷ Bu dönem içerisinde 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiş, 3 Mart 1924 tarihinde ise bir dizi önemli kanun çıkartılmıştır. Hilafet kaldırılmış, eğitimin devlet elinde toplanmasını sağlayan Tevhid-i Tedrisat kanunu uygulamaya konmuştur. 1924 yılı nisan ayında şer'i mahkemeler lağvedilmiş, 1925 yılına gelindiğinde tarikatlar yasaklanmıştır. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanun'u kabul edilirken, 1928 yılında İslam dinini devlet dini olarak tanımlayan yasa maddesi iptal edilmiştir. Aynı yıl Latin alfabesi kabul edilmiştir. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Partisi tüzüğüne "laiklik" kelimesi eklenmiş, 1937 yılında ise laiklik ilkesi, cumhuriyetçilik, milliyetçilik, devletçilik, halkçılık ve inkılâpçılık ilkeleriyle birlikte anayasaya girmiştir.²⁸

1.3.1.Cumhuriyet Ulus İnşasının Kuramsal Dinamikleri

Değişimin ve dönüşümün hızı tartışmaya açık olmakla birlikte, Batı deneyiminden gelen ideolojik süreçler, inkılâpların temelini oluşturmaktadır. Mehmet Güngör, Atatürkçü çizgideki çağdaşlaşma süreci yurttaşını Cumhuriyetçi, toplum için çalışan, ulus devlete siyasal ahlâki görevlerine sadık, Platoncu "erdemli yurttaş" olarak tanımlamaktadır.²⁹ 1920'li ulus inşa projesinde öne çıkan bilim dalı sosyoloji olmuştur. Cumhuriyet kurucuları yeni devletin egemenlik kaynağını, Jean Jacques Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* eserinde ortaya koyduğu "millî/genel irade" kuramına dayandırmışlardır.³⁰

Jean-Jacques Rousseau'nun görüşleri Mustafa Kemal Atatürk dâhil olmak üzere çok sayıda Türk aydınını etkilemiştir. Namık Kemal, *Toplum Sözleşmesi* eserinin İslam devlet anlayışına aykırı düşmediğini savunurken, Mizancı Murat,

²⁶ Turan, **a.g.e.**, s.11-12.

²⁷ Durdu, **a.g.e.**, s.213.

²⁸ Şerif Mardin, 1991, **a.g.e.**, s.67-68.

²⁹ Güngör, **a.g.e.**, s. 450.

³⁰ Eryücel, **a.g.e.**, s.479.

Rousseau görüşlerini Türk aşiret geleneği ile uyumlaştırmaya çalışmıştır. Atatürk ise Rousseau görüşlerini özgürlükçü ve cumhuriyetçi bulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, Fransız Sosyolog Emilie Durkheim'ın çalışmalarına da özel ilgi göstermiş, eserlerini orijinal dilinde okumuştur.³¹ Durkheim'ın toplumun kendisini, bireylerden farklı bir olgu olarak gören yaklaşımı, egemenliğin kaynağını millet olarak gören, ancak millet medenileşene kadar egemenlik sahibi olamayacağını belirten görüş döneme damgasını vurmuştur. Ziya Gökalp, Durkheim sosyolojisini yorumlayarak, kurucu ilkelerin temeline yerleştirmiştir. Cumhuriyet'in bütünleşmiş toplumu, Durkheim'ın organik dayanışma yaklaşımıyla kurulmaya çalışılmıştır.³² Durkheimci teori, çağdaş toplumlarda sınıflar arası bir çatışmanın gereksizliği tezine dayanmaktadır. Fransız Cumhuriyet'inin resmî ideolojisine göre, sosyal müesseseler ile bütün mesleki zümreler ve kişiler topluma katkı sunacak sosyal ahlak ile dengede tutulmaktadır. Prof. Dr. Şerif Mardin'e göre, Türk solidarizmi artı değerlerin toplum yararına tahsis edilmesi ve ortaya çıkan sermayenin toplum çıkarları için kullanılmasını ön gören bir sosyal yapılanmayı içermektedir. Cumhuriyet'le birlikte hayata geçirilen yeni eğitim sistemi bu ilkeler üzerine dayalı yurttaşlığı incelemektedir. Böylece Türk milletini inşa edecek olanlar iş adamları, öğretmenler ve siyasetçiler olarak belirlenmiştir.³³

19. ve 20. yüzyıllarda modernleşen toplumların ve devletlerin benimsediği bir prensip olan halkçılık Rusya, Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerinde siyasi ve düşünsel bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumuna Rusya kökenli Türkçülerle giriş yapan halkçılık, sonrasında milliyetçilik ideolojisiyle ilişkilendirilmiştir. Fikrin yaygınlaşması 1913 ve 1914 yılları arasında milliyetçi yazarlardan oluşan *Halka Doğru* Dergisi'yle öne çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ortaya çıkan halkçılık düşüncesi, Cumhuriyet'in ilk ve en etkin ideolojik ögesi olmuştur.³⁴

Her ne kadar Meşrutiyet ve Cumhuriyet'in yeni ulus kimliğinin mimarı Ziya Gökalp gibi görünse de fikirlerinin birebir uygulamaya alınmadığı görülmektedir. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk ve Ziya Gökalp'in ulus (millet) tanımları

³¹ Turan, **a.g.e.**, s.25.

³² Eryücel, **a.g.e.**, s.481.

³³ Mardin, 1991, **a.g.e.**, s.70.

³⁴ Mustafa Oral, **Kemalist Cumhuriyetin İnşası, Bir İdeolojik Aygıt Olarak Ülkü Dergisi**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2016, s.78-80.

birbirinden küçük detaylarla ayrılmaktadır. Gökalp “*Ulus dilce, dince, ahlakça ve güzel sanatlar yönünden ortak olan, yani aynı eğitimi almış kişilerden oluşan topluluktur*” derken, Atatürk, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının *Millet (Ulus)* bölümünde Ernest Renan’dan esinlendiği maddeleri sıralamaktadır; “*Siyasal varlıkta birlik, dil birliği, yurt birliği, ırk ve köken birliği, tarihsel yakınlık, ahlaksal yakınlık*”. Ziya Gökalp ve Mustafa Kemal Atatürk’ün ulus kavramları benzerlik gösterse dahi, din birliği Mustafa Kemal’e göre bir ulus oluşturmak için gerekli unsurlardan biri değildir.³⁵

Prof. Dr. Şerafettin Turan, Cumhuriyet’in temel dinamiklerinde akılcılık ve olguculuğun da bulunduğunu belirtmektedir. Atatürk’ün kendi araştırma ve incelemelerinde Descartes ve Kant’ın akılcı yaklaşımları dikkat çekerken, olguculuğu ise Fransız Sosyolog Auguste Comte izleri taşımaktadır.³⁶

Cumhuriyet yönetiminin II. Meşrutiyet ve Tanzimat dönemlerinden devraldığı ideolojik miras, kendini eğitim sisteminde de göstermiştir. Ulus kimliğin temel unsuru olan yurttaş yetiştirmek için modern yöntemlere başvurulmuştur. Osmanlı Devleti’nden günümüze dek toplumsal yapıdaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal dönüşümler “yurttaş” yetiştirme süreçlerinin değişime uğramasına yol açmıştır. 1924 Anayasasında din ve ırk farkı gözetilmeksizin her vatandaş Türk sayılmıştır.³⁷ 1924 yılında okullarda “Malumat-ı Vataniye” dersinin verilmeye başlanmıştır. Daha sonra bu ders “Yurt Bilgisi ve Vatandaşlık Bilgileri” adıyla verilmeye devam etmiştir.³⁸

Yeni vatandaşın ve yeni ulusun oluşturulma sürecinin Cumhuriyet döneminde kazandığı büyük ivme, Atatürk sonrası dönemde kısmen etkisini kaybetmiş görünmektedir. Anıl Çeçen’e göre bu durum birlik ve bütünlüğü bozmak isteyen yapılar tarafından kullanılmıştır. Bu nedenle Atatürk’ün başlattığı uluslaşma süreci tamamlanamamış ve bazı temel konular yalnızca tartışma düzeyinde kalmıştır.³⁹

³⁵ Turan, **a.g.e.**, s.22-23.

³⁶ **a.g.e.**, s.12-14.

³⁷ Bu durum 1982 anayasasının 66. Maddesinde yer alan Türk Devleti’ne vatandaşlık bağıyla bağlı herkesin Türk sayılacağı görüşüyle bağdaşmaktadır; “1982 Anayasası”, (Çevrimiçi) <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, 21 Şubat 2023.

³⁸ Güngör, **a.g.e.**, s. 439-440.

³⁹ Anıl Çeçen, **Kültür ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996, s.80.

1.3.1.2. Ulusal Kültür İ nşasında Dil ve Tarih  alışmaları

Ulus devletler ortak değerler üzerinden millî bağlılıklar geliştirirken modern bilimlerin tüm imk nlarından faydalanmışlardır. Millî kimliğin kurgulanmasında ihtiyaç duyulan anlatı ve semboller, Orta Asya köklerine ve Türk diline dayanarak oluşturulmaya çalışılmıştır. Halka şanlı tarihini anlatma ihtiya ını ise tarih, arkeoloji, antropoloji ve dilbilim gibi alanlar karşılamıştır.⁴⁰

Prof. Dr. Mustafa Oral, Cumhuriyet kurucularının 1925’lerde dil ve tarih konularını ele alarak yeni bir akademi kurmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Oral, dil ve tarih konularının ulusal bilinç ve ulusal kimlik oluşturma unsurlarının başında geldiğine, bu tarihlerde y r t len çalışmaların mevcut yönetimin şiddetle ihtiyaç duyduğu yeni ve ulusal tarih arayışından kaynaklandığına işaret etmektedir.⁴¹ Böylece yurttaş için ihtiyaç duyulan dil ve tarih derinliği yakalanabilecektir. 1930’lu yıllarda “yeni insan” oluşturma çabalarına girişilmiştir. Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi bu çabanın göstergesidir. İstanbul  niversitesi, henüz Cumhuriyet’in ilk yıllarında arkeoloji, sanat tarihi ve antropoloji dersleri vermekteyken Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 1936 yılında açılmış, antropoloji, arkeoloji, prehistorya, sanat tarihi gibi müzecilik uzmanlık alanlarına yardımcı dersler vermeye başlamıştır.⁴²

1930’larda ulusal kimliğin gelişimine yardımcı olması için Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi adlı iki ideolojik unsur meydana çıkmıştır. Türk Tarih Tezi, Türklerin Osmanlı Devleti’nden çok daha önce medeniyete katkı sundukları fikri üzerine inşa edilmiştir. Orta Asya’da şehir devleti kuran Türkler, çok uluslu imparatorluk içinde azınlık durumuna düşmelerinden sonra dahi kimliklerini korumuşlar ve günümüzdeki Türkiye Cumhuriyeti vatandaş kimliği meydana gelmiştir. Prof. Dr. şerif Mardin bu tezin kısmen başarılı olduğunu, vatandaşların Türk olarak dünyaya gelmekten gurur duymaya başladıklarını, h lbuki elli yıl kadar

⁴⁰ Eryücel, **a.g.e.**, s.485.

⁴¹ Oral, 2016, **a.g.e.**, s.51.

⁴² Ferruh Gerçek, **Türk Müzeciliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.168.

önce Türk teriminin Osmanlı içerisindeki göçebe veya köylüler ile eş anlamlı olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁴³

Türk Tarih Tezi, Türklerin binlerce yıl önce Orta Asya'da medeniyet kurduklarını, olumsuz iklim şartları nedeniyle yurtlarını terk ettiklerini, dünyaya yayıldıklarını ve medeniyetlerini farklı coğrafyalara taşıdıklarını ileri sürmektedir. Türk Tarih Tezine göre, neolitik uygarlığı kuranlar brakisefal (kafatasının genişliği ve uzunluğu eşit olan) Türklerdir. Hitit, Sümer, Mısır, Yunan medeniyetlerinin yaratıcısı da Türklerdir.⁴⁴ Türk Tarih Tezinin öne sürdüğü Türklük araştırmaları, büyük ölçüde İsviçeli Antropolog Eugene Pittard'ın *Irklar ve Tarih* adlı eserinden esinlenmiştir. Pittard antropolojide Avrasyacı tezi savunması nedeniyle Atatürk'ün ilgisini çekmiştir. Pittard, neolitik uygarlığın Asya'dan Avrupa'ya göçler yoluyla taşındığını belirtmektedir. Pittard'ın tezi uygarlık taşıyıcısı brakisefal insanların Türkler olduğunu kanıtlama yönünde girişimlere de dayanak olmuştur. Eugene Pittard, Türk Tarih Kurumu kurucularından Prof. Dr. Afet İnan'ın doktora hocasıdır. Türk Tarih Tezi, savaşlar, siyasi buhran ve kayıplarla özgüvenini yitirmiş bir topluma yeniden güven kazandırmayı, Türk vatandaşlarına kültürlerinin büyüklüğü ve sürekliliğini kanıtlayarak, binlerce yıllık devlet kurma yeteneklerini göstermeyi hedeflemiştir.⁴⁵

Atatürk liderliğinde geliştirilen Türk Tarih Tezi için aslen Polonyalı olup sonradan Türk uyruğuna geçen Mustafa Celalettin'in çalışmalarından da faydalanılmıştır. Mustafa Celalettin'in 1870 yılında yazdığı *Eski ve Modern Türkler* eseri, Atatürk tarafından birçok kısmın altı çizilerek incelenmiştir. Türklerin ari kavimlerden geldiğini, Etrükslerin Touro-Aranien ya da Türk olabilecekleri, Türklerin tarih boyunca barbar bir kavim değil, uygar bir toplum olduğuna dair görüşlerle Atatürk yakından ilgilenmiştir.⁴⁶ Benzer görüşleri henüz Meşrutiyet döneminde Muhbir ve Ulum gazetelerinde Ali Suavi de dile getirmiştir. Ali Suavi

⁴³ Mardin, 1991, **a.g.e.**, s.69.

⁴⁴ Şenol Durgun, **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, Ankara, A Kitap, 2014, s.79.

⁴⁵ Aktaran: Eryücel, **a.g.e.**, s. 485-486.

⁴⁶ Turan, **a.g.e.**, s.29-33.

Türklerin yalnızca asker bir kavim olmadığını, uygarlığa hizmet ettiğini savunan yazılar yazmıştır.⁴⁷

Türk Ocakları, 1930 tarihli kurultayında Türk Tarih Heyeti'ni kurmuştur. Bu heyet içerisinde Yusuf Akçura, Samih Rifat, Afet İnan gibi isimler mevcuttur. Kurul ilk iş olarak ortaokul ve liseler için tarih kitabı hazırlamaya girişmiştir. Kurulun bu amaçla çıkardığı ilk ders kitabı *Türk Tarihinin Ana Hatları* ön sözünde, yabancı tarih kitaplarının Türklüğü yanlış anlatmasına vurgu yapılmış, kitabın amacının bu hataları düzeltmek ve bundan sonra yapılacak hataların önüne geçmek olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Kitabı hayata geçiren Türk Tarih Heyeti içerisinde İstanbul Müze Müdürü Halil Edhem Eldem, Etnografya Müzesi Müdürü Hamit Zübeyr Koşay ve Macaristan vatandaşı Türkolog Gyula Meszaros da yer almaktadır.⁴⁹

1934 yılında toplanan İkinci Türk Dil Kurultayı'nda üzerinde en çok durulan konulardan biri Güneş-Dil Teorisi olmuştur. Naim Hazım Onat, Abdülkadir İnan, Yusuf Ziya Özer, Hasan Reşit Tankut, İbrahim Necmi Dilmen tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan bu teori Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi müfredatına girmiştir. Güneş-Dil Teorisi özünde sadece bir sav değil, Türk kültürüne tarihsel bir yaklaşımdır. Prof. Dr. Mustafa Oral, teoriye dair asıl kaynakların I. Türk Tarih Kurultayı'nda Afet İnan'ın sunduğu *Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde* ve Samih Rifat'ın *Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasındaki İrtibatlar* adlı tebliğlerinde aranması gerektiğini vurgulamaktadır. Teori, bir dil felsefesi bulma amacıyla ortaya atılmıştır.⁵⁰ 1932 yılında düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, Türklerin antropolojik yapılarına dair bildiri sunanlar arasında Dr. Reşit Galip, Şevket Aziz Kansu ve Sadri Maksudi Arsal gibi isimler de bulunmaktadır. Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Ayşe Afet İnan tarafından sunulan "*Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde*" bildirisi, "*Makul ve insani olan, tabiatın, Orta Asya yaylalarında yarattığı ırkı tanımak ve onun adına hürmet etmektedir*" demek ve Anadolu'nun ilk yerleşik halkının Türkler, Etilerin de Türk halkının en eski atası olduğunu belirtmektedir.

⁴⁷ Turan, a.g.e., s.52.

⁴⁸ a.g.e., s.70.

⁴⁹ Hüseyin Karaduman, "Türk Ocakları ve Hars Müzeleri", *Vakıflar Dergisi*, 30 (2007), s.512.

⁵⁰ Oral, 2016, a.g.e., s. 65-69.

İkinci Türk Tarih Kongresi'nde İbrahim Naci Dilmen Türk Dil Teorisi adlı bir tebliğ sunmuştur.

“Neolitik devirde Orta Asya'da kültür kurmuş ve bunu Avrupa'ya, Amerika'ya ve dünyanın her tarafına yaymış olan bir ulus, elbette yarattığı kültür eserlerinin de adını ve bu eserlere bağlı fikir sistemlerini birlikte götürmüş ve içlerine girdiği uluslara yaymıştır. İşte bu prensipten hareket eden dil çalışmaları da insanlığın ilk kültür dilinin mekanizmasını araştırmaya koyulmuş ve bundan sonra dünya kültür dillerini kurmaktaki büyük ve esaslı bir teori halinde ortaya koymuştur.”

İbrahim Naci Dilmen 'in bu yaklaşımı II. Türk Tarih Kongresi'nde dil tezinin tarih tezine adapte edilmesi çalışmalarını özetlemektedir.⁵¹ 20-25 Eylül 1937 tarihinde gerçekleşen II. Türk Tarih Kongresi kapsamında Dolmabahçe Sarayı'nda kapsamlı bir Türk Tarih Sergisi hazırlanmıştır. Zahmetli bir çabanın ürünü olan sergide Türkiye dışında Berlin, Viyana, Budapeşte, Paris, Chicago, Londra, Irak, Yunanistan, İtalya ve Sovyetler Birliği'nde yer alan müzeler ile çeşitli kurumlardan eserler alınmıştır. Sergide eserlerin asılları ve kopyaları kullanılmıştır. Sergi, Atatürk tarafından 20 Eylül 1937'de Dolmabahçe Muayede Salonu'nda açılmıştır.⁵² Bu sergi, Anadolu'dan yükselen yeni Türklüğün ilk çağ kavimlerine dek uzanan sürecinin dünya kamuoyuna tarihsel temellerle sunulmasıdır. Diğer yandan Cumhuriyet kazanımlarının, ilke ve inkılâplarının da istatistiksel süreçlerle Türk halkına duyurulması amaçlanmıştır. Türk Tarih Sergisi aslında yeni Cumhuriyet ulusunun dayandırıldığı temellerin teşhiri açısından ilk müzecilik çalışmalarından birisi olarak da görülebilir.

⁵¹ Oral, 2016, **a.g.e.**, s.72-75.

⁵² Gerçek, **a.g.e.**, s.165.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE ULUSAL KÜLTÜR İNŞASI VE MÜZELER

Modern toplumlar ulusal müzeleri ile kendi kimliklerini teşhir ederken oluşturdıkları kültürel ortam ile yurttaşın eğitimine katkı sunarlar. Osmanlı dönemi müzeleri her ne kadar planlı ve sistemli bir ulusal kültür oluşturmak amacıyla kurulmamış olsa da ulusal bir kimliğin temsilini gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti’nden aktarılan müze kültürü, Cumhuriyet döneminde ulus devletin temsil ve eğitim aracı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1. Ulusal Kültür İnşasında Müzelerin Yeri

Ulusal kültür inşasını, ulusu meydana getiren kişilere aidiyet ve kimlik kazandırmanın bir yolu olarak tanımlamak ve sürece sadece ideolojik değil psikolojik olarak bakmak gereklidir. Ulus kültürünün temelinde yatan kültürel kimlik her ulus için kapalı ya da açık bir semboller sistemi gerektirecektir. Bu semboller Anthony D. Smith’e göre kapalı ve açık olarak ayrılmaktadır.⁵³ Smith’in kimliğin açık vasıfları arasında tanımladığı müzeler için Theodor W. Adorno, iktidarların stratejik güçlerine hizmet ettiklerine dair bir fikir beyan etmiştir.⁵⁴ Gordon Fyfe de müzeleri, toplumsal düzeni koruyan resmî ideolojinin bir parçası olarak algılamaktadır. Annie Coombes’e göre sömürge kültürünü sergileyen müzeler, Tonny Bennet’e göre panaptik (herkesi, her yerde, her şekilde gözlemleyen) bir devlete hizmet eden uzmanlıklarıyla öne çıkarlar. Andrea Meyer ve Benedicte Savoy ise müzeleri 19. yüzyıldan bu yana kimliği inşa eden, rekabet eden kültürlerin aynası ve ulusal onaylama ürünlerinin sergilendiği yerler olarak görmektedir.⁵⁵ Gerçekten de gerek geçmişte gerekse günümüzde, müzeler ulusal kültür inşasında azımsanmayacak derecede önemli yer işgal etmişlerdir. Bu önemi Prof. Dr. Wendy M. K. Shaw, *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler Arkeoloji ve Tarihinin Görselleştirilmesi* isimli eserinde vurgulamayı ihmal etmemiştir;

⁵³ Anthony D. Smith, **Milli Kimlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s.126.

⁵⁴ Ali Artun, **Sanat Müzeleri 1, Müze ve Modernlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s.196.

⁵⁵ Aktaran: Yeliz Okay, “Müze Sosyolojisi Perspektifinden Müze-Toplum Etkileşimi Yorumlarına Genel Bir Bakış”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y:6 S:41, Ekim 2019, s.208-209.

“Ulus dediğimiz şey, yekpare ve türdeş bir kendilik değildir, çeşitli iktisadi, toplumsal ve kültürel farklılıklar içerir. Ulusal kimlik, ortak bir özün varlığı üzerine bina edilen anlatılardan oluşur. Tarih, sanat ve bunları düzenleyip teşhir eden müzeler, bu anlatıların oluşumunda ve iletilmesinde önemli rol oynarlar.”⁵⁶

Konuya derinlemesine girmeden önce müzelerin dünyada gelişme sürecine bakmak faydalı olacaktır. “Müze” sözcüğü Grekçe “Museon” sözcüğünden türemiştir. Yunan mitolojisindeki Musa’lar yani ilham perilerine adanan tapınak ve tepe anlamına gelmektedir. Kelime Latinceye “Museum” olarak geçmiştir. İngilizce ve Almancada da “Museum” şeklinde kullanılan kelime Fransızcada “Musee” olarak kullanılmaktadır. Eski çağlarda Musa’lara ya da tanrılara adanan eşya ve yazıtlar genellikle hazine bölümlerinde koruma altına alınmaktadır. Halka açık ilk koleksiyonların Atina Akropolü bitişiğinde olduğu aktarılmakla birlikte ilk sergilemelerin güzel sanatlar alanında yapıldığı belirtilmektedir. Milattan sonra 3. yüzyıl ortalarında İskenderiye Sarayı’nda bir müze kurulmuş, “Musalar Mabedi” isimli bu müzede devrin ünlü yazar ve düşünürleri toplanmış, bilimsel aletler, sanat eserlerinin sergilendiği salonlar ve kütüphaneler bilimsel bir sistematik anlayışla düzenlenmiştir. Roma dönemi Bergama kralları, koleksiyon ve kopya alma yoluyla Grek çağı heykelleri ve tabloları toplamışlar ve müze benzeri yerlerde biriktirmişlerdir. Cumhuriyet Dönemi Roma’sında ise Anadolu’dan getirilen heykeller ve sanat eserleri koleksiyoncuların evlerini süslemiştir. Orta çağda büyük kilise ve katedraller de zengin koleksiyonlarıyla müze işlevi görmüştür. Bu koleksiyonlar genelde dini niteliktedir. Rönesans devrinde koleksiyonerlere zengin aileler de katılmış, papalar ve kardinaller de koleksiyonerler arasında yer almıştır.

16. yüzyılda müze ve galeriler kurulmaya başlamıştır. Bunların en bilinenlerinden biri Floransa’daki Uffizi Galerisi’dir. Zamanla malikâne, saray ve köşklere toplanan koleksiyonların artmasıyla müzeciliğin doğuşu hızlanmıştır. Halka açık müze fikrini ilk ortaya atan, 1746 yılında Fransız yazar La Font de Saint Yenne olmuştur. Bu dönem müzeler açısından devlet himayesinin de ortaya çıktığı dönemdir.

⁵⁶ Wendy M. K. Shaw, **Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihinin Görselleştirilmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s.11.

İlk halka açık müzenin nerede ne zaman çıktığı konusunda tartışmalar yaşansa da genel kabul 1679-1683 tarihleri arasında İngiltere Oxford Üniversitesinde kurulan Ashmolean Müzesi olduğu yönündedir. Kişisel bir sergiyi alıp geliştiren İngiliz hükümeti, 1759 yılında British Museum’u açmıştır. Papa XIV. Klemens, 1769 yılında Vatikan koleksiyonlarını halka açmıştır. Almanya Essen’de 1776 yılında Museum Friedericianum açılırken aynı tarihlerde Amerika Birleşik Devletleri, Güney Carolina’da Charleston Müzesi inşa edilmiştir. Modern müzelerin en gelişmiş denebilecek Louvre Müzesi, 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali sonrasında, halkın malı kabul edilen kraliyet koleksiyonları başta olmak üzere, çok sayıda zengin koleksiyonun başka ülkelere kaçırılmasını önlemek ve koruma altına almak adına Louvre Sarayı Büyük Galerisi’nde 1793 yılında Napolyon Müzesi adıyla kurulmuştur.⁵⁷

Türkiye’de müzecilik tanımına ilk açıklık getirenlerden biri olan Halil Edhem (Eldem) Bey, *“İlim, fen ve sanatların her şubesine mahsus eserler ve eşyadan oluşan koleksiyonların teşhir ve muhafaza edildiği binalara müze denir”* demektedir. Cumhuriyet döneminin ilk müzecilerinden olan Hamit Zübeyr Koşay ise müzeleri *“sanat, ilim ve kültür eserlerini birada toplayıp sergileyen ve halkın ziyareti ve yararına sunan kurumlar”* olarak tanımlamaktadır. Kültür Bakanlığı 1976 ve 1989 yılı yönetmeliklerinde müze tanımlarına yer vermiş, her iki tanım da benzer ifadeler kullanılmıştır. 1976 tarihli tanım;

“Kültürel değer taşıyan unsurlardan kurulu bir bütünü korumak, incelemek, değerlendirmek, özellikle halkın eğitimi ve öğretimi, dünya görüşünün yenilenmesi için sürekli sergileme yapan ve çoğunluğun yararına yönetilen daimi kuruluşlara müze denir”

demektedirken 1989 tarihli tanıma göre müzeler;

“Kültür varlıklarını tespit eden, bilimsel metotlarla açığa çıkartan, inceleyen, değerlendiren, koruyan, tanıtan, sürekli ve geçici olarak sergileyen, halkın eğitimini ve bedii zevkini yükselten dünya görüşünü geliştirmekte etkin olan daimi kuruluşlardır”⁵⁸

Her iki tanım da yer alan eğitim ve öğretim ile dünya görüşünün değişmesi ya da geliştirilmesi kısımları, açıkça bir kültürel inşaya işaret etmektedir.

⁵⁷ Gerçek, a.g.e., s.5-6.

⁵⁸ a.g.e., s.10-11.

Uluslararası Müze Konseyi (ICOM), 21-22 Temmuz 2019 tarihinde Paris’te gerçekleşen 139. Yönetim Kurulu’nda müze tanımını yeniden yapmıştır;

“Müzeler, geçmiş ve gelecek hakkında kritik diyaloglar için demokratikleştirici, kapsayıcı ve çok sesli alanlardır. Günümüzün çatışmalarını ve zorluklarını kabul edip ele alarak, topluma olan güvende eserler ve örnekler tutar, gelecek nesiller için farklı hatıraları güvence altına alır ve eşit haklar sağlar ve tüm insanlar için mirasa eşit erişim sağlar. Müzeler kâr amaçlı değildir. Katılımcıdır, saydamdır ve insan onuruna ve sosyal adalete, küresel eşitlik ve küresel refah düzeyine katkıda bulunmayı amaçlayan, dünyadaki anlayışları toplamak, muhafaza etmek, araştırmak, yorumlamak, sergilemek ve geliştirmek için aktif ortaklıklar ile çalışırlar.”⁵⁹

ICOM bu tanımlamayı ilk kez 1946 yılında yapmıştır;

“Müze kelimesi, sanatsal, teknik, bilimsel, tarihi veya arkeolojik materyal bulunduran, içerisine hayvanat ve botanik bahçelerinin dâhil olduğu, kütüphanelerin ise içerisinde sergi salonu bulunan, kütüphaneler istisna olmak üzere dışında kaldığı halka açık tüm koleksiyonları içinde barındırır.”⁶⁰

İki tanım arasındaki azımsanmayacak derecede göze çarpan farklardan en önemlisi, zaman içerisinde müzelerin değişen ve daha çok evrenselleşen yapısıdır. Tanımın genişlemesine neden olan faktör, müzelerin niteliğinden çok amaçlarına vurgu yapılmasıdır. “*Demokratikleştirici, kapsayıcı ve çok sesli alanlar*” vurgusu, müzelerin kamusal ulusal ve uluslararası boyutuna dikkat çekmektedir. Tanımlamada kullanılan “*Günümüzün çatışmalarını ve zorluklarını kabul edip ele alarak, topluma olan güvende eserler ve örnekler tutar, gelecek nesiller için farklı hatıraları güvence altına alır*” vurgusu ise müzelerin içinde bulundukları toplumun temel sosyal, ekonomik, politik ve kültürel durumuna göre şekillendirilebileceği vurgusu taşır ki bu vurgu, dinamik bir yapıya da işaret eder. Toplumsal müzelerin ideolojik kurumlar olduğu, ulus devlet içerisinde düzenin, siyasal ve kültürel sınırların belirlenmesinde oynadığı rol tartışılmaz görünmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, ulusal kimlik yaratmak ve dünya devletleri arasına girmek amacıyla müzeciliği kamusallaştırdıkları görülmektedir. Müzeler belleklerden silinmeye çalışılan olayları, günümüze taşıyan kurumlardır. Bu yolla ulusal tarih ve kimliğin inşa edildiği ulusun

⁵⁹ ICOM, “ICOM Announces the alternative museum definition that will be subject to a vote”, (Çevrimiçi) <https://icom.museum/en/news/icom-announces-the-alternative-museum-definition-that-will-be-subject-to-a-vote/>, 31 Mart 2021.

⁶⁰ Meltem Aksoy, Nurbın Paker, “Tüketim Çağında Müzeler ve Formları Üzerine”, **Mimari Tasarım Süreç ve Etkileşimleri**, (Çevrimiçi) <https://mimaritasarimsurecveetkilesimleri.wordpress.com/2018/01/08/tuketim-caginda-muzeler-ve-formlari-uzerine/>, 4.4.2021.

niteliğinin tanımlandığı alanlardır. Hatta müzeler egemen ulus devletlerin mikro yansımaları olarak karşımıza çıkarlar.⁶¹ Ali Artun benzer bir bakış açısıyla ulusların bir anlamda müzelerde kurulduklarını belirtmektedir.⁶² Diğer yandan Benedict Anderson’a göre nüfus sayımları ve haritalar kadar, müzeler de bir ulus inşasının etkin argümanlarından biridir.⁶³

Tony Bennet, Foucoult’nun, disiplin yeteneği, panoptikizm (herkesi, her yerde, her şekilde gözlemlene otoritesi) ve hükümetçilik hakkındaki fikirlerini 19. yüzyıl kamu müzelerinin gelişimine uygulamaktadır. Bennett, müzelerin halkı bütünsel olarak “iyileştirme” amacıyla değil, kendilerini düzenleyerek kişileri diğerinin denetleyicisi yapmak üzere tasarlanmış kurumlar olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu haliyle müzeler hükümet politikalarına doğru kayma göstermektedir. Stuart Hall bu durumu, devletin uzaktan ve dolaylı olarak vatandaşlara uygun davranış ve tutum biçimlerini öğretmesi olarak görmektedir.⁶⁴

Müzeler çok boyutlu yapısıyla hizmet ettiği kamuyu görünür kılmaktadır. Yurttaşlığın siyasi edilgenliği idealize edilirken yurttaşlık erdemine içerik kazandırılar. Teşhir edilen eserler yurttaş ve devlet arasındaki ilişkiyi hayata geçiren araçlar haline gelirler.⁶⁵ Diğer yandan müzeler, kültürel yönetimli bir kamu alanı da oluşturmaktadır. Sergi nesnelerinin seçimi toplum ve kültür ile de ilintilidir. ABD Smithsonian Enstitüsü’den Steven Lubar nesne, toplum ve müze etkileşimi özetlemiştir;

“Tarihi eserlere gerekli değeri verebilmek için öncelikle bu eserin şekillendirdiği ortamı ve güçleri bilmemiz lazım. Çünkü bu nesneyi şekillendiren güçler aynı şekilde toplumu da şekillendirmiştir. Aynı kurallarla toplumda yapılanmış, yapılanan toplum bu nesneyi etkilemiştir.”⁶⁶

Bu bağlamda yurttaş kimliğini anlamlandıran, ulusal köklere dair birikim de müzeler de kültürel nesnelere dönüşür. Ayrıca müzeler toplumsal belleği

⁶¹ Ayşegül Aydıngün, “Kazakistan’da Tarihi Canlandıran ve Kimliği İnşa Eden Müzeler”, **Bilgi**, Bahar, 2007, S.41, s.89-92.

⁶² Ali Artun, **Mümkün Olmayan Müze**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s.55.

⁶³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, İstanbul, Metis Yayınları, 2017, s.183.

⁶⁴ Aktaran: Okay, **a.g.e.**, s. 201.

⁶⁵ Aktaran: Ali Artun, **Sanat Müzeleri 2**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s.212.

⁶⁶ Steven Lubar, “Kültürel Çoğulculuk Üzerine Bir Sergileme Hikâyesi”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s.173.

depolamakta ve korumaktadır. Depolanan bu toplumsal bellek böylece doğal bir erozyondan korunarak ziyaretçiye sunulmaktadır.⁶⁷ Prof. Dr. Wendy M. K. Shaw müzeleri kimlik inşası açısından ele alır. Shaw'a göre müze ziyaretçisi toplumun dayattığı doğruları ve kimliği içselleştirmektedir. Aydınlanma sonrası Avrupa'dan yükselen sekülerleşmiş düzende, önceleri kiliseyle sağlanan hiyerarşi, nesnelere saygı gösterme ve sükûnet gibi ritüellerle müzede devam etmektedir.⁶⁸

Eğitim bilimciler Alan S. Marcus ve Jeremy D. Stoddard ile tarihçi Walter W. Woodward'a göre müzeler, halk eğitimiyle aynı anda ortaya çıkmıştır. Victoria Dönemi İngiltere'sinde sayıları artan müzeler, uzun yıllar kitleden kabul görmeyip elit mekânlar olarak kalmıştır. İngiltere'de müzeler, ulusal tarih algısını oluşturmak için yaygın olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle müzeler sınıfsal farklılıkları koruyan, çok kültürlü sanayi ülkelerindeki göçmenleri asimile etmeye ortam sunan alanlar olmuşlardır. ABD Smithsonian Müzesi, İngiltere British, Victoria ve Albert Müzesi, Fransa'da Louvre ya da Orsay Müzeleri, bu tip kurumlardır.⁶⁹

Modern müzeciliğin doğuşu olarak nitelendirebileceğimiz Louvre Müzesi'nin 1793 yılındaki açılışı öncesinde Fransız İçişleri Bakanı Roland, devrimin simge isimlerinden ressam Jacques Louis David'e bir mektup yazarak müzeden beklentilerini açıklamıştır;

“Yabancıları çarpmalı ve etkilemelidir... Güzel sanatlarla ilgili bir beğeniyi beslemeli ve sanatçıların okulu olmalıdır... Bu bir ulusal anıttır ve tek bir kişi bile ondan hazzetme hakkından mahrum kalmayacaktır. Zihinler üzerinde öylesine iz bırakacak, ruhları yüceltecek ve yürekleri öylesine heyecanlandıracaktır ki Fransız Cumhuriyeti'nin namının yürütüldüğü en güçlü mekânlardan biri olacaktır.”⁷⁰

Mektuptan da anlaşıldığı üzere Louvre, yalnızca bir müze değil aynı zamanda bir okul ve yeni kurulan Fransa Cumhuriyeti'nin vitrinidir. Ayrıca müzeye yüklenen görev, yeni Fransız millî kimliğinin inşasındaki etken rolünü de göstermektedir. Fransız Devrimi'nin dünyadaki ulus devletlerin kurulumunu hızlandırma ve milliyetçilik akımının yükseltmesi konusundaki etkileyici rolü, uluslaşma aşamasındaki çok sayıda ülkeyi etkilemiş, günümüze kadar gelen süreçte ulusal millî

⁶⁷ Susan A. Crane, **Museums and Memory**, Stanford and California, Stanford University Press, 2000.

⁶⁸ Shaw, **a.g.e.**, s.15.

⁶⁹ Ceren Karadeniz, **Müze, Kültür, Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2018, s.65-66.

⁷⁰ Artun, 2018, **a.g.e.**, s.160.

kültür ve kimlik oluşturmada belirleyici bir model oluşturmuştur.⁷¹ Bu etki çok geçmeden Osmanlı topraklarında da kendini gösterecektir.

2.2. Türkiye’de Ulusal Kültür ve Kimlik İnşasında Müzeler

Türkiye’de millî ya da ulusal kimlikler üzerinden müzeleri ele almak için Osmanlı döneminde ilk kurumsal müzenin oluşma sürecini yakından incelemek gerekmektedir. Müze-i Hümayun ile şekillenip gelişen müzecilik mirası Cumhuriyet dönemine de aktarılmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde kendi dinamikleri ile ulus kültür inşasının bir parçası olan müzecilik çalışmaları, günümüze kadar süren kültürel politikalarla form değiştirmiştir.

2.2.1. Osmanlı’da Kültürel İnşa ve Müzelerin Doğuşu

1808’de tahta çıkan II. Mahmut döneminde başlatabileceğimiz, 1839’da Gülhane Hatt-ı Şerif’inin (Tanzimat Fermanı’nın) okunmasıyla şekillenen, Tanzimat dönemi, Fransız Devrimi sonrasında çok geçmeden dünyada yayılan millî kimlik ve millî kültür oluşturma süreçlerinin bir sonucudur. Birkaç maddelik Tanzimat Fermanı, yeni bir devlet ve dini zümreler arasında eşitlikçi vatandaşlık anlayışını kapsamış ve Fransız basını, fermanı gerçek bir anayasa olarak görüp, Türkiye’nin medeniyet yoluna girdiğini yazmıştır.⁷² Fermanı okuyan Mustafa Reşit Paşa’nın katkılarıyla Fransa’ya gönderilen İbrahim Şinasi, modern fikirlerle geri gelmiş ve basın hayatına girmiştir. İkinci kez Paris’e gidişinde ise Ernest Renan’la tanışması, bu defa rasyonalizm fikrine kaymasına neden olur. Rasyonalizm, Şinasi’nin ardılı Namık Kemal’de romantik fikirler olarak tezahür etmiştir. Ali Suavi ise Batı ve Doğu felsefesini çarpıştırma imkânı bulup dil ve din konusunda araştırmalar yapmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, kökü daha çok Batılı olan yepyeni fikir

⁷¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2020.; Yavuz Yıldırım, “Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 21, Ek Sayı, 2019, s.251-271.

⁷² Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi”, **Tanzimat Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. H.İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoneix, 2006, s.66.

akımlarıyla tanışmıştır.⁷³ Şinasi, Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi üretken dönem aydınları, eserleriyle ilk defa bir millî uyanış gerçekleşmiş, “vatan”, “hürriyet”, “milliyet” gibi kavramlar toplumda yayılmaya başlamıştır.

Tanzimat Dönemi’nin somut belirgin müesseselerinden biri de müzeler olmuştur. Zira Tanzimat’ın bu yeni toplumu için yeni bir kolektif bellek inşa etmenin yolu, ulusal kimliğin ve kültürün de inşası gerekmektedir. Bunun yolu da ortak geleneğin, yaşanmış tarih duygusunun sürekli canlı tutulmasından geçmektedir.⁷⁴ Bu bilincin ortak kültürel zemini, devlet içindeki tüm etnik unsurları ortak dilde ve ortak bir üst kimlik olan Osmanlılıkta toplamayı gerektirmiştir.⁷⁵

Her ne kadar bilinçli bir kültürel zemine oturtulmasa da, koruma ve himaye etme kültürü Osmanlı’da 15. yüzyıla kadar götürülebilir. Abdülhak Şinasi Hisar, Tayyazâde Ata’nın *Enderun Tarihi* eserine dayandırarak, Fatih döneminde Bursa ve Edirne saraylarında biriktirilen hazineden söz etmektedir. Nadir, kıymetli ve tarihi eşyalar bu hazinede muhafaza edilmektedir. Yavuz döneminde toplanan eserler Enderun ve Harem hazinelerine sığmayacak duruma gelmiştir. Bu nadide eserler, mücevherat, sanat eserleri, silahlar, Çin porselenleri, padişahların özel merasim kıyafetleri, sorguçlar, silahlar ve resmi eşyalardır. Hisar’a göre bu hazine Türk müzeciliğinin başlangıcıdır.⁷⁶ Enver Behnan Şapolyo da, Osmanlı Devleti’nin 16. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim’in padişahlık döneminde sarayın hazinesinde sanat değeri yüksek eserlerin biriktirildiğini belirtmektedir. Arkeolojik eserler ise 17. yüzyılda, III. Murad dönemine kadar Yedikule Hisarı’nda biriktirilmiş, sonrasında Topkapı Sarayı’na nakledilmiştir.⁷⁷

2.2.1.1. İlk Müzecilik Çalışmaları ve Aya İrini’de İlk Müze

Tanzimat döneminin en önemli gelişmelerinden biri ilk Osmanlı müzesinin 1846 yılında hayata geçirilmesidir. Ferruh Gerçek, ilk arkeolojik müzeye duyulan

⁷³ Mustafa Oral, *Türk Ulusunun İnşası, Ortak Tarih Söylemi*, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2015, s. 25-32.

⁷⁴ Tekinalp, *a.g.e.*, s.77.

⁷⁵ Şerif Demir, “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlılık”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.29, 2011, s.331-348.

⁷⁶ Abdülhak Şinasi Hisar, *Türk Müzeciliği*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.23,24.

⁷⁷ Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1936, s.32.

ihtiyacı Padişah Abdülmecid'in Yalova gezisine bağlamaktadır. Gerçek, Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında Yalova'ya yaptığı ziyarette üzerinde Kral Konstantin'in adı yazılı mermerlere rastladığını ve “*Böyle büyük bir hükümdarın namını taşıyan şeylerin yerde yatması doğru değildir*” diyerek bu mermerleri toplatıp İstanbul'a getirttiğini yazmaktadır. Ahmed Fethi Paşa bu taşları koruma altına alarak Harbiye Ambarı olarak anılan Aya İrini'ye naklettirmiş ve böylece ilk müzenin kurulum süreci başlamıştır.⁷⁸ Abdülmecid'in bu tutumunu, kendisini Osmanlı öncesi hükümdarların mirasçısı olarak gördüğü şeklinde yorumlamak mümkündür. Zira Osmanlı nüfusunun büyük bir kısmını, fetihler sonrasında tebaaya dâhil olan gayrimüslim vatandaşlar oluşturmaktadır.

Sultan Abdülmecid'in isteğiyle Eski Eserler Koleksiyonu'nu (Mecma-ı Âsâr-ı Atıkay'ı) Aya İrini'de toplayarak ilk müzecilik çalışmalarını başlatan Ahmed Fethi Paşa, başarılı bir askerdir. Viyana, İngiltere ve Rusya'da diplomatlığı sırasında çeşitli kültür kurumlarını incelemiş, Paris elçiliği yapmıştır. Fethi Paşa aynı zamanda Ticaret Nazırlığı yapmış ve Tophane-i Amire müfettişliğine getirilmiştir. Fethi Paşa, Paris, Viyana, Londra ve Moskova'da görevli olduğu dönemlerde bu bölgelerdeki kültür ve sanat hareketlerini yakından gözlemlemiştir. Paşa, Osmanlı Devleti içerisinde benzeri faaliyetleri uygulayabilmek için her türlü imkânı değerlendirmiştir. Tahsin Öz, Fethi Paşa'nın Saltanat Müsteşarı olarak fikirlerini padişah ve diğer yetkililere kolayca kabul ettirebildiğini yazmaktadır.⁷⁹

Ahmed Fethi Paşa, Aya İrini'de oluşturduğu ilk müzede çoğunluğu savaş silahları olmak üzere, eski eserlerin yanı sıra devlet yöneticilerine ve yeniçerilere ait kıyafetler de sergilemiştir. Fethi Paşa, Osmanlı sınırları içerisindeki birçok valiliğe genelgeler yollayarak, eski eserleri toplamaya çalışmıştır. Fethi Paşa, Türk müzecilik tarihinin ilk tasnif ve envanter çalışmalarını yaptırmıştır.⁸⁰ Ahmed Fethi Paşa, Fransız yazar Alphonse de Lamartine'e göre her bakımdan Avrupalı, genç ve zarif bir diplomattır.⁸¹

⁷⁸ Gerçek, a.g.e, s.81.

⁷⁹ Tahsin Öz, “Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler”, **Türk Arkeoloji Dergisi**, S.5, January 1949, s.6.

⁸⁰ Fethiye Erbay, **İstanbul'un 100 Müzecisi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2019, s.18-20.

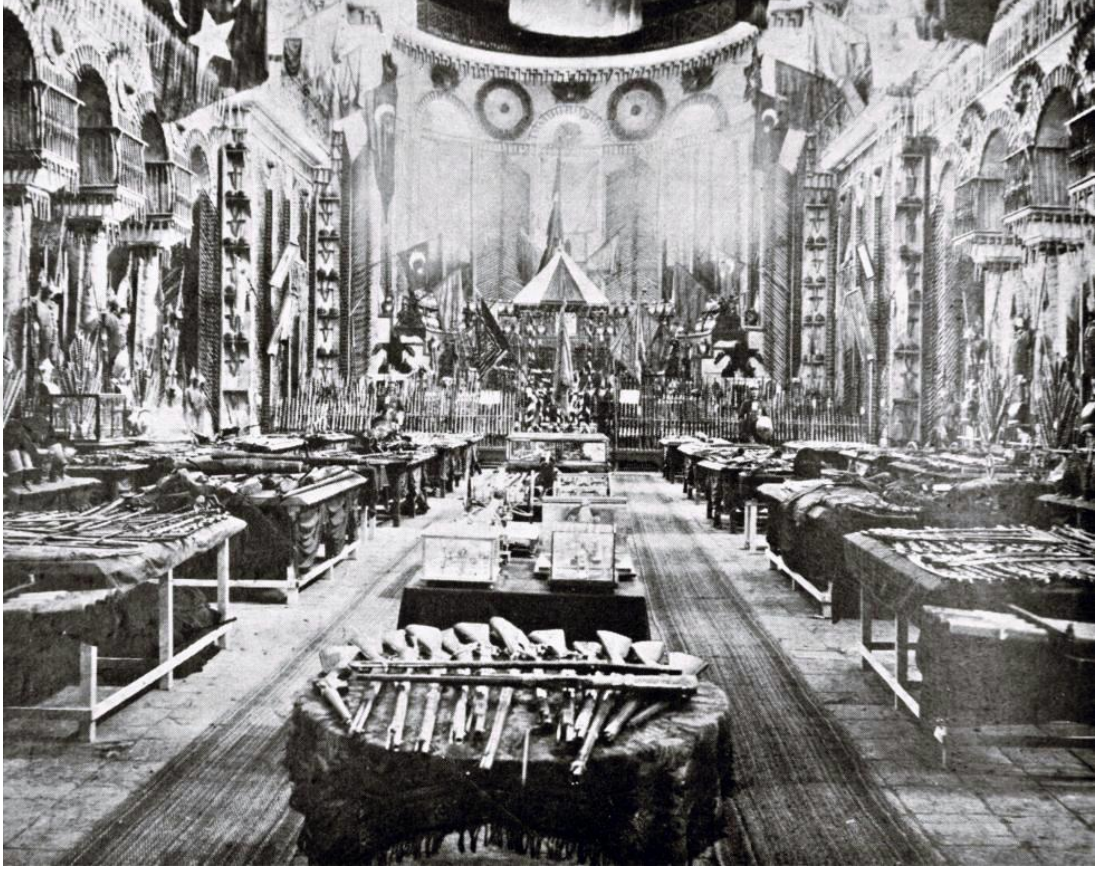
⁸¹ Semavi Eyice, “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, İstanbul, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İletişim Yayınları, 1985, s.1597.

Ahmed Fethi Paşa'nın eser toplama çağrıları Osmanlı sınırları içerisinde cevap bulmuş, kısa süre içerisinde çok sayıda arkeolojik bulgu Aya İrini'ye taşınmaya başlamıştır. Aya İrini'deki silah, kıyafet ve daha çok dini nitelikli eski eser sergilerine gitgide artan sayıda arkeolojik bulgu da eklenmeye başlamıştır. Avrupalı seyyahların ilgisini çeken koleksiyonu 18 Kasım 1850 tarihinde ziyaret eden Gustave Flaubert, birkaç büst, birkaç çömlek ve birkaç taş olarak gördüğü müzeyi, Theophile Gauiter dağınık ama çok daha zengin olarak tarif etmektedir. Gauiter, bu müzedeki tarihi silahlar koleksiyonunun Avrupalı seyyahlar için ilgi çekici olduğunu yazmaktadır. Müzenin ilk kataloğu 1867'de basılmıştır. Kataloğu basan, Albert Dumont, Aya İrini'deki eserlerin dağınıklığı, tasniflerin yetersizliği, etiketlerin iptidai duruşlarından şikâyetçidir. Dumont, müze ve eserlerini tanıtmak amacıyla 1868'de kaleme aldığı makalesinde, sürekli değişen formaliteleri göze alarak yorucu bir süreç sonrasında müzeye girilebildiğini, bu nedenle çok sayıda arkeoloğun bu müzeyi görmeden İstanbul'dan geçip gittiğini yazmaktadır. Bazı eserlerin nemden dolayı bozulmakta olduğunu söyleyen Dumont, müze için Avrupalı bir arkeologdan danışmanlık alınması gerektiğini savunmaktadır. Osmanlılarda arkeolojiye az saygı gösterildiğini söyleyen yazar, makalesinde Babıalı'nın müze için Aya İrini dışında başka bir Greko-Bizans yapısı bulmasının mümkün olmadığını belirtmektedir.⁸² Eserlerin Aya İrini'de toplanma çabası kısmen politik bir duruma işaret etmektedir. Hristiyan tebaayı kabul eden ve onlara ait kutsal yapıları korumaya çalışan Osmanlı, bir anlamda Bizans mirasını da sahiplenerek Avrupa devletlerine siyasal bir mesaj vermektedir. Wendy M. K. Shaw, Topkapı Sarayı'nın herkese açık olan birinci avlusunda yer alan Aya İrini içerisindeki eserlerin, yalnızca izin verilen yabancılar tarafından görülebildiğini modern hapishanelere benzetmektedir. Osmanlı Devleti, gücünü sergilemeyi başarmıştır. Çünkü devlet hapsedme gücünü gösterirken, içerideki uygulamalar sır olarak kalmaktadır.⁸³

⁸² Albert Dumont, "Le Musee Sainte-Irene a Constantinople Antiquites Grecques, Greco-Romanies et Byzantines", *Revue Archeologique*, Nouvelle Serie, V., 18 (Juliet a Decembre 1868), pp. 273-263.

⁸³ Shaw, *a.g.e.*, s.27.

Resim 2.1. Aya İrini içerisinde yer alan ilk müze.

Kaynak: İstanbul Tarihi, (Çevrimçi) <https://istanbultarihi.ist/281-osmanli-donemi-istanbul-muzeleri>, 06 Mart 2023.

Aya İrini’de mankenler üzerinde sergilenen kıyafetler 1852’de Sultanahmet Meydanı’nda bulunan ahşap binaya taşınmıştır. Yüz kırk ahşap mankene giydirilmiş kıyafetin kapalı vitrinlerde sergilendiği bu yapı Elbise-i Atika Müzesidir. Ancak bir süre sonra buradan da Sultanahmet Mekteb-i Sanayi’ye taşınan müze, bir süre daha yeri değiştirildikten sonra, II. Abdülhamid döneminde meydandaki Orman ve Maden Nezareti salonlarına nakledilmiştir. Meşrutiyet döneminde Aya İrini’ye dönen müze, sonrasında Askeri Müze’ye geçmiştir.⁸⁴ Aya İrini, Askeri Müze’nin ilk nüvesini uzun

⁸⁴ Gül Cephaneçigil, “Osmanlı Dönemi İstanbul Müzeleri”, **Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi**, C.VII. İBB Kültür A.Ş., 2016, s.485.

yıllar bünyesinde saklamıştır.⁸⁵ Aya İrini'deki ilk müze, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde tamamen kapanarak, Harbiye Ambarı olarak kullanılmıştır.

Osmanlı'nın geniş sınırları içerisindeki çok sayıda bölgeden Aya İrini'deki ilk koleksiyona arkeolojik eser toplanmasına rağmen, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde tam olarak bir arkeoloji ve koruma bilincinin oturduğu söylenemez. Yine de Cumhuriyet dönemine ana hatlarıyla taşınacak koruma tüzüğü bu dönemde oluşturulmuştur.

2.2.1.2. Osmanlı'da Arkeoloji ve Koruma Bilinci

1846 yılında bir müze kurma çalışması başlatan Osmanlı Devleti için arkeoloji, Batılı bir kavram olarak görülmüş, her padişah döneminde farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Arkeolojik bakımdan zengin veriler Anadolu'da eser toplama girişimleri oldukça erken dönemde başlamıştır. Günümüz müzecilik araştırmaları, Türk müzeciliğinin, Sultan Alaettin Keykubat'ın henüz 13. yüzyılda Konya çevresindeki burçlara yerleştirdiği antik heykelciklerle başladığını belirtmektedir. Dulkadiroğlu Beyliği hükümdarlarından Alaüddin Bozkurt Bey, Maraş surları içerisinde Geç Hitit eserleri biriktirmektedir.⁸⁶ Ancak her iki durumda bilinçli bir koleksiyon oluşturup sergilemekten çok, koruyuculuk temelinde ele alınması gereken durumlardır. Fatih Sultan Mehmet'in, Bizans dönemli lahit ve sütun başlıklarını Topkapı Sarayı iç avlusunda toplanmasına dair emir verdiği bilinmektedir. Ancak II. Bayezid bazı arkeolojik eserleri saraydan çıkarttırmıştır. Sultan Abdülmecid, gezileri sırasında gördüğü eski eserlerin İstanbul'da korunmasını istemiştir.⁸⁷ En önemli koruma örneklerinden biri Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrasında, Anadolu'ya getirilmeye başlanan kutsal emanetlerdir.

Osmanlılar, 16. yüzyıldan itibaren sayıları artmaya başlayan yabancı gezginlerin antik eserlere duydukları ilgiyi, uzun süre tuhaflik olarak görmüşlerdir.

⁸⁵ Arkeolojik eserler Aya İrini'den taşındıktan bir süre sonra yeni ve modern bir binaya taşınırken Askeri Müze, İkinci Dünya Savaşı'na dek yerinde kalmış, bakımsız, rutubetli ve teşhire uygun olmayan bir şekilde kısmen kaderine terk edilmiştir.; Gerçek, **a.g.e.**, s.82.

⁸⁶ Gerçek, **a.g.e.**, s.78.

⁸⁷ Recep Yıldırım, Abdullah Martal, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", **XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002, s.1102.

Bu durum neredeyse 19. yüzyılda müzelerin kurulmasına dek sürmüştür.⁸⁸ Henüz 13. yüzyılda yapılan 4. Haçlı Seferleri sırasında yağmalanan Anadolu eserlerinin krallar ve derebeyler tarafından sahiplenildiği bilinmektedir. 16. yüzyılda İtalya, Yunanistan, Anadolu, İspanya, Güney Rusya ve Kuzey Afrika’da kazılar yapılmaya başlanmıştır. Bu kazılar arkeoloji ve sanat tarihi bilimlerinin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁸⁹ Diğer yandan Avrupalı devletler tarafından Kitab-ı Mukaddes’te geçtiğine inanılan Mısır, Mezopotamya ve Filistin gibi bölgelerde yapılan kazılar, hayali soyağaçlarına dayalı illiyet bağlarını ortaya çıkartma amaçlamıştır. Böylece Osmanlı topraklarında yapılan çalışmalarla, Avrupa mirasının temeli oluşturulmakta ve bölgede yönetim hakkı elde etmeye çalışılmaktadır.⁹⁰

Mustafa Göleç, *19. Yüzyıl Sonu ile 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyasında Demiryolculuk ve Arkeoloji* isimli makalesinde, 19. yüzyılda arkeoloji biliminin emperyalist politikaların aracı olarak kullanıldığı belirtmektedir. Doğu halklarının antik mirasına sahip olmak, Londra, Paris ve Berlin gibi şehirlerdeki müzeler için önemlidir. Antik medeniyetler geri kaldığı varsayılan ülkelerin öncülleri değil, gelişmiş ulusların selefleri olarak görülmektedir. Ulus devletler açısından arkeoloji, uluslara tarih öncesinden kökler kurgulamaktadır. Vatanseverlik üretme ve yayma aracı olarak arkeoloji, devletler tarafından finanse edilmektedir.⁹¹ Gelişmekte olan müzeciliğe eser kazandırmak isteyenler, Anadolu topraklarından adeta yağmacı bir tutumla eser toplama yarışına girmiştir.⁹² Anadolu ve Yunanistan’da kapsamlı çalışmalar yürüten İngiliz arkeolog William M. Ramsay’ın “*Ben yolculuğuma Britanya’nın emperyal misyonuna büyük bir inanç duyarak başladım ve bu yolculuğu İngilizce konuşan ırka daha büyük bir bağlılık duyarak bitirdim*”⁹³ ifadesi, Avrupalı devletlerin emperyalist politikalarını ve köken arama çabalarını yansıtmaları açısından önemlidir.

⁸⁸ Mehmet Özdoğan, **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s.51.

⁸⁹ Gerçek, **a.g.e.**, s.4, 7.

⁹⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.60-61.

⁹¹ Mustafa Göleç, “19. Yüzyıl Sonu ile 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyasında Demiryolculuk ve Arkeoloji”, **CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, Uşak, 2011, s.657.

⁹² Gül E. Kundakçı, “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1999, s.1084.

⁹³ Göleç, **a.g.e.**, s.658.

20. yüzyıl başlarında Osmanlı sınırları içerisinde arkeolojik çalışmalar yürütenlerin başında Almanlar gelmektedir. Almanları özellikle Irak çevresinde kazılar yapan İngilizler takip etmektedir. Fransızlar, Amerikalılar ve Avusturyalılar, Osmanlı topraklarında sıklıkla kazı yapan ülkelerdir. Bunların dışında sayıca daha az çalışma yapan, Yunan, Rus ve İsveçli arkeologlar da Osmanlı sınırları içerisinde kazı çalışmalarını yürütmüştür. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin resmi müze kurma çalışmaları sırasında, Avrupa'da geniş bir sanat eseri pazarı oluşmuştur. Bu dönemde Osmanlı sınırları içerisindeki antik eserlerle ilgilenenler arasında arkeologlar dışında yabancı diplomatlar, define avcıları, amatör kazı yapanlar da görülmektedir. Bu girişimcilerin kazılardan çıkan çok sayıda eseri kendi ülke müzelerine götürme çabaları ve yöntemleri, diplomatik süreçlerde çeşitli baskı siyasetini de doğurmuştur.⁹⁴ Osmanlı Devlet kurumlarının eserlerin çıkartılması, korunması ve yabancı ülkelerin transfer talepleri karşısında, yer yer zafiyete düştüğü görülmektedir. Bu zafiyetler, mülk sahiplerinin mülklerinde çıkan eserleri dilediğince satabilmesi, yabancı diplomatların kimseye sormadan ve danışmadan arkeolojik eser alabilmesi, valilerin durum karşısında isteksizlikleri, kurumların eser değerlerini keyfi olarak takdir etmeleri ve merkezi yönetimin usule aykırı görünen işlemlere izin vermesi olarak sıralanabilir.⁹⁵

Osmanlı topraklarından çıkartılan arkeolojik eserlerin Batılı ülkelere götürülmesi noktasında, genellikle elçilerin hatta imparatorların devreye girdiği görülmektedir. 1820 yılında Osmanlı Devleti'ne ait olan Melos Adası'nda bulunan Milo Venüsü, Fransız konsoloslarının yardımıyla Fransa'ya kaçırılmış ve Louvre Müzesi'ne konmuştur. C. Fellows tarafından Kaş yakınlarında bulunan 78 sandık antik eser, 1842 yılında Londra'ya taşınmıştır. Eserler günümüzde Londra British Museum'da sergilenmektedir.⁹⁶ 1846 yılında Artemisia figürlü on iki mermer eseri İngiltere'ye götürmek isteyen Büyükelçi Canning, Layard, Mousoleum parçalarını İngiltere'ye götüren Newton, Van'da kazı yapan Rassam, diplomatik misyonlarda görev yapan esasen arkeolog olmayan kişilerdir. Diğer yandan Osmanlı Devleti'nin

⁹⁴ Ali Karaca, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Arkeoloji Bilinci (1837-1909)", **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000, Çeşme**, Ed. Tuncer Baykara, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s.381.

⁹⁵ Yıldırım, Martal, **a.g.e.**, s.1097.

⁹⁶ Gerçek, **a.g.e.**, s.13-14.

verdiği izin belgelerinde “*dost devletlerin tebaasından*” gibi ibarelerin geçmesi de eser transferi odaklı girişimlerde dostluk ve iyi niyet çerçevesinin korunmaya çalışıldığını göstermektedir.⁹⁷ Yine dost devletlerden Alman vatandaşı yol mühendisi Carl Humann, Bergama’da Zeus Sunağı kalıntılarını Alman veliahdının ricası ve girişimleriyle çıkartmıştır. Kalıntıların üçte ikisi Almanya’ya aktarılmış, üçte biri ise 1881 yılında Alman konsolosluğunun satın alması üzerine Berlin’e götürülmüştür. 1873 yılında amatör arkeolog Heinrich Schliemann’ın, Truva’da yaptığı kazılardan çıkarttığı eserleri Yunanistan’a götürmesi sonucunda geri alma çabasına girişilmiş ancak yüklü bir tazminat alınarak bu eserlerden vazgeçilmiştir. Diğer bir mesele de bazı yabancılara kolaylıkla kazı ruhsatı verilmesidir. İzmir’den Aydın’a kadar olan mesafede eser aramak isteyen Miloşiş’e, Çanakkale Hisarlık bölgesinde kazıya başlamak isten bir Amerikalıya ve Bergama’da Almanlara verilen ruhsatlar, bu konudaki önemli örnekler olarak sıralanabilir.⁹⁸

1846 yılında müze ve eser toplama çalışmalarına başlanması, bir takım Osmanlı aydınında farkındalık oluşturmaya başlamıştır. Günlük olarak yayınlanan ilk Türkçe gazete olan Ruzname-i Ceride-i Havadis, 17 Ocak 1865 tarihli sayısında eski ve değerli eserlerin İstanbul’da toplanması konusunda padişah emri olmasına rağmen yurt dışına götürülerek yabancı müzelerde sergilendiği yazmıştır. Haber, İstanbul’da inşa edilecek büyük bir müzenin nadir eserlerle dolacağı, bu müzenin Avrupa’daki benzerlerini geçeceğini iddia etmekte ve bunun için eserlerin yurt dışına çıkarılmaması gerekliliğini vurgulamaktadır.⁹⁹ Benzer ifadelerin yüz yılı aşkın süre sonra Prof. Dr. Ekrem Akurgal tarafından kullanılması, gazetenin öngörüsü konusunda başarısını göstermektedir;

“Eğer Atina Akropolis’deki Parthenon eserleri, Arabistan çölündeki Maşatta Sarayı, Güneybatı Anadolu’daki Lykia mezarları, Bodrum’daki dünyanın yedi harikasından biri olan Mausoleion, Miletos’un Agora Kapısı, Bergama’nın Zeus Sunağı ve daha on binlerce büyüklü küçüklü eser dünya müzelerine götürüleceklerine İstanbul’da toplanmış olsalardı, bugün yurdumuzda, British Museum’un dört beş misli büyüklüğünde muazzam bir müzeler sitesine sahip olacaktık”¹⁰⁰

⁹⁷ Karaca, **a.g.e.**, s.386.

⁹⁸ Yıldırım, Martal, **a.g.e.**, s.1097.

⁹⁹ **Ruzname-i Ceride-i Havadis**, 19 Şaban 1291, No:81, s.322-323.

¹⁰⁰ Aktaran: Gerçek, **a.g.e.**, s.26.

Diğer yandan British Museum'a çok sayıda Anadolu eseri kazandıran Sir Stanford Canning'in 30 Ocak 1846 tarihli mektubunda, Bodrum'dan çıkarttığı 13 paha biçilmez levhanın İngiltere'ye sağlıklı bir şekilde ulaşmasıyla Londra'da tartışılan hububat kanunlarının unutulacağı, herkesin bu levhaları konuşacağını belirtmesi, Avrupa'da Anadolu'dan götürülen arkeolojik bulgulara duyulan ilginin boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Aynı mektupta Canning, Lyard'ın Mezopotamya'da önemli şeyler bulduğunu ve Fransızların kıskançlık krizine gireceklerini yazmaktadır.¹⁰¹

Arkeolojik eserler konusunda Osmanlı aydın kesimde oluşan farkındalık kısa sürede cevap bulacaktır. 1869 yılı sonrasında eser korumak adına düzenlemelerin yetersiz de olsa yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. 1869-1872 yılları arasında bir tüzük hazırlanmış ancak yürürlüğe konmamıştır. Nihayet 27 Mart 1874'de bir Asar-ı Atika Nizamnamesi hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Nizamnamenin üçüncü maddesi, kazıda bulunan eserlerin üçte birini kazıyı yapana, üçte birini devlete, üçte birini ise mülk sahibine bırakmaktadır. Nizamnamenin diğer maddeleri kazı için Maarif Vekâleti ve mülk sahibi izniyle ruhsat alımını zorunlu kılmaktadır. Ruhsatlar en fazla iki senelik olup, kazılar Zaptiye Nezareti'nce denetlenecektir. Ancak 1867'de çıkartılan bir kanun ile yabancıların kazı yapacakları alanları satın alarak avantajlı duruma geçmeye başladıkları görülmektedir.¹⁰² Her ne kadar Meclis-i Kebir-i Maarif (Talim Terbiye Kurulu) müzeli eserlerin yurt dışına çıkmasını engellemek adına 1874 Nizamnamesinde değişiklik yapmış olsa da, durum gündeme getirilmemiş, yurt dışına eser çıkışı devam etmiştir.¹⁰³ Örneğin 1874'te Miletos kazılarında çıkartılan 64 heykelin 32'si Louvre Müzesi'ne gönderilmiştir.¹⁰⁴ Bu durumda, kamuoyunda oluşmaya başlayan bilince rağmen, yöneticilerin yabancı devletlerle ilişkilerini koruma çabasının, eser koruma bilincinin önüne geçtiğini anlaşılmaktadır.

Osman Hamdi Bey, 1881'de Müze-i Hümayun müdürlüğüne getirilmiş, 1884 itibarıyla 1874 Nizamnamesinde değişiklikler yaparak yeni bir tüzüğün devreye

¹⁰¹ Kundakçı, **a.g.e.**, s.1086.

¹⁰² Yıldırım, Martal, **a.g.e.**, s.1099-1100.

¹⁰³ Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.6, İletişim Yayınları, 1985, s.1458.

¹⁰⁴ Kundakçı, **a.g.e.**, s.1090.

girmesini sağlamıştır. Nizamnamenin yeni şekliyle kazılardan çıkartılan eserlerin üçte ikisi devlete, üçte biri arazi sahibine bırakılmış, eserlerin yurt dışına çıkışı tamamen engellenmiştir. Arkeolojik çalışmalara daha sıkı bir denetim getiren yeni düzenleme, izinsiz kazıları da suç saymıştır.¹⁰⁵ Osman Hamdi Bey'in uzun süren yabancı yöneticiler döneminden sonra, millî bir bilinçle, kendi inisiyatif ve baskısını kullanarak uygulamaya koydurduğu yurt dışına eser çıkartma yasağı, Avrupalı devletlerde memnuniyetsizlik oluşturmuş görünmektedir.¹⁰⁶ Bu yasağa rağmen merkezi yönetim, Carl Humann'ın Bergama'dan çıkarttığı eserlerin Berlin'e götürmesine izin vermiştir. Curtius'un Humann'ın çalışmaları sırasındaki gözlemi ise, koruma çalışmalarında istenilen çapta bir farkındalık oluşturulamadığını gözler önüne sermektedir. Curtius, Humann ile Bergama Kalesi'ne çıkarken yol üzerinde antik heykel ve sütunların kireç yapımı için eritildiği 4-5 kireç kuyusu gördüklerini ve duvarlardan çeşitli heykeller aldıklarını yazmaktadır.¹⁰⁷

1884 yılında yurt dışına eser çıkışının yasaklanmasına rağmen sorunlar devam etmiştir. 1893 yılında erken Hıristiyanlık dönemine dair bir mermer kitabe Müze-i Hümayun'dan alınarak Papa'ya, 1896 yılında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden alınan yedi parça eser Fransız Büyükelçisi huzurunda Louvre Müzesi Müdürü'ne verilmiştir.¹⁰⁸ Ayrıca 1875'de Çinili Köşk'ün müze haline getirilmesi çalışmalarında ihtiyaç duyulan 190 bin kuruşun 100 bin kuruşluk kısmı için müzede bulunan, sayıca fazla olan eserlerin satışına dair bir planlama yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁹ Örnekler, bir müze kurulmuş olmasına rağmen devletin üst kademesinde bu konudaki eksikliğin uzun yıllar devam ettiğini göstermektedir. Ancak her şeye rağmen müze ve eser bilincine sahip sınırlı sayıdaki bir grup aydının, karar mekanizmalarında etkili olduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin arkeoloji ile ilgili yabancıların çoğunun alan dışı çalışmalar yürütüyor olması, 1897 yılında yedi maddelik bir kararname hazırlanmasını gerektirmiştir. Bu kararname ile arkeoloji ve ilmi çalışmalarla ilgili

¹⁰⁵ Yıldırım, Martal, **a.g.e.**, s.1099-1101.

¹⁰⁶ Cephaneçigil, **a.g.e.**, s.488.

¹⁰⁷ Göleç, **a.g.e.**, s.671.

¹⁰⁸ Karaca, **a.g.e.**, s.387.

¹⁰⁹ "Müzehane olarak kullanılacak Çinili Köşk'ün tamiri", 22 Recep 1292, **BOA, İ..MMS., 53-2348.**

kişilerin uzmanlıklarını belgelemeleri ve Dâhiliye Nezareti'nden tavsiyenâme almaları gerekmektedir.¹¹⁰

Osmanlı müze ve eser politikasına dair bir gelişme de 1870 yılından sonra devreye giren müze adına arazi alımı ve kazı başlatılması uygulamasıdır. Ali Karaca bu yolla Girit, Aziziye Kalesi, Nemrut Dağı, Sayda, Aydın Çandarlı Körfezi, Mamuratülaziz, Eski Karya, Bağdat, Samsun ve Sivas kazılarının yürütülebildiğini belirtmektedir.¹¹¹

Ferruh Gerçek Avrupalıların, Osmanlıları Yunan ve Roma eserlerinin mirasçıları ve koruyucusu olarak görmediklerini, hatta düşünmek bile istemediklerini belirterek, Türklerin bu eserlere sahip olmasını kabul edemediklerini belirtmektedir.¹¹² Ancak Osmanlı yöneticilerinin Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne rağmen, özellikle Roma ve Yunan eserlerinin yurt dışına çıkartılmasına dair esnek tavırları, bu yaklaşımın devletin üst kademelerinde de olduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı yöneticilerinin 1846'da bir müze kurmayı hedeflemelerine rağmen, arkeolojik eserler, kültürel sahiplenme ve korumacılık noktasında sıkıntılı bir duruş sergilediğini göstermektedir. Tüm bu eksikliklere rağmen Osman Hamdi Bey liderliğinde bir grup müzecinin, Asar-ı Atika başta olmak üzere çok sayıda tüzük ve nizamnameyi yürürlüğe koydurmak ve uygulanmasını sağlamak noktasında ne denli zorlanmış olduklarını da göstermektedir. Aziz Ogan, Osman Hamdi Bey'in yurt dışına eser çıkışına müsaade edilmesi karşısında istifasını sunduğunu belirtmektedir.¹¹³ Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, değil arkeoloji neredeyse tarihin bile bilimsellik kazanmadığı bir dönemde Osman Hamdi Bey tarafından yürütülen korumaya dayalı arkeoloji çalışmalarının, aykırı ve anlamsız çabalar olarak görüldüğünü söylemektedir.¹¹⁴ Ancak bu kararlı duruş, bir süre sonra Osmanlı yöneticileri üzerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Örneğin 1892 yılında Moskova'da gerçekleşen Arkeoloji Kongresi'ne, Padişah II. Abdülhamid tarafından Müze Müdür Muavini Halil Bey gönderilmiştir.¹¹⁵

¹¹⁰ Karaca, **a.g.e.**, s.388.

¹¹¹ **a.g.e.**, s.384.

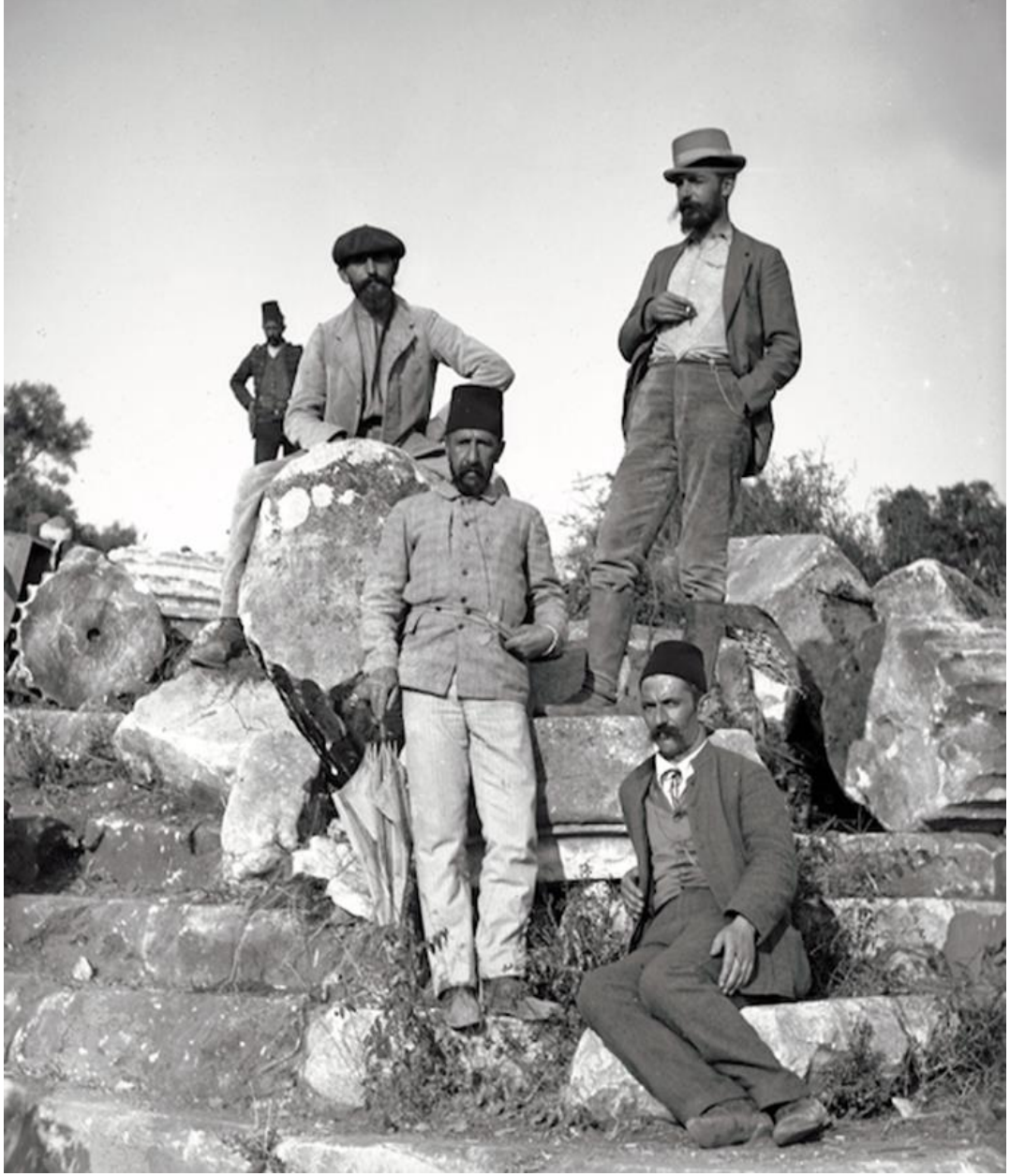
¹¹² Gerçek, **a.g.e.**, s.27.

¹¹³ **İstanbul Müzeleri Yıllığı**, İstanbul, İstanbul Müzeleri Neşriyatı, 1937, s.47.

¹¹⁴ Özdoğan, **a.g.e.**, s.51.

¹¹⁵ Karaca, **a.g.e.**, s.384.

Resim 2.2. Osman Hamdi Bey, Fransız arkeologlar ile Lagina kazısında.

Kaynak: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivi.

Cumhuriyet dönemine taşınan arkeolojik koruma kültürü ve müzecilik çalışmalarına dair önemli iki tespitten biri Remzi Oğuz Arık’a aittir. Arık, müzeyi bir mabet kutsallığına getiren arkeolojinin Türkiye’de kendine yönelmenin, kendini bulmanın, kendini kurmanın kısaca milliyetçiliğin hediyesi olduğunu

vurgulamaktadır.¹¹⁶ Ancak bir diğer tespitle Mehmet Özdoğan, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere ithal olarak giren arkeolojinin üzerine oturtulduğu koruma, müzecilik, turizm, kültür mirası, koleksiyonculuk, antikacılık, toplumsal hafıza ve sosyal sermaye gibi kavramların günümüzde dahi tam olarak anlaşılamadığını belirtmektedir.¹¹⁷

Prof. Dr. Haşım Karpuz, Türkiye’de müzelerin Batılı anlamda kurulduğunu, arkeolojik eserlerin çoğunlukta olmasının, Anadolu’nun Türk kültür katmanları olan Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin ikinci plana itildiğini ifade etmektedir. Yaşayan kültür varlıklarına değer verilmediğini belirten Karpuz, bu durumu kendi kültür ve halkımızdan kopukluğumuzla açıklamaktadır.¹¹⁸

2.2.1.3. Müze-i Hümayun’da Yabancı Yöneticiler Dönemi

Aya İrini’de bulunan ilk müze, Ahmed Fethi Paşa’nın 1858 yılındaki vefatının ardından 1869 yılında Müze-i Hümayun adını almış ve başına Edward Goold getirilmiştir.¹¹⁹ 29 Ocak 1869 tarihinde ilk kez yazışmalarda “müze” adı kullanılmaya başlamıştır.¹²⁰ Maarif Nazırı Safvet Paşa yazışmaları ise bu dönemde kurumun Maarif Nazırlığı’na (Millî Eğitim Bakanlığı) bağlandığını göstermektedir.¹²¹ Bu durum 1970’lere dek sürecektir. İrlanda asıllı bir İngiliz vatandaşı olan Galatasaray Lisesi tarih öğretmeni Goold’a müzede özel bir büro tahsis edilmiştir. Bu dönemde de valiliklere genelge gönderilerek eser toplamaya devam edilmiştir. 1871’de sadrazamlığa getirilen Mahmud Nedim Paşa, müze müdürlüğünü kaldırarak, Goold’u görevden almıştır. Prof. Dr. Fethiye Erbay *İstanbul’un 100 Müzecisi* isimli eserinde, Edward Goold’un görevden alınışına elçilikler vasıtasıyla itiraz ettiğini ancak sonuç alamadığını belirtmektedir. Goold’un

¹¹⁶ Remzi Oğuz Arık, **Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu**, Ankara, Halkevleri Yayınları, 1947, s.66.

¹¹⁷ Özdoğan, **a.g.e.**, s.45.

¹¹⁸ Haşım Karpuz, “Türk Kültürü ve Müzelerimiz”, **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım 1997 Ankara)**, s.46.

¹¹⁹ Aziz Ogan, Aya İrini’de toplanan koleksiyona ilk kez, 1869 yılında Sadrazam Ali Paşa döneminde Safvet Paşa’nın “müze” dediğini belirtmektedir.; Aziz Ogan, “Arkeoloji Müzesi Nasıl Kuruldu?”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.5, Mayıs 1980, s.71.

¹²⁰ Müzehane olarak kullanılan tabir zamanla Müzehane-i Şahane, Müze-i Amire, Müze-i Hümayun, Müze-i Osmani, Asar-ı Atika Müzesi olarak da kullanılmıştır.

¹²¹ Gerçek, **a.g.e.**, s.84-86.

görevden alınmasından sonra müze, Avusturyalı ressam Trenstizio kontrolüne verilmiş, bir süre sonra da müdürlük makamına Dr. Philip Anton Dethier getirilmiştir.¹²² Ferruh Gerçek, Trenstizio'nun müze muhafızlığı dışında bir yetkisinin bulunmadığını, müzeye yarardan çok zararı dokunduğunu belirtmekte ve bu dönemdeki müze çalışmalarında gerileme kaydedildiğini yazmaktadır.¹²³ Filolog, arkeolog ve sanat tarihçisi olan Alman Dethier, Türkiye'deki önemli arkeolojik kazılarda görev almış, kitaplar yayınlamıştır. Deither, Truva kazılarında çıkarttığı eserleri yurt dışına kaçırarak Schliemann'ın yargılanması ve Osmanlı Devleti'ne tazminat ödemesi aşamalarında aktif görev üstlenmiştir.¹²⁴

Günden güne hızla arkeolojik eserlerle büyüyen Müze-i Hümayun koleksiyonu için aranan yeni yer, 1875 yılında Çinili Köşk olarak belirlenmiştir. Müzenin taşınması fikrinde Maarif Nazırı Suphi Paşa'nın etkisi olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵ 1872 yılında yeni müze için Çemberlitaş civarında bir arsa satın alınması düşünülmüştür. İki katlı düşünülen müzenin üst katında halka açık bir kütüphane olacaktır. Alt katta yer alan teşhir salonları da halka açılacak ve giriş ücreti alınacaktır. Ancak bütçe yetersizlikleri nedeniyle bu projeden vazgeçilmiştir. Bu aşamada Talim Terbiye Kurulu ve Maarif Nezareti tarafından, eğitimin ve güzel sanatların gelişmesi için yapılacak harcamaların gereksiz sayılamayacağı konusu tartışılmıştır. Çinili Köşk'ün tamirâtı konusunda bütçe sıkıntısının müzenin sahip olduğu sikkeler ve diğer eserlerden çift olanlarının satışıyla karşılanabileceği konusu da gündeme gelmiştir.¹²⁶ Şüphesiz bu durum en azından bürokratların bir kısmında müzeler yoluyla eğitim ve estetik zevkler konusunda bir farkındalık oluştuğunu göstermektedir. Ancak yeni bir müze oluşturmak için eser satışının gündeme getirilmesi de eleştiriye açık bir durum olarak değerlendirilebilir.

Yapılan özensiz tadilatlar sonrasında, 1880 yılında müze koleksiyonu taşınarak, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin temelini oluşturan Çinili Köşk'e

¹²² Erbay, **a.g.e.**, s.56-57.

¹²³ Gerçek, **a.g.e.**, s.88.

¹²⁴ Eyice, **a.g.e.**, s.1601-1602.

¹²⁵ **Müze-i Hümayun Rehnüma**, Ankara, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yayınları, Çev: Ü. Altekin, Ş. Yalçın, S. Öztöpaş, 2022, s.10.; Burcu Kutlu, "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin Kuruluşu", **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, Ed. F. M. Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2010, s.406.

¹²⁶ Gerçek, **a.g.e.**, s.89, 96.

yerleştirilmiştir. Müzenin Aya İrini'den Çinili Köşk'e taşınması sırasında sekiz kişilik bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyon önemli görevler üstlenmiştir. Bu görevler arasında, bulunmuş ama müzeye getirilmemiş eserlerin yerinde korunması, kazı ve araştırma koşullarının hazırlanması, müzenin ilgi çekecek bir mekân haline getirilmesi, eser tasnifi gibi konular vardır.

Müzenin taşınmasındaki nedenlerden biri Aya İrini'nin teşhire elverişli olmamasıdır. Ayrıca bakımsız ve rutubetli olan Aya İrini'de çok sayıda eser zarar görmüştür.¹²⁷ Çinili Köşk'te açılan Arkeoloji Müzesi dönemin Servet-i Fünun dergisinde Türk müzeciliğinin tarihi bir noktası olarak duyurulmuş, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin dünyanın en önemli müzelerinden biri olma gerekçesi Türkiye sınırları içerisindeki medeniyet zenginliğine bağlanmıştır.¹²⁸

Resim 2.3. Müze olarak düzenlenmesi sonrasında Çinili Köşk.

Kaynak: Sebah ve Joaillier Fotoğraf Koleksiyonu.

¹²⁷ Öz, **a.g.e.**, s. 7.; Gerçek, **a.g.e.**, s.82.

¹²⁸ Aktaran: Enver Behnan Şapolyo, **a.g.e.**, s.52.

Genel olarak bakıldığında, Çinili Köşk'le birlikte müzecilik anlayışında da kapsamlı bir değişimin oluşmaya başladığı, kurumsallaşma ve uzmanlaşmanın ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. 1880 yılı ağustos ayında Çinili Köşk'ün açılışında konuşan Maarif Nazırı Münif Paşa, Amerika ve Avrupalıların müzelerinde yer alan çok sayıda eserin Anadolu'dan gitmiş olmasını, Osmanlı Devleti'nin bu alandaki rağbet eksikliğine bağlamaktadır. Münif Paşa, Anadolu medeniyetlerine ilginin gelişimiyle dünyanın en mükemmel müzesinin İstanbul'da olabileceğini belirtmiştir. Münif Paşa, konuşmasında gelecek nesillere miras olarak bırakılacak eserlerin korunması konusunda önemli bir yol almaya çalışılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.¹²⁹ Münif Paşa'nın özeleştirici niteliğindeki konuşması, müzecilik konusunda toplumsal bir farkındalığın oluştuğunu göstermektedir. Konuşma aynı zamanda kültürel miras ve korumacılık alanında kararlılığın da göstergesidir.

Daha önce gündeme getirilmesine ve karar alınmasına rağmen, Aya İrini'deki ilk müze halka açılmamıştır. Ancak Çinili Köşkle beraber bu uygulama hayata geçirilmiştir. Her gün açık kalacak müzede Çarşamba günleri kadınlara mahsustur. Salı günleri 5 Kuruş olan giriş ücreti diğer günler 2,5 Kuruş olarak alınmaya başlanmış, 1881 yılında müzenin aylık ortalama geliri 2.275 Kuruşa ulaşmıştır. Bu gelir müzenin bahçe işleri ve İstanbul'daki nadir eserlerin müzeye nakli için kullanılmıştır. Kaba bir hesaplama müzeye ayda ortalama 700 kişinin geldiği öngörülebilir. Bilet ücretleri yeni Arkeoloji Müzesi devreye girdikten sonra 20 Ağustos 1891'de 5 Kuruşa yükseltilmiştir.¹³⁰ Her ne kadar müze elde ettiği gelirle kendi kendine yetecek boyuta gelemese de müzenin halka açılması gerçek anlamda müzeciliğin başlangıcı olarak kabul edilmelidir.

Müze yöneticisi Deither, müzeci yetiştirmenin önemine inanmış, müzenin hemen yanında özel bir okul açılması için girişimlerde bulunmuş, ama bu girişim hayata geçirilmemiştir. Resmi onayları almış olmasına rağmen Eski Eserler (Arkeoloji) Okulu'nun hayata geçirilemediği görülmektedir. Bu okuldan mezun olacak Fransızca, Rumca ve Latince bilen öğrenciler, kazı ve araştırmalara nezaret

¹²⁹ Kundakçı, **a.g.e.**, s.1089.

¹³⁰ Gerçek, **a.g.e.**, s. 100, 127.

etmesi düşünülmüştür. Öğrencilere, Dethier idaresinde mesleki dersler verilmesi planlanmıştır.¹³¹ Gerekçesi net olarak bilinmemekle birlikte, okulun açılmama nedeni 93 Harbi'yle başlayan ekonomik buhran olarak görülebilir. Diğer yandan Mustafa Cezar, okulun açılmamış olmasını müze müdürü Dethier'in o dönemde hasta olmasına ve konuya gereken ilgiyi gösterememesine bağlamaktadır.¹³² Böylece büyük bir fırsat da kaçırılmış görünmektedir. Yeni müzelerin açılışı hızlanamamış, yabancı kazılardaki başıboşluk devam etmiş, kaçakçılığın önlenmesi adına çok daha geniş denetimler sağlanamamış ve müzelerin saygınlığı gerekli olan hızı yakalayamamıştır.¹³³ Bu dönemde müze koleksiyonu genişlemiş, özellikle Kıbrıs'tan getirilen eserlerle, 160 olan eser sayısı 650'ye çıkartılmıştır.¹³⁴

Aziz Ogan, Deither'in mesaisini daha çok İstanbul tetkikiyle geçirdiğini belirtmektedir. Deither'in 1881 yılında vefat etmesinin ardından, Berlin Müzesi uzmanlarından Dr. Millhoffer'in Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne getirilmesi düşünülmüştür.¹³⁵ Ancak bu fikirden hızla vazgeçilmiş, müzenin başına Osman Hamdi Bey getirilerek, yabancı yöneticiler dönemi son bulmuştur.

Dönem itibariyle sadrazamların hızlı değişimi, yabancı müze yöneticilerinin sadrazamlara yakınlıkları, devletin üst kademelerinde dönen rekabetçi siyasetin müze kurumuna yansıdığı görülmektedir. Her ne kadar bu dönemde müze koleksiyonu ciddi anlamda zenginleşmiş, modernleşmiş, eserler tanzim ve tasnif edilmişse de müze yönetimindeki yabancılar dönemi günümüze kadar gelen bazı olumsuz tartışmalarla da halen sürmektedir. Osman Hamdi Bey'i yakinen tanıyan, Alman diplomat Rudolf Lindau'nun, yabancı yöneticiler hakkında, İstanbul'u bir sanat merkezi haline getirmek yerine, kendi ülkelerinin müzelerini zenginleştirme amacıyla oldukları¹³⁶ saptaması dikkate değerdir. Semavi Eyice, Trenzio ile Truva'dan kaçırdığı eserlerle tanınan Heinrich Schliemann arasındaki iletişime

¹³¹ "Müze okulu ihdası ve nizamnamesi ile ilgili rapor müsveddesi", 6 Rebiulahir 1327, **BOA,Y.EE. 41-160.**

¹³² Mehmet Şahin, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Müzecilik Tarihi 1846-1938**, İstanbul, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020, s.129.

¹³³ Gerçek, **a.g.e.**, s.104.

¹³⁴ Cephaneçigil, **a.g.e.**, s.487.

¹³⁵ Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100. Yıl Dönümü**, İstanbul: Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayını, 1947, s.11.

¹³⁶ Rudolf Lindau, "Osman Hamdy Bey", **Nord und Süd, Eine deutsche Monatsschrift**, Heft 312, 1903, s.323.

dikkat çekmektedir.¹³⁷ Ferruh Gerçek ise yabancı yöneticiler dönemine eleştirel yaklaşmaktadır. Ferruh Gerçek, dönem itibariyle eski eserler konusunda bakir, yeterli kısıtlayıcı yasası olmayan, sahip çıkma bilinci oturmamış bir ülkede müzeleri, bu alanda zaafı olduğu bilinen yabancılara tam yetki ve sorumlulukla teslim etmenin doğru olmadığını belirtmektedir.¹³⁸ Aziz Ogan, müze müdürlüğüne Osman Hamdi Bey'in seçilmesini “*yabancı unsurların memleket müzesine katkıları sınırlı kaldığı için hükümet müzenin başına kendi öz evlatlarından birini getirmek istemiştir...*” sözleriyle açıklamaktadır.¹³⁹ Kastedilen öz evlat, Müslüman Türk kimliğine işaret etmektedir. Müzenin Osman Hamdi Bey sonrasındaki müdürü Halil Edhem, Cumhuriyet döneminin ilk Maarif Vekillerinden Esat Bey'e yazdığı mektupta, kendisinden sonra müze müdürlüğüne getirilmesi gerek şahıs konusunda uyanık olunması, kesinlikle yabancı birinin müdürlüğe getirilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Aksi halde müzede yarım asırdır süren millî ülkü kaybedilecektir.¹⁴⁰ Halil Edhem Bey'in bakış açısı, Osmanlı Müze-i Hümayunu'nun ancak millî bir duruşla korunabileceği düşüncesini göstermesi açısından önemlidir.

2.2.1.4. Osmanlı Müzeciliğinde Yerli Yöneticiler Dönemi

1842 yılında İstanbul'da doğan Osman Hamdi Bey Paris'te hukuk ve sanat, Jean-Leon Gerome ve Gustave Boulanger atölyelerinde resim eğitimi almıştır. Osman Hamdi Bey, Avrupa müzelerinde incelemelerde bulunmuştur. Genç yaşına rağmen Osmanlı Devleti'nin katıldığı 1867 Paris ve 1873 Viyana uluslararası fuarlarında sergi komiseri olarak çalışmıştır. 12 yıl Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüş Bağdat'a Yabancı İşler Müdürü olarak atanmış, tekrar İstanbul'a dönerek belediye ve matbuat müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. 1881 yılında Sultan II. Abdülhamid tarafından Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne atandığında henüz 39 yaşındadır. Göreve ilk geldiğinde tarihi eserlerin yurt dışına kaçırılmasını önleyen bir tüzük hazırlamış, ciddi anlamda yasal boşlukları bulunan Asar-ı Atika

¹³⁷ Eyice S., t.y., “Tarihi Eserler ve Müzecilik”, İstanbul, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, s.1601.

¹³⁸ Gerçek, **a.g.e.**, s.106.

¹³⁹ İstanbul Müzeleri Yıllığı, **a.g.e.**, s.45.

¹⁴⁰ Ali Artun, **Halil Edhem, Modern Sanat Müzesinin Tasarımı, Müzecilik Yazıları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019. s.95.

Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesini sağlamıştır.¹⁴¹ Osman Hamdi Bey'in müzeyle ilk temaslarının 1878 yılında başladığı anlaşılmaktadır. O tarihte müze kurulunu oluşturan 8 kişiden biri Altıncı Daire Belediye Reisi Hamdi Bey'dir.¹⁴²

Osman Hamdi Bey'in babası İbrahim Ethem Paşa, 19. yüzyılda bir grup öğrenciyle Avrupa'ya gönderilmiştir. Ethem Paşa, Osman Hamdi Bey'in de Avrupa'da eğitim almasını sağlamıştır. Mehmet Şahin bu bağlantıdan yola çıkarak yenileşme hareketleri kapsamında Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinin dolaylı olarak müzeciliğin gelişimine katkı sunduğunu belirtmektedir.¹⁴³

Osman Hamdi Bey'in döneme çok değerli bir diğer katkısı, 1883-1895 yılları arasında yürüttüğü arkeolojik kazılardır. Avrupalı uzmanlarca da takip edilen Nemrut, Kyme, Myrina, Aiolya kazıları ve özellikle Padişah II. Abdülhamid'in emriyle Sayda kazısından çıkartılan eserler, dünyanın ilgisini İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne çekmiştir. Kitab-ı Mukaddes anlatılarına dayalı, özellikle Helenistik dönem eserlerine yönelik arkeoloji ile Osmanlı Devleti, kadim Yunan uygarlığı anlatılarının dışına itilemeyip, Avrupa kültüründe kendine yer bulmuş, ayrıca İslam dini ile özdeşleşen olumsuz anlatılardan uzaklaşıp modern bilimle ilişkilendirilmiştir.¹⁴⁴

Çinili Köşk'ün kazılarla zenginleşen koleksiyonu kaldıramayacak durumda olması sonucu, tam karşısına tanınmış mimar Vallaury planlarına göre klasik tarzda bir lahitler müzesi inşa edilmiştir.¹⁴⁵ Böylece Topkapı Sarayı'nın nadireler kabineleri artık Türk Ulusal Müzesidir.¹⁴⁶ Halil Edhem, yeni müzenin Türk mimarisi formunda değil de Sayda'dan çıkartılan Ağlayan Kadınlar lahdinden esinlenerek yapılmasının nedenini Çinili Köşk mimarisini ezmek olarak açıklar.¹⁴⁷ Enver Behnan Şapolyo ve Aziz Ogan da Arkeoloji Müzesi mimarisinin Sayda lahitlerinden ilham alınarak tasarlandığını doğrulamaktadır.¹⁴⁸ Sayda kazısı Osman Hamdi'nin Osmanlı sınırları dışarısında da tanınmasını sağlamıştır. Orhan Yüksel müzenin mimarisine dair fikrin

¹⁴¹ Erbay, **a.g.e.**, s.157-158.

¹⁴² Gerçek, **a.g.e.**, s.101.

¹⁴³ Şahin, **a.g.e.**, s.57.

¹⁴⁴ Shaw, **a.g.e.**, s.74-75.

¹⁴⁵ Arif Müfid Mansel, "Osman Hamdi Bey", **Belleten**, C. XXIV, 1960, S. 94, s.296.

¹⁴⁶ Artun, A., 2018, **Sanat Müzeleri 1, Müze ve Modernlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, s.105.

¹⁴⁷ Edhem, H., "Müzeler", **I. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1932, s.563.

¹⁴⁸ Aziz Ogan, 1980, **a.g.e.**, s.72.; Şapolyo, **a.g.e.**, s.44.

Osman Hamdi Bey'den çıktığını belirtmektedir.¹⁴⁹ Prof. Dr. Halit Çal, Halil Edhem'in Türk mimarisinde bir müzenin Çinili Köşkü ezeceğine dair sözlerini, bu tip tartışmaların o tarihlerde de yürütüldüğünü göstermesi açısından ilgi çekici bulmaktadır.¹⁵⁰ Yeni binanın neo-klasik formda yapılması Osmanlı Devleti'nin Batılı bir geleceğe doğru yol alırken, ondan farklı bir uygarlık formu benimsediğinin de temsilidir. Zira bu neo-klasik form, Avrupa muadillerine paralel ama ondan tümüyle farklı bir modernlik içermektedir.¹⁵¹ Ancak dönem itibariyle müze misyonu ve koleksiyona dair tartışmalar ortaya atılmamıştır.

Resim 2.4. Müze mimarisinde temel alınan Ağlayan Kadınlar Lahdi ve İstanbul Arkeoloji Müzesi

Kaynak: Sanat Tarihi Platformu (Çevrimiçi)
<https://www.facebook.com/photo/?fbid=1652100975177947&set=pcb.1652101448511233>, 6 Mart 2023;
(Çevrimiçi) https://www.ucaknotlari.com/wp-content/uploads/2022/03/istanbul_arkeoloji_muzesi-1-1068x712.webp, 6 Mart 2023.

Yeni Arkeoloji Müzesi'nin saray içerisinde yapılmak istenmesi II. Abdülhamid'i bir süre düşündürmüştü, ancak bazı şartlar dâhilinde yapımına izin verilmiştir. Şartlardan biri müzenin tek katlı inşa edilmesidir. Ancak inşaat sırasında ikinci katın yapılması kararında Sadrazam Kâmil Paşa'nın desteği olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Osman Hamdi Bey'in müze inşası için bir yıllık maaşını

¹⁴⁹ Orhan Ş. Yüksel, "Arkeoloji Müzesi", **Hayat Tarih Mecmuası**, Kasım 1966, S.10, s.65.

¹⁵⁰ Halit Çal, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.7, S.14, 2009, s.320.

¹⁵¹ Shaw, **a.g.e.**, 231.

bağışlaması,¹⁵² şahsi idealizmini ve yeni bir müze fikrini sahiplenmesini göstermesi açısından da önemlidir. Sultan II. Abdülhamid, müze fikrine temelde karşı olmamakla birlikte, Yıldız Sarayı içerisinde kendine has bir müze tesis etmiştir.¹⁵³ Bu müzede Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında, Paris Evrensel Sergisi'ni gezdikten sonra Dolmabahçe'de toplamaya başladığı Batı resim koleksiyonu da bulunmaktadır.¹⁵⁴ Ancak bu müze II. Meşrutiyet inkılâbı sürecinde kapatılmış bir kısım eserler Topkapı Sarayı'na ve çeşitli müzelere dağıtılmıştır. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndaki küçük müze koleksiyonunda ağırlıklı olarak tahnit edilmiş kuşlar bulunmaktadır. Bir süre sonra bakımsızlıktan tüyleri dökülmeye başlayan tahnit edilmiş kuşların Arkeoloji Müzesi'ne taşınması gerekmiştir. Enver Behnan Şapolyo ve Abdülhak Şinasi Hisar, tahnit edilmiş kuşların müzeye nakil emrini fırsata çeviren Osman Hamdi Bey'in, müzenin ikinci katını inşa ettirdiğini belirtmektedirler. Bir süre sonra kuşlar Sarayburnu'ndan denize atılarak yerlerine arkeolojik eserler konmuştur.¹⁵⁵ Ancak bu konunun Padişah II. Abdülhamid ve Osman Hamdi Bey arasındaki müzeye dair yürütülen çalışmalar göz önüne alınarak tekrar masaya yatırılması gerekmektedir. II. Abdülhamid müze fikrine ve arkeolojik eserlere karşı olmayıp aksine desteklemiştir. Padişah'ın Sayda kazıları konusundaki teşviki, İskender Lahdi çıkarıldıktan sonra Osman Hamdi Bey'i bölgeye çalışmak üzere göndermesinden anlaşılmaktadır. Nezih Başgelen, Osman Hamdi Bey'e dayandırarak Sayda lahitleri için özel bir yapı inşa edilmesini II. Abdülhamid'in istediğini yazmaktadır.¹⁵⁶ Bütçe sıkıntılarının yaşanmakta olduğu bir dönemde, Mülkiye Tıbbiyesi Hastanesi, taşra ve olağan üstü durum ödeneğinden temin edilen proje bütçesi¹⁵⁷ düşünüldüğünde, müzenin padişah tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır.

¹⁵² Aziz Ogan, **Türk Müzeciliğinin 100. Yıl Dönümü**, İstanbul, Türkiye Turing Ve Otomobil Kurumu Yayını, 1947, s.15, 17.

¹⁵³ Gerçek, **a.g.e.**, s.79.

¹⁵⁴ Artun, 2019, **Mümkün Olmayan Müze...**, s.45.

¹⁵⁵ Şapolyo, **a.g.e.**, s.32, 39; Abdülhak Şinasi Hisar, "Müzelerimiz ve Hamdi Bey II", **Ülkü**, Haziran 1934, C.III. S.16, s.291.

¹⁵⁶ Nezih Başgelen, **İskender Lahti**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013, s.4.

¹⁵⁷ Gerçek, **a.g.e.**, s.118.

Arkeoloji Müzesi kurbanlar kesilerek 13 Haziran 1891’de açılmıştır. Açılışta Osman Hamdi Bey, desteği nedeniyle padişaha şükranlarını iletmiştir.¹⁵⁸ Osman Hamdi Bey’in açılışta yaptığı konuşmada, müzecilik alanındaki gelişimi Avrupa müzeleri karşılaştırmasıyla yapması, Batılı anlayışta bir müze kurma hayaliyle örtüşmektedir. Bu müze ile Osmanlı, Avrupa müzelerinde, evrensel uygarlığın zirvesi ve başlangıcı olma kaygısıyla sergilenen Yunan heykellerine karşın, bu köklü mirastan kendine pay çıkartmakla kalmamış, aydınlanmış hanedanlarla boy ölçüşebilecek seviyeye gelmiştir. Wendy M. K. Shaw’a göre “*Arkeoloji, Avrupa uygarlığı anlatılarını yeniden anlatıp sökmesi için Osmanlı İmparatorluğu’nun kullandığı bir sözdizimiydi.*”¹⁵⁹ 1888 yılında Barcelona’da gerçekleştirilen uluslararası fuara çok sayıda ürünün Müze-i Hümayun tarafından gönderilmesi, büyük devletler arenasında artık modern bir müzeyle var oluşun göstergesidir.¹⁶⁰ Uluslararası fuarlara gönderilen eserlerin, Osmanlı İslam kimliğini yansıtacak şekilde seçilmesine dikkat edilmiştir. Özellikle 1873 Viyana sergisinde Osmanlı Devleti’nin her yanından seçilen eserlerin, etnik farklılıkları ortaya koyarak Osmanlı milleti kavramına vurgu yapması, dönemde yürütülen Osmanlıcılık politikalarıyla da örtüşmektedir.¹⁶¹ Aziz Ogan, Arkeoloji Müzesi’ni “*milletler arası şerefli bir mevki kazanmış büyük bir ilim müessesesi*”¹⁶² olarak tanımlamaktadır.

Yeni müzenin Osmanlı’nın milliyetçi kimliğine dair sergilemesi, bir ulus öncesi bilinç de oluşturmuştur. Müze 1906 öncesi dönemde Osmanlı’nın tarihi eserler üzerindeki mülkiyetini gösterse de ulusal kimliğe dair önemli bir veri sunmamaktadır. Wendy M.K. Shaw, müzedeki simgelerin başka uluslarla sıkı bağlar iletmek için kullanıldığını belirtir. Müze bu tür bağlarla, Avrupa hegemonyasına ve sömürge gücüne bağlı dünya karşısında Osmanlı kültürünü farklılaştırmayı amaçlamıştır. Müze, Türk milletine ya da Osmanlı milletine özgü kimliksel simgeler bulma çabasına girmemiştir. Ancak Müze kurucuları sadece Avrupa müzelerinin düzenleme ve işletme tarzları konusunda da bilgi sahibi olup, Avrupa

¹⁵⁸ Kutlu, **a.g.e.**, s. 406.

¹⁵⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 74.

¹⁶⁰ Aytaç Işıklı, **Türkiye Fuar Albümü**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012, s.88.

¹⁶¹ Hüseyin Karaduman, **Ulus-Devlet Bağlamında Belgelerle Ankara Etnografya Müzesinin Kuruluşu ve Milli Müze**, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016, s.35.

¹⁶² Ogan, 1980, **a.g.e.**, s.73.

emperyalizminin tersi anlatılar oluşturdular. Bu anlatılar ulus benlik duygusunu güçlendirmek için kullanılmıştır.¹⁶³

Olanakların zorlandığı bir dönemde, devlet yönetimi ile idealist küçük bir kadronun yan yana gelip dünya ölçeğinde bir müze oluşturması, Türk müzeciliği için atılmış en büyük adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Ancak bu uyanışın ulusal ölçekte takdir görüp görmediğine dair büyük veriler mevcut değildir.

Müzeyle birlikte, Osman Hamdi Bey'in asıl uzmanlığı olan güzel sanatlar konusunda eser üretimi de devreye girmiş ve sürece en başından, eğitimden başlanmıştır. Henüz II. Mahmut döneminde eğitimin laikleşmesi gerektiği inancı oluşmuş, dini eğitim veren okullar kapatılmamış ama Meşrutiyet'i de kapsayan dönemde, askerlik, sanayi, mühendislik, tıp gibi alanlarda modern eğitim veren kurumlar açılmıştır. Bu arada II. Mahmut'la başlayan insan resmi ve heykelleri konusundaki teşvik, Abdülmecid döneminde doruğa ulaşmış, Meşrutiyetle Osmanlı hayatına Batı tarzı resim sanatı da hayata girmiştir. Avrupa'ya sanat eğitimi için öğrenciler gönderilmiş, bir süre sonra da eğitimi Osmanlı topraklarında verme ihtiyacı doğmuştur. 1883 yılında Sanayi-i Nefise eğitime başlamıştır. Bugün, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi'nin temelini oluşturan Sanayi-i Nefise, Güzel Sanatlar Müzesi'ne giden yolu da açmıştır.¹⁶⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde açılan okul, hem müzeyi bütünlemede hem de mimari ve fiziksel anlamda müze ile iç içe geçmektedir.¹⁶⁵

İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin ardından, müzelerin İstanbul dışına yayılması sağlanmış, 1902 yılında Konya'da ardından Bursa'da müzeler açılmıştır. Diğer yandan II. Abdülhamid döneminde, padişahın aynı zamanda halife olduğu fikri siyaseten öne çıkartılmak istenmiş, Müze-i Hümayun'a İslam sanatına dair bir bölüm eklenmiş ve eski eserleri korumaya dair nizamname bu doğrultuda genişletilmiştir. Osman Hamdi Bey zamanında, Arkeoloji Müzesi koleksiyonu 650 eserden 109 bin esere yükselmiştir.¹⁶⁶ II. Abdülhamid'in tahtan indirildiği dönemde ise muzaffer

¹⁶³ Shaw, **a.g.e.**, s.307-310.

¹⁶⁴ Erbay, **a.g.e.**, s.158.

¹⁶⁵ Cephaneçigil, **a.g.e.**, s. 489.

¹⁶⁶ Öz, **a.g.e.**, s. 12.

Osmanlı hanedanını yükseltecek Askeri Müze, Aya İrini’de kurulmuştur.¹⁶⁷ Ders verecek eğitmen eksikliğine rağmen 1900-1901 eğitim döneminde, Edebiyat Fakültesi derslerine İlm-i Asar-ı Atika isimli bir arkeoloji dersi konması¹⁶⁸ müzecilik ve koruma çalışmalarının artık kurumsal bir tabanda ele alınmak istendiğinin de göstergesidir.

Kısa süre içerisinde nümizmatikten, epigrafi bilimine kadar uzanan geniş yelpazede az sayıda da olsa uzman yetiştirilmiş, Osmanlı arkeolojisi de dünya literatüründe kendine yer bulmuştur. Prof. Dr. İlber Ortaylı, yalnızca dilinin ve dininin sınırlarında kalmak istemeyen Osmanlı aydını için, Tanzimat döneminde bilgi ve bilime bakış senkronizasyonu ile eski çağ tarihine merak uyanmıştır. Ortaylı, bu süreçte gelişen müzecilik ve arkeoloji alanındaki başarıların, eski toplumdaki sanat ve kültür anlayışına tepki içerdiği tespiti yapmaktadır.¹⁶⁹ Bu devir Türk müzeciliğinin kurumsallaştığı devirdir. Diğer yandan Wendy M. K. Shaw’ın, müzenin askeri yenilgilerin yarattığı havayı silmesi ayrıca Osmanlı’yı uluslararası elit kültürü paylaşan bir devlet haline getirmesi, kamunun devletin gücünü algılayacağı bir mekân haline getirmesi yönündeki tespiti de döneme ışık tutmaktadır.¹⁷⁰ Bu tespit, müzeler üzerinden bir ulusal inşa sürecini de göstermesi açısından önemlidir.

Ali Artun ise bu dönemi, müzeoloji, kimlik politikaları, yönetici elitin çekişmeleri, zayıflıkları nedeniyle, müzeye ikilemlerin damga vurduğu bir dönem olarak görmektedir. Bu ikilemleri Artun, müzenin hem Avrupa’yı temsil edip hem ona direnmesi, milliyetçiliği bastırmaya çalışırken aynı zamanda bu doğrultudaki özelemleri karşılama çabası, emperyal hanedanı taçlandırırken diğer yandan anti-emperyalist ruha bürünmesi, antik olanı mitleştirirken moderne öykünmesi olarak sıralamaktadır. Artun, müzenin Batı müzeleri gibi bir terbiye işlevi üstlenmediğini ve epistemoloji üretmeyi başaramadığını yazmaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁷ Artun, 2008, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁶⁸ Gerçek, **a.g.e.**, s.168.

¹⁶⁹ İlber Ortaylı, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, **Tanzimat Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. H.İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoneix, 2006, s. 305-306.

¹⁷⁰ Shaw, **a.g.e.**, s.101-102.

¹⁷¹ Artun, 2008, **a.g.e.**, s. 63-64.

Osmanlı Devleti'nde müzeye sahip olmak konusunda ciddi bir kararlılık mevcuttur. Ancak kurulan müzelerin, aynı dönemde Avrupalı devletlerin evrensellik iddiası taşıyan tarih anlatıları kurgulama ve emperyalist yayılma politikalarına destek vermek gibi gayesi yoktur. Müze düşüncesi, uluslaşmaya doğru evrilen devletin varoluşuna tehdit oluşturan kültürel söylemlerle mücadele aracıdır. Müzelerdeki teşhir devletin kendi bakış açısı doğrultusunda yapılmıştır. Milliyetçi söylem önemli bir kanıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Entelektüel kozmopolit yapısı gereği ilk müze kurumları İstanbul'da kurulmuştur. Hedef kitle ise şehirde yaşayan kitleden çok yerli yabancı yöneticiler ve kültürel seçkinler olarak görülebilir.¹⁷² Osmanlı müzesi evrensel boyutta ses getirmeye çalışsa da Wendy W. K. Shaw'a göre Avrupa'nın Helen fetişine karşı ciddi bir tehdit oluşturamamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın sınırlı elitleri için müze, hegemonyacı Bir karşı anlatı üretme çabasıyla geçmiş temsil etmiştir. Diğer yandan müze içerisinde sergilenen eserler bir nevi modernliği temsil etmektedir. Modern Osmanlı kimliğinin oluşumunda ve korunmasında kritik rol oynayan arkeolojik eserler, milliyetçi ayaklanmalar karşısında imparatorluğun üniter bir devlet olduğunu simgeleştirmiştir.¹⁷³

Her ne kadar ilk arkeolojik kazılar ve müzecilik anlamında eleştirilere maruz kalsa da Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la başlayan, Meşrutiyet'le devam eden yeni kültür inşası, Cumhuriyet'e giden yolun temelini de oluşturmuştur. Bu temel oluşumunda müzeler ve müzecilik bilinci aktif rol üstlenecektir. Uluslaşmak konusunda sıkıntıları olan Osmanlı, halkın en alt tabakalarına inmeyi başaramamıştır.¹⁷⁴ Ulusal kimlik inşası süreci, yepyeni bir form alarak, Cumhuriyet dönemine aktarılacaktır.

2.2.2. “Millî Müze” ve “Çanakkale Panorama Müzesi”

Osmanlı Devleti son dönemlerinde, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ağır koşullarında millî duyguların uyandırılmasına her alanda ihtiyaç duyulmuştur. Etnik milliyetçiliğin öne çıktığı dönemde bazı millî müze girişimleri gerçekleşmiştir.

¹⁷² Cephaneçigil, **a.g.e.**, s. 493.

¹⁷³ Shaw, **a.g.e.**, s.224, 231.

¹⁷⁴ Abdolvahap Akıncı, **Millî Kimlik İnşa Stratejileri Türkiye Örneği 1839-1946**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011, s.121.

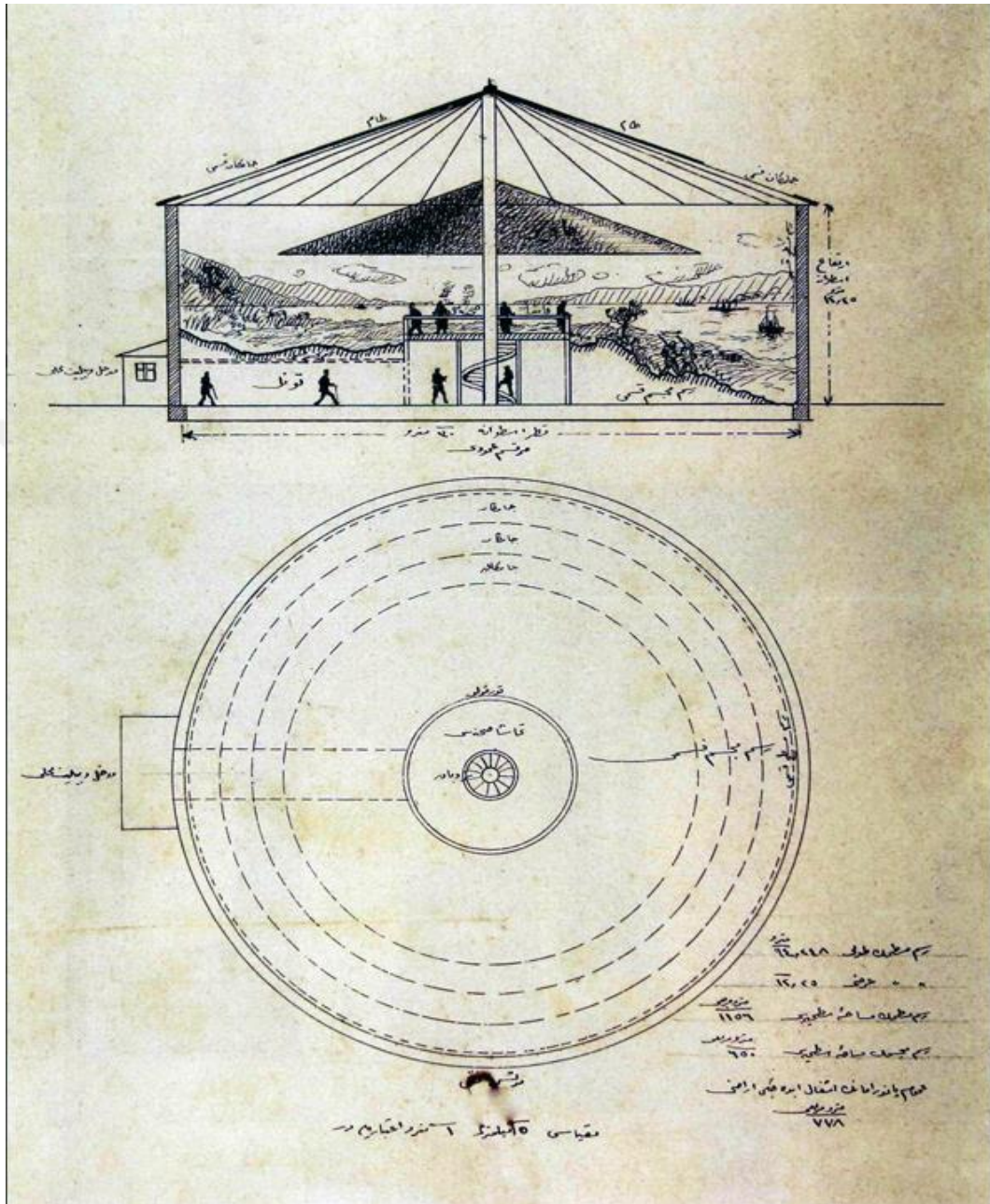
Bireysel olarak, cemiyetler nezdinde bir millî Müze kurma çabası Abdülkadir Bey tarafından Konya’da hayata geçirilmiştir. Uzun ömürlü olamasa da adı “Millî Müze” olan ilk kurum 1917’de Konya İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez İdare Heyeti Azası Abdülkadir (Erdoğan) Bey tarafından kurulmuştur. İttihat ve Terakki Kulübünün altındaki mağazada, Millî Kütüphane ve boş bir odada Millî Müze kurulmuşsa da dönemin Konya Valisi Cemal Bey bu kurumları kapatmış, Selçuklu ve Karamanoğlu dönemlerinden kalan müze eserlerini de pazarda satmıştır.¹⁷⁵ 1937 ve 1943 yılları arasında Türk ve İslam Eserleri Müzesi Müdürlüğü yapan Abdülkadir Erdoğan, Millî Müzeyi programına almış olan İttihat ve Terakki’nin üyesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti çok yönlü olarak ele aldığı programına, müzeleri de koymayı ihmal etmemiştir. 1908 ve 1918 yılları arasında iktidar partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin, Osmanlıcı çizgiden Türkçü ve milliyetçi çizgiye evrildiği görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1917’de gerçekleştirdiği kongresinde Millî Müze söylemini ortaya atmış, Etnografya (Kavimiyat) Müzesi, Hazine-i Evrak, Kütüphane-i Vesaik, Asar-ı Atika ve Muhafaza-i Abidat Müzeleri kurulmasına dair kararlar almıştır. Aynı kongrede millî ve tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılmasını önlemek için Millî Eserler Müdürlüğü kurulması da programa alınmıştır.¹⁷⁶

Abdülkadir Bey tarafından Konya’da kurulan Millî Müze’yi kapatan dönem valisinin girişimi sekteye uğratan tavrı, devletin asli kademelerinde millî müzenin çok net anlaşılamadığı izlenimi uyandırmaktadır. 1914 ve 1918 yılları aralığında sosyal ve kültürel hayatın belirleyicisi olan Birinci Dünya Savaşı cephelerinden gelen kahramanlık hikayeleri, millî ve ulusal bilinci yükseltmek açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda ilk ulusal kahramanlık müzelerinden biri Çanakkale Panorama Müzesi olarak düşünülmüştür. Çanakkale Savaşlarının devam ettiği 1915 yılında, teknik projesi hazırlanan Panorama Müzesi, İstanbul’da kurulmaya çalışılmıştır. Müzenin, Gülhane Parkı içerisinde yer alması ve dönemin yaygın panoramik anlayışında tasarlanması öngörülmüştür.

¹⁷⁵ Karaduman, 2016, a.g.e., s.51.

¹⁷⁶ Karaduman, 2007, a.g.e., s.505.

Resim 2.5. Çanakkale Panorama Müzesi'nin 1915 tarihli teknik çizimi.

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, BOA, DH.UMVM, 96-25, s.3.

Panoramik sergileme anlayışı, sergileme kültürüne ilk defa 18. ve 19. yüzyıllarda girmiştir. Osmanlı Devleti'nin panoramik sergilemeye dair ilk projesi, 1915 yılında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti tarafından ele alınmış bir millî propaganda çalışmasıdır. Çanakkale Savaşları ile Almanlardan alınan propaganda faaliyetlerinin öne çıkması kısa sürede ordu-millet söylemiyle yeni bir savaşçı ulus inşa etmeye

alışan Osmanlı'da kendini göstermiştir. anakkale Panorama Müzesi için Gülhane Parkı'nın düşünülmüş olması, bölgenin Topkapı Sarayı'na ve çevredeki müzelere yakın, nezih bir alan olmasından kaynaklanmaktadır. Müzenin kubbesi 30 metre, yüksekliği 12,25 metre düşünülmüş, toplam 778 metrekareye yayılan ebadıyla oldukça geniş bir alana sahip olması tasarlanmıştır. Müze alanının 650 metresi panorama ile ziyaretçi arasına konulacak üç boyutlu dioramalara ayrılmıştır. Cemiyet bu alanı sadece Çanakkale savaşı ile sınırlamamış, Osmanlı tarihinden de kesitleri sergilemeyi dşnmştir.¹⁷⁷

Müze gelirlerinin savaş yetimlerine aktarılması düşünülmektedir. Diğer yandan böyle bir moral merkezinin, savaşın henüz devam ettiği bir dönemde, yorgun Osmanlı vatandaşları üzerindeki etkisi de olumlu olacaktır. Ancak İstanbul şhremini tarafından park içindeki ağaçların kesilemeyeceği, projenin başka bir alana konulması gereklilięi¹⁷⁸ bildirilince, Çanakkale 1915 Panorama Müzesi fikrinden vazgeçilmiştir. Böylece önemli bir, ulusal propaganda merkezi fikri rafa kaldırılmıştır.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin erken tarihte kendi toprakları ya da kahramanlıklarıyla ilgili panoramaların Avrupa'da gördüğü ilgiyi görmüş olması muhtemeldir. Konu hakkında Prof. Dr. Fatma rekli önemli örnekler sunmaktadır; 1888'de Barselona'da düzenlenen Evrensel Sergi'de Plevne Savaşı'nı tasvir eden çalışma ilgi gümüş, sergi binası girişine Osmanlı sancağı asılmıştır. Osmanlı Devlet makamları Madrid elçisine yaptırdığı raporlar ve fotoğraflama yoluyla sergiyi yakından takip etmiştir. 1899'da Petersburg'da açılan bir panorama sergisinde "Ermeni Hadisesi" adıyla Osmanlı Devleti'ne karşı bir karalama görseli konmuş, Osmanlı devlet makamları diplomatik yollarla eseri panoramadan ıkarttırmıştır. Ayrıca Paris'te 1900 yılında açılan sergi panoramalarından birinde, şkdar Kabristanı'nda görülen yaşmak ve

¹⁷⁷ Fatma rekli, **Osmanlı'nın Çanakkale 1915 Panorama Tarih Müzesi Projesi**, İstanbul, Çamlıca, 2021, s.25.

¹⁷⁸ "Gelirleri şehit çocuklarına harcanmak üzere Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nce Gülhane Parkı'nda inşası düşünülen panoramanın burada inşa edilemeyeceği ancak başka bir yere arsa tahsis edilebileceği", 11 şevval 1333, **BOA, DH.UMVM, 96-52**.

¹⁷⁹ nal ştndağ, "Milli Kültür İnşasında Müzelerin nemi, 25 Aralık Gaziantep Savunması Kahramanlık Panoraması ve Müzesinin Milli Kültürümüze Katkısı", **Uluslararası Gaziantep'in Kurtuluşu'nun 100. Yılında Misak-ı Milli ve Güney Hattı Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Gaziantep, Gazikltr A.ř., 2022, s.1311.

feraceli tasvirlerin İslami açıdan sorun teşkil edip etmediğine dair bir soruşturma başlatılmıştır.¹⁸⁰

Her ne kadar Osmanlı dünyada gelişmekte olan panorama müzeciliği anlayışından geri kalmak istemese de 1915 yılında Çanakkale Panorama Müzesi'ni kuramamıştır. Yeni bir panorama müzesi fikri için yaklaşık yüz yıl beklenmesi gerekmiştir. İstanbul'un fethinin 556. yıl dönümünde (2009), eski Topkapı Kültür Parkı içerisinde Panorama 1453 Tarih Müzesi kurulmuştur. İstanbul'un fethi mitini görselleştiren 360 derecelik bir panoramayı içeren müze, ilk bir yılda bir milyondan fazla yerli ve yabancı ziyaretçiyi ağırlamıştır. Müze, dönemin yaklaşımına uygun şekilde, İmparatorluk kavramıyla yurttaşlık bilincini ilintileyen bir zemine oturtulmuştur. Deniz Ünsal, bu yaklaşımı 1980'lere dek kaynağını Millî Mücadele, Mustafa Kemal ve İslam öncesi Anadolu medeniyetlerine kadar uzanan ulus devlet tezlerinin yerini alan fetih ve Fatih temelli bir bakış açısına bağlamaktadır. Ünsal'a göre, Panorama 1453 Tarih Müzesi'yle sunulan şey, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarını aşan, fetih fikrini içselleştirmiş bir kimlik ve iktidar arzusunu beslemektedir.¹⁸¹

Deniz Ünsal'ın yaklaşımı, müzeler üzerinden ulusal kültür inşasının günümüzdeki yansımaları göstermektedir. Yeni kültür inşasında Osmanlılık önemli bir argüman olarak yeniden karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yeni anlayış çok kültürlü Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan Osmanlılık anlayıştan uzaktır. Fakat Osmanlılık, Batıcılık karşısında Osmanlı Devleti aydınlarının kendini keşfetmesi olarak gören Niyazi Berkes'in yaklaşımı¹⁸² dikkate alındığında, günümüzde fetih ve klasik dönem Osmanlı konseptli müzelerin bir farkındalık sürecinde ortaya çıktığı tespiti yapılabilir.

2.3. Osmanlı Sonrası Yeni Kimlik İnşası ve Müzeler

II. Meşrutiyet'le belirgin hale gelen yeni Türk kimliği inşa süreci gelenekten uzaklaşma noktasında, halkla devlet arasında bir mesafe oluşturmuştur. Cumhuriyet

¹⁸⁰ Ürekli, **a.g.e.**, s.9-11.

¹⁸¹ Deniz Ünsal, "İstanbul'un Yeniden Fethi: Panorama 1453 Tarih Müzesi'nin Düşündürdükleri", **Toplumsal Tarih**, Nisan 2013, S.232, s.86-87.

¹⁸² Niyazi Berkes'in Osmanlılık yaklaşımı için bkz.; Niyazi Berkes, **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002.

kadroları, hem Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele'nin sonunda geçirilen ağır süreci tamir etmek hem de devlet millet arasındaki uçurumu kapatmakla uğraşırken bir yandan da artık kim olduğumuz değil, kim olmak istediğimizle uğraşmış, yeni kimlik politikasını, kültürel, siyasal, kurumsal, ekonomik stratejilere bağlamıştır.¹⁸³ Diğer yandan millî kültürü muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkartma ve egemen devletlere yeni ülkenin varlığını kabul ettirme savaşına girilmiştir. Balkan Savaşları sonrasında ise belirgin bir şekilde öne çıkacak olan eğilim Anadolu'da bir ulus inşa etme süreci olmuştur.

Müzeler, 20. yüzyılda toplumsal eğitim fonksiyonunun yanı sıra seküler kültürel kimliğin oluşturulup canlandırıldığı mekânlardır. 20. yüzyılda müzeler ulusların modernliğini sergilediği yerler olmuştur. Andreas Huyssen'in belirttiği gibi modernlik kendine ait müze tasarısı olmadan düşünülemez.¹⁸⁴ Bu nedenle kurulan yeni ulusun ihtiyacı olan ulusal ve millî müzeler, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce tartışılmaya başlanmış, mevcut eserler savaşın yıkıcı etkilerinden korunmaya ve kurtarılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti kendini I. Dünya Savaşı içerisinde bulurken, hemen ardından başlayacak işgal döneminin hezimetini büyük bir moral çöküşüne neden olmuştur. Devlet kurumlarına ve yöneticilere karşı sarsılan güven, ciddi bir karamsarlık ve buhrana dönüşmüştür. Yalnızca devleti düştüğü durumdan kurtarmak görevini üstlenirken aynı zamanda kültürel kimliği korumak adına asker ve sivil olmak üzere emek veren ciddi bir aydın kitlenin varlığı da söz konusudur. Bu kitle içerisinde sayıları çok az olmakla beraber müzecileri de görmek mümkündür.

Aziz Ogan, Halil Edhem'in savaş sırasında Harbiye Nezareti ile görüşerek, Türk ressamların savaşı anlatan resimler yapmaları konusunda teşvik edilmesini sağladığını, ortaya çıkan eserlerin bazılarını hükümet adına satın aldığını ve kamuya kazandırdığını belirtmektedir. Sanayi-i Nefise adına alınan bu eserlerden bazıları Dolmabahçe Sarayı'nda sergilenmektedir.¹⁸⁵ Halil Edhem, 1910 yılında ağabeyi Osman Hamdi Bey'in vefatı üzerine müze müdürü olmuştur. Ancak müzeyle ilişkisi

¹⁸³ Akıncı, **a.g.e.**, s.169.

¹⁸⁴ Aktaran: Artun, 2017, **a.g.e.**, s.206.

¹⁸⁵ Ali Artun, **Halil Edhem**, 2019, **a.g.e.**, s.85.

1892 yılında Osman Hamdi Bey'in yardımcısı Nikolaki Ohani Efendi'nin yerine bu göreve getirilmesiyle başlamıştır. 1910, aynı zamanda Halil Edhem Bey ve Osman Hamdi Bey'in girişimleriyle çalışmaları başlatılan İstanbul Asar-ı Atika Muhipleri Cemiyeti'nin (İstanbul Eski Eserleri Sevenler Derneği) kuruluş yılıdır. Dernek günümüze kadar varlığını sürdüren Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul'u Sevenler Grubu gibi eski eser, turizm ve müze derneklerinin ilk nüvesi olarak kabul edilmektedir. Cemiyetin ilk kurulduğu dönemde müzeciler dışında çeşitli aydın kesimlerden de üyeler kabul etmiştir. Yönetim kurulunda devletin üst düzey kadrolarının görüldüğü cemiyetin, 200 üyesinden 55'i Paris ve Londra başta olmak üzere Avrupa ve ABD ülkelerinden olması¹⁸⁶ Türk müzeciliğinin uluslararası bir misyon edinmeye çalıştığının da göstergesidir. Halil Edhem Bey zamanında Yıldız Çini Fabrikası müzeye çevrilmiştir. İslam Eserleri Müzesi de bu dönemde kurulmuştur. 1914'te ziyarete açılan İslam Eserleri Müzesi, Batılı ülkelerin İslam eserlerinin değerlerini anlaması ve bu yöndeki hırsızlığın önlenmesi çalışmalarından doğmuştur. Nazan Ölçer bu durumu, *"bizim kendi geçmişimize sahip çıkmamız için Batı'nın Doğu'yu keşfetmesi gerekmiştir"*¹⁸⁷ şeklinde yorumlar.

Halil Edhem Bey'in Birinci Dünya Savaşı yıllarında silahlı altına alınan tüm müze personeli yerine tek başına müzede ikamet ederek, bu alanı sahiplenmesi takdire değerdir.¹⁸⁸ Halil Bey, savaş yıllarında yabancıların Anadolu topraklarından çıkarttıkları eserleri müzeye kazandırmak için de emek harcamıştır.¹⁸⁹ Ayrıca müze müdürlüğü döneminde, Konya'dan gelen bir ihbar üzerine İplikçi Camii ve Beyhekim Mescidi'nde bulunan eserlere sahip çıkarak, İstanbul'a taşımış ve talandan kurtarmıştır.¹⁹⁰

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerine Türk Ocakları tarafından eser toplama ve müze oluşturma çabalarının sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. 1912 yılında kurulan Türk Ocağı Nizamnamesinin 2. maddesinde *"Türklerin millî terbiye*

¹⁸⁶ Gerçek, **a.g.e.**, s.121, 131.

¹⁸⁷ Nazan Ölçer, "İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi'ne Doğru Geçmiş Deneyimler ve Gelecek", **Kent, Toplum, Müze...**, s.225.

¹⁸⁸ Hisar, **a.g.e.**, s.84,85.

¹⁸⁹ Aziz Ogan, "Bay Halil Edhem", **Yeni Türk İstanbul Eminönü Halkevi Dergisi**, 2.Kanun. 1939, s.73.

¹⁹⁰ Gerçek, **a.g.e.**, s.17-18.

ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin yükseltilmesi ve yücetilmesiyle Türk ırk ve dilinin mükemmelleşmesine çalışmak” ibaresi yer almaktadır. Türk Ocakları bu çerçevede eser toplama gayretine girmiştir. Daha çok etnografik eserlerin toplandığı bu küçük koleksiyonlara, Ziya Gökalp’in terimiyle Hars Müzeleri demek daha doğru olacaktır. Hars Müzeleri için toplanan ilk eserler, Türk-İslam serleridir. İstanbul Türk Ocağı’nda camekânlı dolaplarda sergilenen eserler, 12 Şubat 1920’de İngiliz kuvvetlerinin İstanbul’u işgali sırasında teslim edilmeyerek kaçırılmıştır.¹⁹¹ Ayrıca kısa ömürlü de olsa, 7 Şubat 1921’de Eskişehir’de Halil Nuri Yurdakul tarafından çılan İstiklâl Müzesi ve 1921 yılı eylül ayında Ankara Kalesi içerisinde Akkale’de açılan Hars Müzeleri, Hars Müdürlüğü desteğini almış, Millî Müze ya da İnkılâp Müzeleri olarak tanımlanmışlardır.¹⁹² Kısa ömürlü bu müzeler dahi, Ankara hükümetinin konu hakkındaki azim ve kararlılığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Ankara’da, 23 Nisan 1920’de kurulan yeni meclisin İcra Heyeti Programı görüşmelerinde, cami ve kütüphanelerden çıkartılarak yabancıların eline sayısız eser geçtiği, bu eserlerin korunması gerektiği Kütahya Milletvekili Besim Atalay tarafından vurgulanmıştır.¹⁹³ Atalay, aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin ilk Hars (Kültür İşleri) Müdürüdür. 1922 yılı ekim ayında Hars Müdürlüğü illere birer yazı göndererek bölgelerindeki taşınır ve taşınmaz eski eserlere dair bir envanter çalışması talep etmiştir. Bölgelerdeki mevcut kalıntıların fotoğraf ya da krokileri, Osmanlı ve öncesi Türk devirlerine dair eserler hakkında bilgi, onarıma ihtiyaç duyulan eserlerin listesi, bölgelerdeki önemli şahsiyetlere ait mezarların bilgisi, köklü ailelere dair veriler dışında gelenek ve göreneğe dair unsurlar da illerden talep edilen veriler arasındadır.

1922 yılı kasım ayında hazırlanan “Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat” müzecilik ve koruma çalışmalarına dair kapsamlı ve ilkeli bir çalışmanın hazırlığı olarak görülebilir. Talimatta, müzeler konusunda yetkinin Millî Eğitim Müdürlüklerinde olduğu hatırlatılmakta, taşınabilir millî, İslami ve güzel sanatlara

¹⁹¹ Karaduman, 2007, **a.g.e.**, s. 507, 509.

¹⁹² Karaduman, 2016, **a.g.e.**, s.56.

¹⁹³ “T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, C:1, İçtima:1, 9.5.1336, Pazar”, **TBMM**, (Çevrimiçi) <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001013.pdf>, s.244., 12 Kasım 2022.

dair objeler sıralanmakta, bu objelerin müzelere konmasına itina gösterilmesi istenmektedir. Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat'ta müze kütüphanelerinin oluşturulması, koleksiyonların tasnifi, bölge müfettişlerinin Hars İdaresi adına bilimsel rapor düzenlemeleri, kazı ve sondaj yetkisinin Hars İdaresi'nde olduğu, müze memurlarının kazılara iştiraki gibi konulara değinilmiştir.¹⁹⁴ Talimatın 8. maddesinde yer alan müze memurlarının millî ve eki sanatlarımız konusunda halkın dikkatini çekmesi ve konuya ilgi sağlanması gerekliliği, merkezi ve kurumsal bir yapıda ilerlemeye çalışan müzeciliğin aynı zamanda geleneksel sanatlarımızın yayılması konusunda da çaba göstermeye çalıştığı şeklinde yorumlanabilir.

30 Mayıs 1923'te Ziya Gökalp, Yeni Gün Gazetesi'nde ele aldığı "Hars Teşkilatı" başlıklı yazısında Millî Müze ve Etnografya Müzesi teşkilatlarına ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. 15 Temmuz 1923'te Ankara'da toplanan İlmiye Heyeti'nin ele aldığı konular arasında Etnografya Müzesi, Millî Müze ve Asar-ı Atika Nizamnamesi de vardır.¹⁹⁵ Bu durum henüz Cumhuriyet'in adı konmadan, Millî Mücadele çok yönlü olarak devam ederken dahi, yeni bir devlete giden yolun müzelerden geçtiğine dair bir farkındalık olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca Millî Mücadele sürecinde yaşanan İstanbul'un işgali, hilafet makamı tartışmaları, Lozan görüşmeleri süreçlerinde önemli bir koruma operasyonu da gerçekleşmiştir. İstanbul'dan taşınan Topkapı Sarayı, Türk ve İslam Eserleri, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki taşınabilir eserlerin Ankara ve Konya'da muhafaza edilme süreçlerinin büyük bir gizlilik içerisinde yürütülmesi sağlanmıştır. Hüseyin Karaduman, bu dönemde İstanbul'dan Ankara'ya geçici olarak taşınan eserler arasında Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenen kutsal emanetlerin de olduğunu belgelemiştir. Eserler, önce Türkiye Büyük Millet Meclisi arkasında yer alan bir cephaneliğe, sonrasında Ankara Cenabi Ahmet Paşa Camii'nde muhafaza edilmiştir.¹⁹⁶ Kutsal emanetler konusunun, dönemin İngiliz ve Yunan politikalarında yer alması, Lozan görüşmeleri sırasında gündeme getirilmesi gibi meseleler masaya yatırıldığında, bu ve benzeri koleksiyonların gizlilik içerisinde başka yerlere

¹⁹⁴ Gerçek, a.g.e., s.140-143.

¹⁹⁵ Karaduman, 2016, a.g.e., s.54-55.

¹⁹⁶ Hüseyin Karaduman konu hakkında detaylı çalışmalar yürütmüştür.; **Ulus-Devlet Bağlamında Belgelerle Ankara Etnografya Müzesinin Kuruluşu ve Milli Müze**, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.

aktarılması hayati bir politik mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Hilafet makamının hâlâ etkin olduğu dönemde, stratejik bir önem taşıyan kutsal emanetlerin yabancı ellere geçmesi, büyük bir propaganda çalışmasıyla Orta Doğu ve Asya'daki dengelerin yeniden kurulmasını gerektireceği açıktır. Ankara hükümeti merkezli yürütülen koruma, aktarma ve saklama programının önemi, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nin yoğun ilgili gören Kutsal Emanetler galerisinin müzecilik, turizm ve Türk İslam kültürüne katkısıyla açıklanabilir.

Millî Mücadele yıllarında, büyük İzmir yangını sırasında Amerikan Konsolosluğu, İzmir Lisesi ambarlarındaki 56 sandıkta bulunan arkeolojik eseri, New York Metropolitan Müzesi'ne taşımıştır. Müzeler Müdürü Halil Edhem, Mustafa Kemal'in emriyle bu eserlerin 53 sandığı 1924'te geri almıştır. Erken Cumhuriyet'in ilk müzeler müdürü, geç Osmanlı'nın tüm deneyim ve birikimlerini taşıyan Halil Edhem olmuştur. Tahsin Öz, Halil Edhem Bey'in İstanbul'un İşgali döneminde Fransızların buldukları Hodegon Manastırı ve diğer arkeolojik bulguları memleketlerine götürmek istemeleri üzerine, Fransız işgal komutanına giderek eserlere sahip çıkmak istediğini fakat ret cevabı aldığını yazmaktadır. Ancak işgal bittiğinde eserler geri verilmiştir. Ayrıca işgalcilerin el koymak istedikleri, Türk çadırları ve otağlar da önce Topkapı Sarayı'na sonra Arkeoloji müzesine götürülerek korunmuştur.

Halil Edhem Eldem'in bir Tanzimat ve Cumhuriyet aydını olarak Türkiye'nin kabuk değişimi yıllarında üstlendiği bu fedakârlık büyük bir vatanseverlik örneğidir. Diğer yandan Halil Edhem, Batı müzelerini yakından takip etmiş, dönemin müzecilik tartışmaları ve kuramlarıyla ilgilenmiştir. Arkeolojik bulguların ve bir modern müzenin, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti kültürü ve kimliğini nasıl şekillendirecek olduğunu görmüş olması muhtemeldir. Balkan Savaşları döneminde, arkeolojik eserlerin, yabancı bir hükümdara bir milyon liraya rehin bırakılmak istendiğini, bir sözleşme dahi hazırlanmışken, Halil Edhem Bey'in resmî kurumları bu fikirden zor vazgeçirdiği belirtilmektedir. Halil Edhem rehin bırakılacak eserlerin sonrasında kaybedileceğine kesin olarak bakmaktadır.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Artun, **Halil Edhem...**, 2019, s.126.

2.3.1. Atatürk Dönemi'nde Ulusal Çalışmalar ve Müzeler

Gençlik yıllarında ve askeri görevleri sırasında Avrupa müzelerini gezmiş olan Mustafa Kemal Atatürk, 1920 yılı mayıs ayında bir Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulması emrini vermiş, Müze-i Hümayun denetim ve himayesini de bu kuruma bağlanmasını sağlamıştır.¹⁹⁸

Genç Cumhuriyet'in yeni liderinin kültürel çalışmaları çok daha erken yıllarda, henüz Millî Mücadele döneminde başlamıştır. Millî Mücadele sonrasında işgalci güçler tarafından götürülmeye çalışılan çok sayıda eser açığa çıkmış, eserlerin büyük kısmı geçici depo olarak kullanılan kilise ve eğitim kurumlarına taşınmıştır. Dönemin Hars Müdürü Mübarek Galip Bey, 9 Mayıs 1924 tarihli raporunda, 13 şehirde yer alan okul müzelerinde toplam 571 eserin bulunduğunu, İzmir, Bursa, Adana, Bergama, Ankara, Konya, Antalya, Edirne, Kütahya'da bulunan müzelerde ise toplam 15 bin 378 eser olduğunu belirtmektedir. Mübarek Galip, sıraladığı müzelere ancak depo denilebileceğini, eser sayıları artış gösterdikçe, yapılacak bilimsel tasnifle çok daha düzgün müzeler oluşturulacağını söylemektedir. İlgili rapor, değerli eserlerin yabancı ellere geçmemesi halinde düzgün müzelerin kurulabileceğini belirtmektedir. Yabancı uzmanlardan yardım alınması, müzelerde hevesli gençlerin istihdam edilmesi ve birer eğitim kurumu fonksiyonu kazandırılmasının gerekliliğini belirtmektedir.¹⁹⁹ Bu dönemde Müzeler Hars ve Asar-ı Atika Dairesi'ne bağlıdır. Bu daire ise Maarif Vekâleti bünyesinde yer almaktadır. Mübarek Galip Bey, Cumhuriyet yönetiminin üçüncü Hars Müdür olup Osman Hamdi Bey'in yeğenidir ve aileden gelen entelektüel tavır içerisinde yetişmiş olduğunu anlaşılmaktadır. Mübarek Galip, Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin de ilk kurucu kadrosunda yer almıştır.²⁰⁰

Atatürk kurulan yeni ulus devlet için vatandaş eğitiminin farkına henüz Millî Mücadele öncesinde varmıştır. Diğer önemli kültürel mesele ise, ulusa yeni bir müze kazandırma gerekliliğidir. Ankara Etnografya Müzesi, bu ihtiyaçlara cevap verme

¹⁹⁸ Önder, 1989, **a.g.e.**, s.63.

¹⁹⁹ “Eski Eserler Müzeler ve Arkeolojik Çalışmalar”, 7 Ağustos 1924, **BCA**, **180.9.0.0.30.161.1.**, s.60-63.

²⁰⁰ Gerçek, **a.g.e.**, s.139.

amacıyla kurulmuştur. Müze, Cumhuriyet döneminin ilk müzesi olarak hayata geçirilmiştir.

2.3.1.1. Ankara Etnografya Müzesi

Millî Müze ve Etnografya Müzesi gibi kavramların ilk kez 1917 yılında gerçekleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti programında yer aldığı görülmektedir. Kavramların içini dolduran ise Ziya Gökalp olarak karşımıza çıkmaktadır. Gökalp'in daha çok Hars (Kültür) Müzesi olarak kullandığı Millî Müze terimine dair ilk sivil girişimler, Türk Ocakları tarafından küçük çaplı eser toplama çalışmalarıdır.²⁰¹

Ziya Gökalp, 30 Mayıs 1923 tarihinde Yenigün Gazetesi'nde yayınlanan "Hars Teşkilatı" isimli makalesinde Millî Müze ve Etnografya Müzesi teşkilatlarına ihtiyaç duyulduğunu yazmıştır. Gökalp makalesinde Türk kültürüne dair eserler toplayacak gerçek bir müzeye şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Gökalp'e göre Etnografya Müzesi de millî bir müze sayılamaz. Etnografya Müzesi, milletin hâlihazırdaki hayatını yansıtan bir müzedir. Millî Müze ise millî tarih müzesidir. Ziya Gökalp, ayrıca 10 Nisan 1923 tarihinde Adana Türk Ocağında verdiği konferansta, asıl millet mevcudiyetini gösteren müzelerin Etnografya müzeleri olabileceğini, ancak Türkiye'de böyle bir müzenin var olmadığını belirtmiş, bu eksikliği Türk Ocakları'nın gidermesi gerektiğini söylemiştir. Gökalp'e göre böyle bir müze ayakkabı, serpuş, eyer, çanta, çadır ve çeşitli giyeceklerin ya da fotoğraflarının toplanmasıyla mümkün olabilecektir. Böylece merkezi bir Etnografya Müzesi kurulabilecektir.²⁰²

Etnografik bir müzeyi kültür inşasının asli unsuru olarak gören Mustafa Kemal Atatürk, Millî Eğitim Bakanı İsmail Safa başkanlığında özel bir heyet kurdurmuştur. İçlerinde çok sayıda eğitimci ve sosyal bilimcinin bulunduğu heyet, 15 Temmuz-15 Ağustos 1923 tarihleri aralığında süren çalışmalar boyunca millî dil, millî kültür, millî edebiyat, millî müzik konularını ele almıştır. Heyet, bir tarih kütüphanesi, tarih ve coğrafya enstitüleri ile bir millî müze ve etnografya müzesi kurulması kararı da

²⁰¹ Karaduman, 2007, **a.g.e.**, s. 512.

²⁰² **a.g.e.**, s. 508.

almıştır. Böylece Ankara’da bir Türk Etnografya Müzesi’nin hemen açılması çalışmalarına başlanmıştır. Karar, İcra Vekilleri Heyeti’nce 14 Aralık 1924’te resmileştirilmiştir.²⁰³

Cumhuriyet tarihinin ilk inşa edilen müzesinin Etnografya Müzesi olması tesadüf değildir. Etnografya müzeleri, kavimlerin yaşamlarını ve kültürel değerlerini araştırarak ve koleksiyonlar oluşturmayı ve teşhir etmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle etnografya müzeleri, kültürel kimliğin oluşturulması ve pekiştirilmesi noktasında ulus devletler tarafından önemsenmektedir.²⁰⁴ 1924 yılında Ankara, altyapısı sıkıntılı 40 bin nüfuslu bir bozkır görünümündedir. Bu çorak arazide modern bir şehir inşa etmek, Cumhuriyet yönetiminin on yıllık hedefi arasındadır. 1924 yılında Ankara Belediyesi kurulmuş, bir gelişme planı hazırlanmıştır. Planlı değişim ancak 1925 yılında başlayabilmiştir.²⁰⁵

Etnografya Müzesi, Türk mimarisine 19. yüzyılda giren Batı etkisine bir tepki olarak gelişen Birinci Ulusal Mimarlık Döneminin en belirgin eserlerinden biridir. Bu dönem aynı zamanda Türkçülük anlayışının mimari anlayışa yansıdığı dönemdir. Ulusal Mimarlık akımı, 19. yüzyıl sonlarından itibaren toplumsal ve siyasal yapıdaki değişimi içeren ulusçuluk-milliyetçilik anlayışı ekseninde ortaya çıkmış 20. yüzyılın ilk çeyreğinde de devam etmiştir.²⁰⁶

Etnografya Müzesi’nin kuruluşu için Macar Türkolog Gyula Meszaros’un danışmanlığından faydalanılmıştır. Meszaros, Macaristan Edebiyat-ı Osmaniye Cemiyeti üyesidir.²⁰⁷ Meszaros’un Ankara’da bir halk müzesi açılmasına dair hazırladığı iki rapor, Türk unsurunun maddi ve manevi öğelerinin toplanarak bunların görsel eğitimde kullanılmasına yöneliktir. Meszaros’un ilk raporuna göre, müzeye sadece ulusal değil, uluslararası bir misyon yüklenmekte, Orta Asya’dan alınan tüm Türklük bilincinin sınırlarının dışına yayılması hedeflenmektedir. Rapora göre, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Türk halkı konusunda kültürel incelemeler yapan Rusya, Almanya, Macaristan’da aksayan çalışmalar da bundan sonra

²⁰³ Karaduman, 2016, **a.g.e.**, s.84.

²⁰⁴ Karaduman, 2017, **a.g.e.**, s.505.

²⁰⁵ Nurcan İnci Fırat, **Ankara’da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1998, s.5-6.

²⁰⁶ **a.g.e.**, s.2.

²⁰⁷ Karaduman, 2007, **a.g.e.**, s.506.

Türkiye’de, Türk milleti tarafından yapılacaktır. Türk menşei meselesi de müzenin görevi olacaktır. Rapor bu bilgiler dışında, müzenin ne şekilde kurulması gerektiğine, eserlerin nerelerden, nasıl toplanacağına dair bilgiler içermektedir. Meszaros’un ikinci raporu, daha çok müze mimarisine dair teknik bilgiler içermektedir. Müzenin kendisi bir eğitim kurumu olacağı için bölgedeki okullardan uzak yüksek bir noktaya yapılması gerekmektedir. Aydınlatılmasına önem verilmeli, içerisinde bir fotoğraflama ve laboratuvar olmalıdır. Müze içerisine sığmayan eserler müze bahçesinde sergilenecek, ayrıca açık alanda Türk evlerinden örnekler inşa edilecektir. Müze içerisinde sergi salonları, ırkiyat ve folklor şubeleriyle, laboratuvar ve kütüphane bulunacaktır.²⁰⁸

Prof. Celal Esad Arseven ve Halil Edhem Bey gibi isimlerin de kadrosunda yer aldığı Etnografya Müzesi, Gyula Meszaros’un önerisiyle *“Türk ruhunun görünürlüğü ve bu güne kadar getirdiği medeniyetinin bütün safhalarını bünyesinde barındıracağı için bütün özellikleriyle bir Türk eseri”* olmalıdır. Müzenin projesi Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu’na uygulaması ise Nafiz Kotan’a teslim edilmiştir. Temel atma töreninde dönemin Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi Tanrıöver, memleketin diğer köşelerinde de birbiri ardına ilim, sanat ve tarih merkezlerinin yükseltilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰⁹ Bu temenni yerini bulmuş ve 1936 yılına dek çeşitli kentlerde yirmi müze açılmıştır.²¹⁰ Tam anlamıyla elektriğe 1933 yılında kavuşan Ankara için 1926’da modern Cumhuriyet’in temsili bir Etnografya Müzesi kurmak, Cumhuriyet yöneticilerinin kültürel inkılâpları, iktisadi kalkınmanın da önüne koyduğu anlamına gelmektedir.

Etnografya Müzesi koleksiyonu 21 Mayıs 1925 tarihinde İstanbul Müzeleri Müdürü Halil Edhem Bey başkanlığında kurulan özel bir komisyon tarafından toplanmış, satın alınan 1.250 parça eser müze açılana dek, İstanbul Darülfünunu ve

²⁰⁸ Karaduman, 2016, **a.g.e.**, s.89-94.

²⁰⁹ Necdet Aysal, Ahmet Avcı, “Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi”, **History Studies**, 11/5, 2019, s. 1433-1455.

²¹⁰ 1924-1936 yılları arasında açılan müzeler; Topkapı Sarayı, Adana Arkeoloji (1924), Edirne (1925), Mevlana, Amasya, Tokat (1926), Ankara Etnografya, İzmir (1927), Kayseri Arkeoloji (1930), Afyon (1931), Van (1932), Sinop (1933), Ayasofya, Bergama, Diyarbakır, Sivas (1934), Alacahöyük (1935), Kırşehir, Tire, Niğde (1936) müzeleri olarak sıralanmaktadır.; Mehmet Şahin, **Osmanlı’dan Günümüze Müzecilik Tarihi 1846-1938**, İstanbul, Kitapyurdu Yayıncılık, 2020, s.250-255.

Süleymaniye Külliyesi'nde korunmuştur.²¹¹ 1927'de Süleymaniye Medreseleri içerisinde müze için eser toplama girişimleri sırasında, dönemin önde gelen isimleri Etnografya Cemiyeti kurma girişiminde bulunmuştur. Hilmi Ziya Ülken, Gyula Meszaros, Hamit Zübeyr Koşay, Halil Bedi Yönetken gibi isimlerin öne çıktığı gruba sonradan Yusuf Akçura'da dâhil olmuştur. Etnografya Cemiyeti hayata geçirilememiştir. Ancak kurucuların sundukları dilekçe amaç ve kapsam itibarıyla dikkat çekicidir. Dilekçede henüz kaybolmamış adetler, yaşam şekilleri, inançlar, oyunlar, kıyafetleri tespit etmek, toplamak ve tasnif etmenin millî medeniyetin kurulmasında rehberlik edeceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, Batılı ülkelerin diğer ülkelere gönderdikleri memurlara, gönderilen ülkenin etnografik ve etnolojik eserlerinin okutulduğunu tespiti yapılmaktadır. Dilekçe, Türkiye düşmanları tarafından aleyhte kullanılan olumsuz nitelermelere karşı, halk bilgisinin bir propaganda aracı olarak kullanılabileceğini bildirmektedir.²¹² Her ne kadar Hamit Zübeyr Koşay, dilekçenin amacı açıkça anlatamadığı ve usule uygun formalitelere uyulmadığı gerekçesiyle cemiyetin fiili hayata geçemediğini belirtse de, bahsi geçen amaçlar dönemin bakış açısı ve müzecilik anlayışıyla da uyumaktadır.

Dilekçede yer alan etnografik bilgi ve birikimi, düşmana karşı bir silah gibi kullanmaya dair tespit, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerde arkeolojiye atfettiği değerle benzeşmektedir. Muazzez İlmiye Çığ, erken Cumhuriyet döneminde arkeolojiye ilginin, yabancı devletlerin Türk kültür ve tarihine hatalı bakışına karşı geliştirilmiş bir strateji olarak değerlendirmektedir. Remzi Oğuz Arık'ın "*Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu*" çalışmasındaki sözleri de benzer niteliktedir;

"Yalnız çapul, yalnız döğüş için yaşadığı ve bunlarla yaşayabildiği sanılan bizim gibi bir milletin uğradığı iftirayı, yalanı Topkapı Sarayı Müzesi'nde, Türk-İslam Eserleri müzelerinde hatta bizim Ankara Etnografya Müzesi'nde, Konya ve Adana müzelerinde toplanmış belgelere şöyle bir bakarak yalanlamak ne kadar kolaydır."²¹³

²¹¹ M. Şakir Ülkütaşır, **Cumhuriyet'le Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya Çalışmaları**, Ankara, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, 1973, s.47.

²¹² Hamit Zübeyr Koşay, "1927'de Etnografya Cemiyeti Kurma Teşebbüsü", **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1974, s.82-82.

²¹³ Arık, **a.g.e.**, s.60.

Etnografya Müzesi'nin Ankara'da Hacettepe semtinde bulunan Namazgâh Tepesi'nde kurulması sembolik anlamlar da taşımaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de önemli bir bölge olan alan Namazgâh Tepesi, Millî Mücadele döneminde dini ve millî toplantılara ev sahipliği yapmıştır. Atatürk, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya ilk kez gelmiş, bu tepede büyük bir törenle karşılanmıştır.²¹⁴

Ancak yapı, Gyula Meszaros'un önerdiği şekilde geniş galerili ve açık alanının içerisine Türk evleri örnekleri yerleştirilecek kadar büyük tasarlanmamıştır. Ayrıca Meszaros'un önerisi doğrultusunda Orta Asya Türk geleneğine dair maddi unsurlardan oluşan eserlere sahip enstitü yerine, daha çok millî sınırlar içerisinde yer alan örneklerin sergilendiği bir müze olmuştur. Dönemin siyasal ve iktisadi koşulları değerlendirildiğinde müzenin evrensel değil, yerli bir ulus kimliğine hitap etme amaçlı tasarlandığı görülebilir.

Etnografya Müzesi koleksiyonu, mimarisinin de ana hatlarını belirlemiştir. Nurcan İnci Fırat'ın müze mimarı Arif Hikmet Koyunoğlu'ndan aktardığı bilgiye göre, Ankara İmaret Camii'nde depolanmış ve çürümeye terk edilmiş çok sayıda dini ve millî eser için bir müze yaptırılması düşünülmüştür. Ankara Etnografya Müzesinin kubbeli yapıda olmasının temel nedenlerinden biri de budur.²¹⁵ Diğer yandan Remzi Oğuz Arık, Türkiye'de etnografya müzeleri ve bu alanda uzman kadroların oluşumunu, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte siyasi yapılar, saraylar, tekkeler, cemaatsiz camilerin devletin kontrolüne geçmesiyle çok sayıda yapıda bulunan değerli belgeler, sanat ve mimari tarihe dair eşya ve koleksiyonları koruma ve analiz etme ihtiyacına bağlamaktadır.²¹⁶ Her iki tespit de birbirini doğrular niteliktedir. Zira müze koleksiyonunun çoğunluğunu, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasından sonra bu yapılarda bulunan sanatsal, tarihi ve millî değeri olan eserler oluşturmaktadır. Kapatılan 733 tekke ve 905 türbeden toplanan 9 bin 362 eser müzelere kazandırılmıştır. 8 Aralık 1925 tarihinde yayınlanan özel bir genelgeyle toplanan çok sayıda eser 1926 yılında Etnografya Müzesi'ne aktarılmıştır.²¹⁷

²¹⁴ Ülkütaşır, **a.g.e.**, s.45.

²¹⁵ Fırat, **a.g.e.**, s.21-22.

²¹⁶ Arık, **a.g.e.**, s.65.

²¹⁷ Gerçek, **a.g.e.**, s.146.

Resim 2.6. İlk açıldığı yıllarda Ankara Etnografya Müzesi.

Kaynak: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (FK76, G2, B2-141001).

Ankara Etnografya müzesi, bölgede başka bir müze bulunmaması nedeniyle bir süre arkeolojik eserleri de sergilemiştir. Alışar Höyük ve Ahlatlıbel kazılarında gelen eserler bir süre Etnografya Müzesi'nde sergilenmiş daha sonra Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne nakledilmiştir.²¹⁸

Ankara Etnografya Müzesi'nin açılışı olarak, Afgan Kralı Emanullah Han'ın ziyaretinin gerçekleştiği 27 Mayıs 1928 tarihi kabul edilmektedir. Etnografya Müzesi'nin ilk müdürü, 1 Haziran 1927'de Hamit Zübeyr Koşay olmuştur. Müze'nin önündeki Atatürk heykeli, bu dönemde İtalyan Heykeltıraş Pietro Canonica'ya yaptırılmıştır. Heykelin açılışı 4 Kasım 1927 tarihinde yapılmıştır. Ancak müze 18 Temmuz 1930 tarihinde halka açılmıştır. Emanullah Han'ın ziyareti müzenin vaktinden önce açılmasını gerektirmiştir. Emanullah Han, Etnografya Müzesi'nin ilk resmi ziyaretçisi olmuştur. Müze, 1938-1953 yılları arasında Anıtkabir açılana dek, Atatürk'ün naaşının konulduğu yer olmuştur. Bu dönemde müze kısmı sadece araştırmacılar için açılmış, halka kapalı tutulmuştur.²¹⁹

²¹⁸ Nurettin Can Gürekli, **Ankara Rehberi**, İstanbul, Ankara Kulübü, 1949, s.72.

²¹⁹ Fırat, **a.g.e.**, s.23,25.

1930'lu yıllarda etnografya bilinci kurumsal düzeyde de ele alınmaya başlamıştır. Halkevlerinin öncüsü Türk Ocakları, 1927 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası denetimine alınmış, 1931 yılında ise Halk Fırkası ile bütünleşme kararı almıştır. Türk Ocaklarının 1931 yılındaki son kongresinde, Etnografya Müzesi konusuna değinilmiştir. Sunulan raporda ocakların mütevazı bir Irk (Etnografya) Müzesi başlangıcı oluşturmak amacıyla eser topladıkları, bu amaçla Ankara merkez binasının üst katında camekânlar içerisinde el yazmaları, ciltler, eski elbiseler, el işleri, gümüşler, çiniler, tahta oymalar, lüle, cam eserler, paralar ve diğer eserlerin teşhir edildiği belirtilmiştir. Bahsi geçen koleksiyon, Ankara Türk Ocağı binasından Ankara Etnografya Müzesi'ne 1978 yılında, 1.306 parça olarak intikal eden “Türk Ocağı Koleksiyonu” olarak bilinmektedir.²²⁰

Etnografya Müzesi'yle başlatılan süreç, aynı anda çok sayıda yayın ve kurumun oluşturulmasına da vesile olmuştur. 1927 yılında Ankara'da toplanan Halk Bilgisi Kongresi tarafından kurulan bir dernek, İstanbul'da 1929'da çıkartılmaya başlanan *Halk Bilgisi Haberleri* ve 1945 yılında çıkartılmaya başlanan *Folklor Postası*, ardından *Folklor Araştırmaları Dergisi* ile *Etnografya ve Folklor Kılavuzu*, *Folklor El Kitabı* yayınlanmıştır. 1939 ve 1945'te ayrıca *Halk Kültürü Derleme Planı*, *Cenupta Türkmen Oymakları* gibi eserler yayınlanmıştır.²²¹ Prof. Dr. Bozkurt Güvenç, dünyada halk biliminin, modern toplumun doğuşuna ve toplum bilime karşı gelenekselin bilgisi olarak geliştiğini, müzeler, arşivler, enstitüler ve derneklerin bu bakış açısıyla kurulduğunu belirtmektedir.²²² Bu bağlamda Cumhuriyet kurucularının yeni ulusu şekillendirirken, modernin yanına gelenekseli de koymayı ihmal etmedikleri anlaşılmaktadır.

Hüseyin Karaduman, Ankara Etnografya Müzesi koleksiyonlarını oluşturmaya yönelik genelge ve yazışmaların, aslında ulus-devletin kültürel yapısını inşa etmeyi amaçladığını belirtmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ulus devlete dönüşürken bünyesine uymayan kurumları lağvetmiş, onların eşyalarını müzelere kaldırmıştır. Böylece hem tarihi bir görev yerine getirilmiş hem de ulus kimliğini pekiştirecek eserler topluma sunulmuştur. Eserler toplanırken ulus devletin tüm etnik grupları ve

²²⁰ Karaduman, 2007, **a.g.e.**, s.512, 514.

²²¹ Koşay, **a.g.e.**, s.85-86.

²²² Güvenç, **a.g.e.**, s.41.

inançlarını yansıtacak kültür varlıkları koleksiyonlara katılmıştır. Karaduman'a göre müzeciler ve Maarif Vekâleti, Anadolu kültürünü oluşturan farklılıkların ulus devlet bünyesinde benzeşerek yok olacağının bilincindedir. Dönemin ekonomik güçlükleri ve uzman kadro eksikliklerine rağmen Etnografya Müzesi'nde, yerinde inceleme yaparak, obje toplayacak bilinç vardır. Bu bilincin mimarları ise Gyula Meszaros ve Hamit Zübeyir Koşay olarak öne çıkmaktadır. Meszaros ve Koşay çok sayıda bölgeyi dolaşarak kendileri de eser toplamışlardır. Koleksiyon toplanırken Yörük, Kürt, Laz ve Bektaşî kıyafetlerinden eksik olanların toplanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.²²³ Anadolu kültürüne dair bu farklı eserlerin ortak çatı altında yan yana getirilmesi, aslında oluşturulmaya çalışılan ulus devletin de göstergesi olarak yorumlanabilir.

2.3.2. Köken Temelli Ulus İnşasının Müzeciliğe Yansıması

Cumhuriyet kurucularının arkeolojiye olan eğilimleri ayrı bir önem taşımaktaydı. Muazzez İlmiye Çığ bu durumu, Batı tarih kitaplarında Türkleri küçük düşürücü tanımlamalara karşın, gençlere tarihlerini yeniden öğreterek, atalarının ve bugün üzerinde yaşadıkları toprağın kültürünü araştırmak ve göstermek, bu yolla tarihi yeniden canlandırmak gerekliliği olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle cevapları aranan temel sorular, Türk göçlerinin ne zaman başladığı, nerelere kadar uzandığı, Türkiye topraklarında yaşayan en eski halkların kimler olduğu, ilk uygarlıkların nereden geldiği, bunların eski Türklerle bağlantıları gibi konulardır. Bu nedenle Türk uzmanlarının yetişmesi ve bu uzmanlara her türlü desteğin sağlanması gerekmektedir.²²⁴ Bahsi geçen arkeoloji bilinci, aslında Avrupa'da ortaya çıkan ulus devletlerin kendi kimliklerini kanıtlama çabalarına dayalı ulusal arkeolojidir. Avrupa arkeolojisini kurumsallaştıran bu kavram, arkeolojik çalışmaları hızlandırmış ancak "bizden olanlar ve olmayanlar" seçiciliğini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca ülkelerin ulusal müzeleri koleksiyon zenginlikleri bağlamında yarışmaya başlamışlar,

²²³ Karaduman, 2016, **a.g.e.**, s.119,121,151.

²²⁴ Muazzez İlmiye Çığ, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye'de Arkeoloji", **Erdem**, Atatürk Kültür Merkezi, Aydın Sayılı Özel Sayısı II, C.9, S.26, 1996, s.662.

bu durumda bir dönem için, bilimsel arkeoloji ile müzeci bakış açısının farklı çizgilerde gelişmesine neden olmuştur.²²⁵

Yeni Türk ulusu için tarih yaklaşımı, bir Türk Tarih Tezine giden yolu açmış, yeni ulusun kökleri öncelikle arkeolojide aranmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Halil Edhem ve Aziz Ogan gibi isimler tarafından sürdürülen Osman Hamdi Bey geleneği, Atatürk'ün ön gördüğü düşünsel temelle birleşmiştir. Çokuluslu bir devletten arta kalanı ulus devlete dönüştürme çabası ulusun köklerini Orta Asya yerine Anadolu'ya bağlamıştır.²²⁶ Zira yakın dönemde bir ulusal kimlik arayışı, Cumhuriyet yönetiminin değerleriyle de Osmanlıcılık açısından çelişkiye düşecektir. Diğer yandan bir yakın dönem müzesi başka sorunları da beraberinde getirecektir. Zafer Toprak, *"19. yüzyıl ve 20. yüzyıl kültür tarihimizi bir müze bünyesinde toplamak hem kolay hem de zor. Kolay, çünkü görece yakın bir dönemi kapsıyor. Zor, çünkü yakın dönem çok hızlı dönüşümlere uğruyor, yani kalıcılığı sınırlı"*²²⁷ demektedir. Bu bağlamda yakın tarihten uzaklaşmış, ön Türklere dair bugüne dek tartışıla gelen tezler üretilmiştir. Enver Ziya Karal, Türk Tarih Tezini, Türklerin uygarlık kapasitesini, geçmiş uygarlıklarla olan bağlantılarını kanıtlayarak ulus devlet ideolojilerinin Yunan ve Bizans medeniyetlerinin mirasına bağlamak olarak değerlendirmektedir. Böylece Türkiye Cumhuriyeti topraklarında hak iddia edebilecek devletlerin iddiaları da çürütülebilecektir.²²⁸ Bu siyasal sahiplenme, Türk ulusu bağlamında özenle ele alınacak ve arkeolojik çalışmalara artık bu gözle bakılacaktır.

Mustafa Kemal Atatürk, 1934'te Kayseri'de kurulan Hitit Müzesi'ni ziyaret ederek Kültepe tabletlerini incelemiş ve bilgi almıştır. Yetiştirilmekte olan Türk arkeologların ilk çabaları, Atatürk'ün emriyle çalışmalarına başlanan Ahlatlıbel kazılarında görülmeye başlanmıştır. Kazılardan elde edilen bulgular, bir sonraki Alacahöyük kazısı konusunda cesaret verici olmuştur. Buradaki kazıları da dikkatle izleyen Mustafa Kemal Atatürk, 1936'da Ankara'da bir Eti (Hitit) Müzesi kurulması

²²⁵ Özdoğan, **a.g.e.**, s.50.

²²⁶ **a.g.e.**, s.53.

²²⁷ Zafer Toprak, "19. ve 20. Yüzyıllarda Kültür Tarihimizin Müzeciliğe Yansıtılması", **Kent, Toplum, Müze...**, s.178.

²²⁸ E. Ziya Karal, "Atatürk'ün Tarih Tezi", **Atatürk Hakkında Konferanslar**, der: E. Ziya Karal, A. İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1946.

talimatını verirken, kasım ayında meclis kürsüsünden çıkarılan Hitit dönemi kalıntılarını “*Beş bin yıllık maddi Türk tarihi belgeleri*” olarak tanımlamıştır.²²⁹ 10 Haziran 1933 Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul Müzeleri Umum Müdür Aziz Ogan’ın Hitit Müzesi kurma amaçlı, Avrupa müzeleri ziyaretini haberleştirmektedir.²³⁰ Görülmektedir ki, bir Hitit Müzesi açılışı için girişimler çok daha önce başlamıştır.²³¹ Abdülhak Şinasi Hisar’da, 1933 yılı temmuz ayında *Ülkü Dergisi*’nde kaleme aldığı yazıda Ankara, Adana ve Sivas müzelerinden Eti (Hitit) eserlerinin büyük bir müze oluşturmak için toplattırıldığını ve Ankara’nın dünyanın en zengin Eti müzesine sahip olmaya layık olduğunu belirtmektedir.²³² Bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak bildiğimiz, Hitit Müzesi 1943 yılında kısmen ziyaretçilerini kabul etmiş, 1968 yılında tamamen ziyarete açılmıştır.²³³ Kurşunlu Han’da bulunan müzenin 1946’dan önce yalnızca orta bölümü ziyarete açık olduğu ve “Eti Müzesi” olarak anıldığı bilinmektedir.

Atatürk’ün Hitit kalıntılarını maddi Türk Tarihi kalıntıları olarak görmesi fikri, 1930’lu yıllarda ilan edilen genç Cumhuriyet’in Türk Tarih Tezine dayanmaktadır. 1932 yılında yapılan I. Türk Tarih Kongresi’nde kısmen ortaya atılan tezi destekler nitelikteki sunumlardan biri de o dönemde İstanbul Milletvekili olan, İstanbul Arkeoloji Müzesi eski müdürü Halil Edhem Bey’e aittir. *Müzeler* başlıklı sunumunda Halil Edhem, Ankara’nın dünyaca kabul edilen bir Hititoloji merkezi olduğunu belirtmektedir.²³⁴ Halil Edhem, Cumhuriyet kazanımlarını dünyaya duyurma araçlarından biri olan ve Fransızca yayınlanan, “*La Turquie Kemaliste*” dergisine, 1935 yılında yayınladığı makalesinde İstanbul Arkeoloji Müzesi içerisindeki Eski Şark Eserleri bölümünün Avrupa müzelerinden üstünlüğünü, dünyanın en zengin Hitit koleksiyonu varlığıyla açıklar. Açıklamada, Hititlerin bir

²²⁹ Önder, 1989, *a.g.e.*, s.65.

²³⁰ “Aziz Bey Geldi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Haziran 1933, s. 2.

²³¹ İlk Hitit Müzesi fikri Hars Müdürü Mübarek Galip tarafından henüz 1920’lerin başında ortaya atılmıştır. 1926’da Makridi Efendi tarafından öneri yeniden gündeme getirilmiştir; Karaduman, 2016, *a.g.e.*, s.160.

²³² Abdülhak Şinasi Hisar, “Tarihi ve Milli Abidelerimiz”, *Ülkü*, Temmuz 1933, C.I. S.6, s.467-475.

²³³ **Anadolu Medeniyetleri Müzesi**, (Çevrimiçi) <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=AMM01&DistId=AMM>, 05 Mayıs 2021.

²³⁴ Halil Edhem, “Müzeler”, *I. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1932, s.564.

Türk kolu olduğunu belirtmektedir. Aynı sunum Sümerleri de Türk kavmi olarak tanımlamaktadır. Halil Edhem'e göre tüm bu başarı Kemalist Türkiye'ye aittir.²³⁵

1934 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda toplanan İkinci Türk Dil Kurultayı'nda ortaya atılan, Sümerce ile Türkçe arasındaki benzerliklerden yola çıkarak, Sümerleri Türkleştiren, Güneş-Dil Teorisi de ses getirmiştir.²³⁶ Belli ki Cumhuriyet kurucuları, kendilerini çok daha derin bir tarihle kökleştirmek ve temellendirmek amacındadır. Bu ulusal kültürün, görselleştirme mekânı yine müzelerle birlikte düşünülmüştür. Fakat ulusal kültürü derinlerde arayıp, eski Anadolu uygarlıklarını Türkleştiren görüşlerin Atatürk sonrası dönemde hızla terk edildiği görülecektir.

Afet İnan, 9 Ocak 1936 tarihinde Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin açılışında verdiği ilk derste de, Etileri Türklerin ataları olarak tanımlarken, *“Bugün Türkiye’de yaşayan halk bu eski kültür sahiplerinin torunlarıdır”*²³⁷ demektedir. İnan, Ankara’da Çankırıkapı civarında bulunan Roma hamamı yakınlarında bir Müze, akademi ve kütüphane kurulması için Prof. Ernst Egli’ye planlar hazırlatıldığını, Dr. Reşit Galip’in bu ideal müzenin kapısına Hitit aslanları koydurtmak istediğini belirtir. Hazırlanacak bina, Cumhuriyet hükümetinin devlet merkezi olmakla kalmayıp, ilim ve araştırma merkezi de olacaktır. Ancak seçilen bölgenin arkeolojik eser yönünden zenginliği projenin hayata geçirilmesine izin vermemiştir.

Dönemin koşulları değerlendirildiğinde, yayılcı politikalar karşısında her ulusun kendi tarihi içerisinde seçkin dönemler araması gerekmiş, bulunamadığı takdirde yaratılmıştır. Almanya’nın Hitler döneminde ari ırk düşüncesi, Macarlar, Abhazlar ve çok sayıda Kafkas topluluklarının köklerini Sümer’de aramış olmaları, Romenlerin Aztek-Maya uygarlıkları dâhil dünyanın tüm uygarlıklarını kendilerine bağlamış olmaları benzer düşünceden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Batılı devletler ve İsrail’in sadece kendi köklerini arama ya da Tevrat kökenli kazı çalışmaları dışında Atatürk’ün, Anadolu ile Türk kimliğini özdeşleştirerek, tüm uygarlıklara eşit yaklaşan evrensel bakış açısı, Türk arkeolojisine ayrıcalıklı bir saygınlık

²³⁵ Halil Edhem, “Le rang et l'importance de nos musees des antiquites parmi les musees Europeens”, **La Turquie Kemaliste**, 1935, S.5, s.2-9.

²³⁶ Oral, 2015, **a.g.e.**, s.144-165.

²³⁷ Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s.286,287,325.

kazandırmıştır.²³⁸ Prof. Dr. Anıl Çeçen, Cumhuriyet döneminin farklı tarihsel bakışını, Türklerden önce Anadolu’da yaşayan Etiler, Frigler, Romalılar, Bizanslılar ve Sümerlerin bıraktığı tarihsel ve toplumsal etkileşim ve ortak değerlerinin zaman içerisinde yeni değerler ortaya çıkarttığını, bu durumun yeni bir Türk kültürü olarak Anadolu uygarlığını oluşturduğunu yazmaktadır. Çeçen, Osmanlı döneminde farkına varılamayan bu durumun Cumhuriyet rejimi tarafından kendini temellendirmede kullanıldığını görüşündedir.²³⁹

2.3.3. Millî Kütüphane, Akademi ve Hitit Müzesi Projesi

Cumhuriyet tarihinin ilk kültür kompleksinin, bir Hititoloji Merkezi olması düşünülmüştür. 1932 yılında Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey, Cumhuriyet mimarı Enst Egli’den, millî bir kültür merkezi inşa etmesini istemiştir. Bu merkez içerisinde millî bir kütüphane, müze ve bilimsel bir akademi yer almalıdır.²⁴⁰ Proje ilk olarak Anadolu medeniyetleri konusunda uzman Eckhard Unger tarafından, 9 Aralık 1932 tarihinde ortaya atılmıştır. Unger, konu hakkında hazırladığı raporuna taslak çizimler de eklemiştir. Proje Maarif Vekâleti Mimari Bürosu tarafından dikkate alınmış, büro şefi Ernst Egli ile Unger arasında bir yazışma trafiği sonucunda mimari planlar çizilmiştir. Akademi, kütüphane ve müzeden oluşacak yapı yazışmalarda “*Bilim Merkezi*” olarak geçmektedir.²⁴¹ Müzenin içerisinde bilim üretecek yapıların bulunması, Osmanlı döneminde kurulan İstanbul Arkeoloji Müzesi’nden farklı olarak yeni Cumhuriyet’in bilimsel üretime verdiği önemi göstermektedir.²⁴²

Egli ve Unger, Türkiye’nin gerek yenilikçi yapısını gerekse kültürel inşa sürecinde kendini konumlandığı yeri anlamak konusunda gecikmemiş, hatta sürece yardımcı olmuş bilim insanlarıdır. Ernst Egli, Ankara’yı neredeyse yeniden

²³⁸ Özdoğan, a.g.e., s.53-55.

²³⁹ Çeçen, a.g.e., s.116.

²⁴⁰ Ernst. A. Egli, *Atatürk’ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken*, Çev. G. G. Uçer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s.51.

²⁴¹ Pelin Gürol Öngören, “Ernst A. Egli’nin Ankara’da İnşa Edilecek Milli Kütüphane, Akademi ve Müze Projesi, *Mimarlık Dergisi*, Ocak-Şubat 2016, S.387.

²⁴² Pelin Gürol Öngören, “Erken Cumhuriyet Döneminin Hitit/ Milli Müze Projesi”, *Toplumsal Tarih*, S.226, Ekim 2012, s.22.

inşa etmiş yeni bir millî mimari anlayış getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na doğru hızla sürüklenen Weimar Cumhuriyeti'nden uzaklaşma ihtiyacı duymuş çok sayıda mimar Türkiye'ye davet edilmiş ve Kemalist Türkiye'nin gerçek mimarları olmuşlardır. Ernst Egli, Devlet Müzik Konservatuvarı, Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ticaret Lisesi gibi binalarını inşa ederek yeni mimarinin öncüsü olmuştur.²⁴³ Egli, eğitim hayatımıza da yön vermiş, akademide genç kuşak mimarlara tecrübelerini aktarmıştır.²⁴⁴ Eckhard Unger ise Berlin'de klasik arkeoloji, sanat tarihi, etnoloji dersleri almış, Asiroloji alanında uzmanlaşmıştır. 1911-1918 yılları arasında İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde uzman ve İstanbul Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.²⁴⁵

11 Şubat 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Meclis tarafından kabul edilen projenin hayata geçirilmesi için, beş sene boyunca özel idarelerden toplanacak olan iki milyon lira tutarındaki bütçenin “*Millî İrfan Müessesesi*” çalışmasına aktarılacağını yazmaktadır. Üç katlı olarak Çankırı Caddesi üzerinde inşa edilecek yapı Türk tarihine hizmet etmiş büyüklerin büstleriyle süslenecektir. Gazeteye göre aslında Anadolu Müzesi olacak kurum büyük oranda Hitit eserleri barındıracaktır. Yaklaşık bir milyon kitaplık bir kütüphane ve dokuz şubeden oluşan akademi de aynı yapı içerisinde yer alacaktır. Akademi çalışmaları için Avrupa'da bulunan örnekler araştırılmaya başlamış ve bir kanun hazırlığına girilmiştir.²⁴⁶ Son Posta Gazetesi ise çok kapsamlı olarak nitelendirdiği projenin, Prof. Ernst Egli tarafından hazırlanıp Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey'e verildiğini birinci sayfasından duyurmaktadır. Prof. Egli kurulacak bilim merkezi için yurt dışı örnekleri incelemek üzere Almanya ve Avusturya'ya bir seyahat düzenleyecek, bu ülkelerde son mimari akımlara göre inşa edilen okulları ve bilim merkezlerini inceleyecektir. Bu seyahat sırasında kendisine Millî Eğitim Bakanlığı'nın müfettişi Cevad Bey'in eşlik etmesi uygun görülmüştür.²⁴⁷ 10 Haziran 1933 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul Müzeleri

²⁴³ Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s.86-87.

²⁴⁴ Ali Cengizkan, Selda Bancı, Müge Cengizkan, **Enst A. Egli, Türkiye'ye Katkıları**, Ankara, TMMOB, 2017, s.9.

²⁴⁵ H. Genge, “Eckhard Unger”, Ankara, **Belleten**, C. XXXI, S.121, 1967, s.135-137.

²⁴⁶ “Ankara’da üç büyük irfan müessesesi...”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1933, s.3.

²⁴⁷ “Yakında Yeni İrfan Müesseseleri İnşa Edilecek”, 8 Şubat 1933, **Son Posta**, s.11.

Umum Müdürü Aziz Ogan'ın Hitit Müzesi kurma amaçlı, Avrupa müzeleri ziyaretini haberleştirmiştir.²⁴⁸

Eckhard Unger, Ankara'yı bir bilim merkezi haline getirmeyi amaçlayan merkezde, zemin katta yer alacak üç ayrı müze kurulmasını önermiştir. Hitit Heykel Müzesi, Seramik Müzesi, Antik Yazı ve Kitap Müzesi olarak üç gruba ayrılan müzelere "Bit Hilani" olarak adlandırılan, uzun kulelerin bulunduğu ana girişten geçilerek ulaşılabilecektir.²⁴⁹ Görkemli yapısıyla şehrin her tarafından görülebilecek olan ve üzerinde büyük hayvan heykellerinin bulunduğu bu kulelerden sonradan vazgeçilmiştir.²⁵⁰ Geniş merdivenli bir girişi olan yapının sahanlığı örtülü inşa edilecek, bu kısımda Hitit üslubunda iki granit aslan heykeli bulunacaktır. Binanın cephesi hafriyattan çıkartılan Hitit kabartmaları ile süslenecektir. Ayrıca Hitit Müzesi'nin olduğu alana Boğazköy'de yer alan Yazılıkaya Anıtı'ndan esinlenerek, "Yazılıkaya Hitit Mabet Salonu" adı verilecektir.

Cumhuriyet tarihinin ilk büyük kültür kompleksi içerisinde yer alacak en önemli birim Arkeoloji Enstitüsü olacaktır. Bu kurum, Hitit tarihi ve kültürü etrafında şekillenecek araştırmalar yaparak eğitimler verecektir. İstanbul, Malatya, Kayseri, Maraş gibi şehirlerden getirilen Hitit eserleriyle oluşturulacak müze ve akademi sayesinde, dünyada Hititolog yetiştirmek isteyen herkes en az iki sene bu enstitüde eğitim alacaktır.²⁵¹ Halil Edhem, 1935 yılında kaleme aldığı Fransızca makalesinde Hitit eserlerinin çoğunun Ankara'da toplandığını ve bölgede bir çalışma merkezi oluşturulacağını yazmaktadır.²⁵²

Ancak projelendirilen ve ön hazırlıkları tamamlanan proje çeşitli gerekçelerle hayata geçirilememiştir.²⁵³ Afet İnan, projenin hayata geçirilememe gerekçelerinden biri olarak, bölgede yapılan sondaj çalışmalarında çok sayıda arkeolojik eser çıkmış

²⁴⁸ "Aziz Bey Geldi", **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1933, s.2.

²⁴⁹ Bit Hilani terimi Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Geç Hitit çağı saray yapılarında Asurluların verdiği isimdir.; Öngören, 2012, **a.g.e.**, s.27.

²⁵⁰ Öngören, 2016, **a.g.e.**, s.387.

²⁵¹ Zeynep Yasa Yaman, "Ankara'da Bir Milli Müze Serüveni", **Ankara Resim ve Heykel Müzesi**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s.44.

²⁵² Edhem, 1935, **a.g.e.**, s.4.

²⁵³ Pelin Görol Öngören, **Displaying cultural heritage, defining collective identity : Museums from the late Ottoman Empire to the early Turkish Republic**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2021, s.193-211.

olmasını göstermektedir.²⁵⁴ Ankara Kalesi'ne yakın konumda bulunan Bilim Merkezi açılmamış, genç Türkiye Cumhuriyeti Ankara'nın her yerinden görülebilecek olan bilim kalesinden mahrum kalmıştır. Sonraki yıllarda ise Cumhuriyet yönetimi, merkezi yapılar yerine var olan yapıların kullanılması ya da tekil binaların imar edilmesi yoluna başvurmuştur.²⁵⁵ Bir süre sonra ekonomik bir şekilde Mahmut Paşa Bedesteni'nin onarılıp müzeye dönüştürülmesi yoluyla Hitit Müzesi (Anadolu Medeniyetleri Müzesi) kurulmuştur.²⁵⁶

Türk Tarih Tezi bağlamında ortaya atılan Anadolu medeniyetlerine dair tezler, yeni ülkenin başkentinden yükselecek, yeni bir bilim kalesiyle taçlandırılmak istenmiş, fakat ülkenin içerisinde bulunduğu iktisadi gerçeklik başta olmak üzere çeşitli sebepler millî bir kütüphane, akademi ve müzeyi içeren Bilim Merkezi'nin kurulmasına engel olmuştur.

Türk Tarih Tezi kapsamında Ankara'da 1933 yılında gerçekleştirilmesi düşünülen, Millî bir kütüphane, akademi ve müzeyi bir araya getirerek, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil edecek bir yapı ile ülkemizi arkeoloji alanında büyük bir sıçramadan mahrum kalınmıştır. Hitit, Sümer gibi medeniyetlerinin Türk kültür tarihine katacağı derinlik düşünüldüğünde Ankara'da kurulması planlanan kompleks ile Anadolu medeniyetlerinin daha anlaşılır ve sürekliliği olan bir bağlamda incelenmesini sağlanması mümkün olabilirdi. Avrupa ülkelerinin tarihlerini inşa ettikleri Fenike, Troya, Pontos, Lidya, Frigra gibi Ege ve Karadeniz medeniyetlerinin kültürlerinin, Anadolu'luk bağlamında daha derinlikli olarak ele alınması ve değerlendirilmesi mümkün olabilirdi.

2.3.4. Türk Tarih Kurumu Sergisi

Türk Tarih Tezinin ortaya atıldığı 1937 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda açılan sergi, Anadolu'nun ilk uygarlık izlerinden başlayıp, Cumhuriyete ulaşan süreçte Türklerin geçirdiği tarihsel safhaları içine alacak şekilde tasarlanmıştır. Sergi

²⁵⁴ İnan, 2009, **a.g.e.**, s.286.

²⁵⁵ Mehmet Saner, "Demokratik Çözüm: Ankara'da Kültüre Yenik Düşen Kültür Merkezi İdeali", **Arredamento Mimarlık**, 2015/07-08, Temmuz-Ağustos 2015: 86.

²⁵⁶ Öngören, **a.g.e.**, 2016.

dikkatle incelendiğinde, 1937 tarihi itibarıyla kültürün dayandırıldığı zemin ve bakış açısı çok daha iyi anlaşılacaktır. Sergi, temel olarak Cumhuriyet'in yeni ulus kimliğine dair önemli verilerin dünyaya teşhir edilmesi amacını gütmektedir. Aynı anda gerçekleşen Resim ve Heykel Sergisi ise, Türk ulusunun yeni sanat anlayışını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu sergi saha sonra kalıcı bir müzeye dönüşmüştür.

20-25 Eylül 1937 tarihinde, Dolmabahçe Sarayı'nda açılacak Türk Tarih Sergisi için çalışmalar 10 Eylül'de başlamıştır. Sergi, 20 Eylül 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nda dünya çapında çok sayıda bilim adamının sunumlarıyla sürdürülecek olan İkinci Türk Tarih Kongresi kapsamında hazırlanmıştır. İstanbul Müzeler Umum Müdürlüğü ve Gazi Eğitim Enstitüsü yoğun emek harcadığı sergide Türk el sanatlarına dair özenle seçilmiş eserler sunulmuş, son dönem kazılarında elde edilen ve devirlerine göre tasnif edilmiş arkeolojik eserler sergilenmiş, bazı eserlerin fotoğraf ya da çizimlerine yer verilmiştir.²⁵⁷ Aziz Ogan sorumluluğunda hazırlanan sergi bölümleri hakkında sunum yapan kişiler Şevket Aziz Kansu, Hamit Zübeyr Koşay, Arif Müfid Mansel, Reşit Rahmeti Arat, Fuad Köprülü, Abdülkadir Erdoğan, Tahsin Öz, Fehmi Ethem, İlhan Sungu olarak belirlenmiştir.²⁵⁸ Sergi temel olarak Büyük Tarih Sergisi, Daimi Resim ve Heykel Sergisi olmak üzere iki ayrı guruba ayrılmıştır.²⁵⁹ 17 Eylül 1937 tarihinde eserlerin tanzim işlemleri tamamlanmıştır. Muayede Salonu girişine konacak Atatürk büstü, Berlin Müzesi'nden sergiye özel alınmıştır. Bu büstün önüne, üzerine dünya haritası işlenmiş bir halı serilmiştir. Kapı girişinde, sağda tarih öncesi eserler sergilenmekte ve hemen yanında bir mezarın kopyası yer almaktadır. Aynı sırada Alacahöyük, Alishar ve Lüleburgaz kazılarında çıkartılan eserlere yer verilmiştir. Diğer eserler kronolojik olarak dizilmiştir. Büstün arkası Cumhuriyet devri eserlerine ayrılmıştır. Burada bakanlıklar dışında Ziraat Bankası, Kızılay ve bazı müesseselere ait stantlar bulunmaktadır. Kadınlara ve sanat eserlerine ayrılmış iki stant yine burada yer almaktadır. Bakanlık stantları genelde istatistik içeren grafiklerden oluşmaktadır. Avrupa müzelerinden getirilen eserlere bir köşe ayrılarak, açıklama kartonları konmuştur. Sergileme için Ressam Hayreddin

²⁵⁷ "Tarih Kongresi", **Son Posta**, 11 Eylül 1937, s.4.

²⁵⁸ Şahin, **a.g.e.**, s.277-278.

²⁵⁹ "Büyük Tarih Kongresinin Hazırlıkları Çok İlerledi", **Akşam**, 14 Eylül 1937, s.1.

Çizer dörtnala giden bir aygır, Ömer Bey bir bayrak resmetmişler, Hakkı Necmeddin ise Alaca ve Alişar kazı alanlarının maketleri yapmıştır. Resim ve Heykel Sergisi'yle, Güzel Sanatlar Akademisi müdür ve hocaları bizzat ilgilenmiştir.²⁶⁰

Ulus Gazetesi, 20 Eylül 1937'de başlayan Türk Tarih Kurultayı kapsamında hazırlanan sergiye değinmiş, sergide halk hayatına dair olaylar ve varlıklar, saltanat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemine dair anlatılar olduğunu, bu sayede Cumhuriyet kazanımlarının boyutunun idrak edilebildiğine vurgu yapmıştır. Gazete, özellikle Maliye Bakanlığı standında yer alan etkileyici grafiklere dikkat çekmektedir.²⁶¹ Sergiye dair en geniş haberlerden biri, 20 Eylül 1937 tarihli Haber Gazetesi'nde yer almıştır. Kurultayın ilk gününe, şehrin ve ülkenin önde gelen protokolüyle katılan Atatürk, sergi salonuna girmiş, sağ kanatta yer alan tarih öncesi devirlerden başlayarak sergiyi gezmeye başlamıştır. Türkistan, İran, Sümer, Anadolu ve Mısır'ın milattan önce üçüncü ve dördüncü bin yılına dair sergi Atatürk tarafından beğenilmiştir. Asur ve Eti ticaret kolonilerine dair kısmı gezen Atatürk, kronolojik olarak Frigya, Babil, Pers, Etrüsk, Yunan, Roma, Bizans şubelerini incelemiştir. Sonrasında Orta Asya Türk, Selçuklu, Osmanlı, yükseliş, düşüş kısımları hakkında bilgi almıştır. Atatürk, küçük bir salonda sergilenen değerli minyatürler ve el yazmalarını da görmüş, son aşamada Cumhuriyet bölümüne ulaşmıştır. Atatürk ve beraberindeki heyet bu kısımda bir süre durmuştur. Haber Gazetesi, sergiyi muhteşem olarak değerlendirmiş ve galerilerden fotoğraflara bir tam sayfa ayırmıştır.²⁶²

20 Eylül 1937'de yayınlanan Türk Tarih Kurumu duyurusuna göre, Türk Tarih Sergisi'ni katılımcılar kendilerine bildirilen saat ve günlerde gezebilmektedir. Aynı durum Resim ve Heykel Sergisi için de geçerli olup, her iki sergi de kongre sonrasında halka açılacaktır.²⁶³ 21 Eylül 1937 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, Atatürk'ün Fuad Köprülü'den bilgi alırken çekilmiş bir fotoğrafını ilk sayfasından

²⁶⁰ "Tarih Kurultayına İştirak Edecek Ecnebi Âlimler Şehrimizde Toplanıyor", **Son Posta**, 17 Eylül 1937, s.8; "Tarih Kurultayı Yarın Açılıyor", **Türk Dili**, 19 Eylül 1937, s.1.

²⁶¹ "İkinci Türk Tarih Kurultayı", **Ulus**, 20 Eylül 1937, s.1.

²⁶² "Tarih Sergisi", **Haber**, 20 Eylül 1937, s.16.

²⁶³ "Tarih Kurultayı", **Kurun**, 20 Eylül 1937, s.4; "Tarih Kurultayı Bugün Saat On Beşte Açılıyor", **Akşam**, 20 Eylül 1937, s.5; "Türk Tarih Kurultayı Bugün Törenle Açılıyor", **Tan**, 20 Eylül 1937, s.10.

paylaşmıştır.²⁶⁴ Benzer görseller diğer gazetelerde de yer almıştır.²⁶⁵ Aynı anda açılan Resim ve Heykel Sergisi'nde iki adet yazılı levha kullanılmıştır. Levhalardan birinde Atatürk'ün *"Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopmuş demektir"* sözü yer alırken diğerinde *"Yüz senelik tarihi olan Türk Resmi, bugüne kadar başını sokacak bir kulübe bulamamıştı. Bugün Atatürk'ün evi, onun evi olmuştur"* yazılmaktadır.²⁶⁶ Özellikle ikinci ifade, Cumhuriyet döneminde millî bir değer olarak sahip çıkılan görsel sanatların, Osmanlı devrinde görmezden gelindiği manasını taşımaktadır.

Resim 2.7. Türk Tarih Kurumu Sergisi haberi.

Kaynak: 20 Eylül 1937 tarihli Haber Gazetesi, s. 16.

²⁶⁴ "Tarih Sergisi de Açıldı", **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1937, s.1.

²⁶⁵ "Büyük Tarih Kongresi Açıldı", **Tan**, 21 Eylül 1937, s.1.; "Türk Tarih Sergisi Her Bakımdan Muvaffak Olmuş...", **Ulus**, 21 Eylül 1937, s.6; "Tarih Kurultayında Ulus Objektifi", **Ulus**, 22 Eylül 1937, s.6.

²⁶⁶ "Resim ve Heykel Müzesi de Açıldı", **Son Posta**, 21 Eylül 1937, s.11.

21 Eylül 1937 tarihi itibarıyla Resim ve Heykel Müzesi'nin Dolmabahçe Sarayı içerisinde halka açılmıştır.²⁶⁷ Ercüment Ekrem Talu ömrünün en büyük ve derin heyecanını sergi ve kongrede duyduğunu belirtmektedir. Talu, sergide bir yığın insanın, Atatürk'ün etrafında toplanarak millî tarih ve asaletlerini ilk çağlara kadar götüren yeni araştırmaların ortaya konması için beklediklerini gözlemlemiştir. Talu'ya göre dünya entelektüelleri, Kemalist Türkiye'nin ilim sahasında başardığı işleri hayranlıkla takip etmektedir. Talu, sergilenen eserlerin Etilerin yontulmuş taş devrinden *Atatürk'ün Nur Devrine* kadar, Türk asalet ve medeniyetini temsil ettiğini bildirmektedir.²⁶⁸ 24 Eylül 1937 tarihli Haber Gazetesi yazarı Nizamettin Nazif, *"Dolmabahçe'de toplanan kongre yalnız bir tarih kongresi değil, inanalım buna. Bu kongre aynı zamanda tarihi bir kongredir"* demektedir.²⁶⁹

Türk Tarih Sergisi, 27 Eylül 1937 itibarıyla kapanmış, üç gün kapalı kaldıktan sonra bir süreliğine halkın ziyaretine açılmıştır. Resim ve Heykel Sergisi ise sergi bitiminden sonrada açık kalmaya devam etmiş, İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nin ilk koleksiyonunu oluşturmuştur.

2.3.5. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi

İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ne dair ilk çalışmalar Osmanlı döneminde başlamıştır. Osmanlı Meclis-i Mebusanı, Batılı ressamalara ait eserleri satın almak suretiyle Müze-i Hümayun'da sergileme çabasına girmiş ve bu konuda bir planlama hazırlamıştır. 1910-1914 yılları arasında her sene biner lira, sonrasında 170 lira ödenek ayrılarak Batılı resimlerin alınamayacağı anlaşılmış, fikir, Paris, Berlin, Münih ve Viyana müzelerindeki önemli resimlerin kopyalamasına dönüşmüştür. 10'u Türk toplam 52 ressamla başlatılan girişimin yanı sıra Türk sanatçılara ait 85 resim satın alınmıştır. Bu resimler, Resim ve Heykel Müzesi'nin de ilk koleksiyonudur. Resim ve Heykel Müzesi, 1937 yılında resmen açıldıktan sonra da koleksiyonu satın alma ve bağış yoluyla genişletilmiştir.²⁷⁰ Resim ve Heykel Müzesi

²⁶⁷ "Resim ve Heykel Müzesi Bugünden İtibaren Halka Açılmıştır", **Son Posta**, 21 Eylül 1937, s.14.

²⁶⁸ Ercüment Ekrem Talu, "Kongre ve Sergide Neler Gördüm", **Son Posta**, 22 Eylül 1937, s.2.

²⁶⁹ Nizamettin Nazif, "Kötü Bir İddiadan Tarihin Aldığı İntikam", **Haber**, 24 Eylül 1937, s.1.

²⁷⁰ Hâlenur Kâtipoglu, "Resim ve Heykel Müzesi", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, c.6., 1994, s.315.

ulusu modern ve evrensel bir tarih anlatısına eklemlene çabası olarak karşımıza çıkmış,²⁷¹ açılışından kısa bir süre sonra İkinci Dünya Savaşı nedeniyle kapanmış ve 1951’de yeniden açılmıştır. Müze 1976’da yeniden kapanmış, bir süre sonra yeniden açılmıştır. Sonrasında restorasyon amacıyla bir kez daha kapanacak olan müze günümüzde Tophane’deki modern binasında ziyaretçilerini ağırlamaktadır.

Osmanlı’da kopyacılık yoluyla Batılılaşma eksenli düşünülen Resim ve Heykel Müzesi, Cumhuriyet döneminde derin köklerin vardığı son noktayı sergileyen bir ulusal kimliğe bürünmüş, amaç farklılığına rağmen sürdürülebilir bir proje olarak hayata geçirilmiştir.

2.3.6. Topkapı Sarayı Müzesi

Cumhuriyet’in en büyük kazanımlarından biri Topkapı Sarayı Müzesi’nin halka açılması olmuştur. Topkapı Sarayı’nın müze olarak açılması fikri, ilk kez 1909 yılında ortaya atılmış ve padişah tarafından, konuya dair bir kurul oluşturulmuştur.²⁷² Topkapı Sarayı Müzesi için 1915’te girişime başlanmış ancak aynı dönemde çıkan savaşlar nedeniyle fikir hayata geçirilememiştir.²⁷³

Yavuz Sultan Selim döneminden beri önemli eserlere ev sahipliğı yapsa bile Topkapı Sarayı, Cumhuriyet öncesi dönemde ancak bir nadire koleksiyonu olarak görülmektedir.²⁷⁴ Sarayın müze olarak açılmasıyla ilgili olarak alınan Bakanlar Kurulu Kararında “... millî tarihimiz açısından büyük değeri bulunan Topkapı Sarayı’nın ileride İstanbul’a gelecek ziyaretçiler için başlıca ziyaret yeri olacağı doğal bulunduğundan, iyi korunmasını sağlamak üzere Asar-ı Atika Müzesi Müdürlüğü emrine verilmesi kararlaştırılmıştır” denmektedir.²⁷⁵ Şüphesiz bu karar,

²⁷¹ Artun, 2019, **Mümkün Olmayan Müze...**, s.62.

²⁷² Gerçek, **a.g.e.**, s.130.

²⁷³ Artun, 2019, **Mümkün Olmayan Müze...**, s.48.

²⁷⁴ Artun, 2019, **Halil Edhem...**, s.143.

²⁷⁵ “Topkapı Sarayı’nın İstanbul Asar-ı Atika Müzesi emrine verilmesi”, 3 Nisan 1924, **BCA**, 30.18.1.1.9.20.17.

hem sarayın onarılarak korunması hem de çok ziyaretçi alacağına dair kültürel bir yatırımdır. Topkapı Sarayı, günümüzde Türkiye’de en çok ziyaret edilen müzedir.²⁷⁶

Kitabesinde kuruluş tarihi olarak 1474 tarihi yazan Topkapı Sarayı, Fatih Sultan Mehmet’in emriyle hayata geçirilmiş, Osmanlı Devleti’nin yönetim merkezi olmuştur. Diğer yandan artık Osmanlı Devleti’nin kurumsallaşmasının da temelini oluşturmaktadır. Saray, toplamda yedi köşk, bir divan yeri, bir arz odası, sekiz koğuş, on cami, bir namazgâh, on dört hamam, yedi hazine, beş okul, iki ayrı kütüphane, iki hastane, iki eczane, çok sayıda kule, çeşme, sarnıç ve su terazileri ile büyük bir mutfak, yüzlerce oda ve salondan oluşmaktadır. Saray Osmanlı’nın son döneminde ihmal edilmiş, Cumhuriyet dönemine çoğu birimi harabe olarak ulaşmıştır. Tahsin Öz, Cumhuriyet yöneticilerinin ilk olarak Harem dairesindeki dört yüz kırık camın onarımıyla işe başladığını bildirmektedir. Ağalar Camii’nin yıktırılma kararı alınacak kadar harabeye dönmüş olması, Hazine müstemilatının çatlaklarından gökyüzünün görünmesi, Kubbealtı’nın terkedilmiş bir depoya dönüşmesi, mutfak kısmının üzerinde yabani ağaçların kök salması gibi nedenler yeni kararların alınmasını zorlaştırmış görünmektedir. Bu nedenler tamiratları da geciktirmiş, asıl mimariye sadık kalınarak yapılan restorasyonlarla sıva altında kalmış işleme ve çiniler açığa çıkartılmıştır. Ayrıca seksen bin eser tasnif edilmiş, ortaya çıkan koleksiyonlar kronolojik olarak teşhir edilmiştir. Tahsin Öz, saltanat idaresinin ihmal ettiği Topkapı Sarayı’na, Cumhuriyet yönetiminin sahip çıktığını söylemektedir. Öz’e göre bu durum, yeni kadroların sanata karşı gösterdiği ilgiden kaynaklanmaktadır.²⁷⁷

Atatürk, düzenlemesi yıllarca süren Topkapı Sarayı’nı zaman zaman ziyaret ederek çalışmaları yerinde incelemiştir. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına rağmen Atatürk’ün isteğiyle, Konya Mevlâna Türbesi ve Mevlevi Dergâhı, 1927 yılında müzeye dönüştürülmüştür.²⁷⁸ Tahsin Öz, bu dönemin büyük bir uyanmaya vesile olduğunu, vatandaşların ellerindeki eserleri çıkartmak yerine, zenginleştirerek

²⁷⁶ Aişe Hümeysa Bulovalı, “Milli Saraylar Başkanlığına bağlı müzelerde ziyaretçi sayısı yüzde 288 arttı”, **Anadolu Ajansı**, (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/milli-saraylar-baskanligina-bagli-muzelerde-ziyaretci-sayisi-yuzde-288-artti/2627676#>, 22 Şubat 2023.

²⁷⁷ Tahsin Öz, “Topkapı Sarayı Müzesi Başlangıçta Ne Halde İdi”, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, Ağustos 1980, S.8, s.43-44.

²⁷⁸ Önder, M., “Atatürk ve Müzeler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.6, S.16, s.63.

koleksiyon yapmaya başladıklarını söylemektedir.²⁷⁹ Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, içlerinde yer alan Türk-İslam geleneğine dair maddi varlıkların müzelere devri uygulamasının dışarısında tutulan Mevlana Müzesi, bu sayede koleksiyon bütünlüğünü korumuştur.²⁸⁰

Cumhuriyet döneminde çok sayıda müzenin yine Mustafa Kemal Atatürk'ün girişimleriyle kurulduğu görülmektedir. Böylece ulusal kültürel çalışmalar müzeler yoluyla halka indirgenmiş, önemli bir eşik aşılmıştır. Diğer yandan, Millî Sarayların ve Ayasofya gibi yapıların müzeye dönüştürülmesi de Türkiye'de bu alanda yapılan çalışmaların dünya ölçeğinde görülmesini sağlamıştır. Özellikle Ayasofya'nın müzeye dönüştürülmesi, günümüze dek süren çok sayıda tartışmaya neden olurken, çalışmalar sırasında ortaya çıkan mozaikler dünya çapında ses getirmiştir.

2.3.7. Ayasofya'nın Müzeye Dönüştürülmesi

Erken Cumhuriyet döneminde kurulan müzelere dair en büyük tartışma Ayasofya üzerinden yapılmaktadır. Cami statüsündeki bir yapının müze haline getirilmesi, laik ulus devlet bağlamındaki refleksler, Millî Mücadele sonrasındaki yürütülen siyasal tartışmalar ve evrensel kültür mirası bağlamında ele alınmalıdır.

Ayasofya'nın Atatürk döneminde müze yapılmasının nedenini, yapının abide değerini öne çıkartarak açıklamaya çalışan Edhem Eldem, özellikle 1839-1861 yılları arasında yabancı ziyaretçilerin Ayasofya'yı gezme taleplerinde büyük bir artış olduğunu belirtmektedir. Eldem Osmanlı Devleti'nin zamanla bu taleplere karşılık vermeye başladığını söylemektedir. İlk müze Aya İrini'de 1846'da açılmıştır. Sultan Abdülmecid'in 1847 yılında İsviçreli mimarlar Fossati Kardeşlere yaptırdığı modern restorasyonda yapıdaki mozaiklerin tespit edilmesi, çalışmaların görsellerle duyurulması ile Ayasofya, daha da ilgi çeken bir duruma gelmiştir. 1869 yılında Fransa İmparatoriçesi Öjeni, kadınlardan oluşan protokolle birlikte Ayasofya ziyareti sırasında Padişah tarafından ağırlanmış, bu durum dönem basınına yansımıştır. Eldem bu tarihten sonra yabancı ziyaretlerinin normalleşmeye başladığını

²⁷⁹ Öz, 1980, **a.g.e.**, s.42.

²⁸⁰ Nazif Öztürk, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.412.

belirtmektedir. İstanbul'un işgali döneminde Yunan milliyetçilerin, yeniden kiliseye çevirme taleplerine maruz kalan Ayasofya için, Cumhuriyet döneminde yeni bir süreç başlamıştır.²⁸¹

Resim 2.8. Ayasofya'nın müze olarak açılmasına dair Milliyet Gazetesi haberi.

Kaynak: 2 Şubat 1935 tarihli Milliyet Gazetesi, s.1.

Edhem Eldem müzeye çevrilme sürecinin altındaki dinamiği, “*militan laikliğin de verdiği dürtüyle, Batının değerlerine uyum gösterecek bir hareketle modern Türkiye'nin evrensel mirasa ve bilime katkı bulunabileceğini ispat etmek*” olarak yorumlamaktadır. 1930 sonrasında gazetelerde dönemin önde gelen köşe yazarlarının Ayasofya'nın ve mozaiklerinin dini değil, ilmi değerde olduğunu vurguladıkları görülmektedir. Elbette bu haberlerde Thomas Whittemore isimli Amerikalı uzmanın mozaikler üzerine çalışmasının da etkisi de vardır. 9 Eylül 1934 tarihinde

²⁸¹ Edhem Eldem “Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge”, **Toplumsal Tarih**, S.254, Şubat 2014, s.76-85

Ayasofya'nın Bizans eserleri ve diğer eserlerle bir müze haline getirilmesi kararlaştırılmıştır.²⁸²

Karar geri dönük olarak zaman zaman eleştirilse de Osmanlı'nın son dönemi, Millî Mücadele ve erken Cumhuriyet dönemlerinde Ayasofya üzerinden yürütülen milliyetçi tartışmalar çerçevesinde olumlu görünmektedir. Millî Mücadele döneminde “*çan dikileceği*” iddiasıyla psikolojik bir savaşında ana malzemesi olan Ayasofya'nın müzeye dönüştürülme kararı, Cumhuriyet'in uluslararası söylemi olan yurtta ve dünyada barış anlayışıyla uyushmaktadır. Prof. Dr. Anıl Çeçen, ulusal iktidarların, ulusal kültür politikası uygulamalarına rağmen dışa açık ve hoşgörülü olmalarının zorunlu olduğunu belirtmektedir.²⁸³

1935 yılında müzeye dönüştürülen Ayasofya ile birbirlerine çok yakın olan Arkeoloji Müzesi, Topkapı Sarayı ve Sultanahmet Camii ile bu bölge tam bir cazibe merkezi olmuş, Cumhuriyet'in modern yüzü ve geçmiş kültürleri kapsayıcılığının altı çizilmiştir. Prof. Dr. Charles King, Ayasofya'nın Cumhuriyet döneminde restore edilerek müze yapılmasını “*Kemalistlerin Türkiye'yi daha Türkleşmiş, daha laik ve komşularıyla ilişkilerinde daha kendine güvenli bir ülke haline getirme uğraşlarında en güçlü araçlarından biri olmuştu*” şeklinde yorumlamaktadır. Prof. King'in aktarımıyla, Ayasofya restorasyonu, dönemi itibariyle dünyanın en merak uyandıran restorasyonu olup büyük ilgi görmüştür. Özellikle sıva kaldırıldığında altından çıkan Deesis Mozaigi, büyük ilgi uyandırmıştır. Müze ziyarete açıldığında görmeye gelenler listesinde Kral VIII. Edward, J. D. Rockefeller ve Matisse gibi dünyaca ünlü isimler de vardır. King'in en önemli tespitiyse Akropolis'in Yunan temsiliyetine karşın, Doğu ile Batı karışımı Ayasofya'nın doğal bir rakip olmasıdır. King'e göre bu durum Mustafa Kemal'in Cumhuriyeti'nin kendini konumlandığı noktadır.²⁸⁴ Ayasofya, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal kimlik ve kültürünü yansıtmak konusunda oldukça başarılı bir müze olmuştur.

²⁸² a.g.e., s.76-85.

²⁸³ Çeçen, a.g.e., s.27.

²⁸⁴ Charles King, **Pera Palas'ta Gece Yarısı, Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016, s.254.

Ayasofya 85 yıl müze olarak hizmet vermiş, 1985 yılında UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmiştir. Ayasofya'nın müze statüsü 2020 yılında iptal edilerek, Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi adıyla camiye çevrilmiştir.

1930'lu yıllarda çok alanda yapılan ulusal kimlik inşası çalışmaları başarıyla yürütülmüş, müzecilik çalışmaları kültürel çalışmalar kapsamında yerini almıştır. Artık halka indirgenmiş, kimlik bunalımını aşmış bir kültürel ortamda müze ve müzecilik çalışmaları bir politika olarak ancak 1945'te ele alınacaktır. Yeni müzelerin açıldığı ortamda, Halkevleri müzecilik çalışmalarının dinamosu olmuştur.

2.3.8. Halkevleri Müzecilik Çalışmaları

Dünyadaki ilerlemelerin gerisinde kalmak istemeyen Cumhuriyet yönetimi, Avrupa ülkelerindeki kültürel örgütlenmeleri inceleyerek bir model tespit etme çabasına girişmiştir. Örneğin Macaristan 1867'de kültürel cemiyetler kurmaya başlamış, Çekoslovakya dört yüz civarında kültür yurdu açmıştır. İtalya kültür teşkilatı iyi bir organizasyon ile 1.586 kültür derneği kurmuştur.²⁸⁵ Uluslaşma yolundaki Türkiye'de, 1932 yılı şubat ayında Ankara eski Türk Ocağı binası içerisinde, inkılâp ve ilkeleri halk kitlelerine aktarmak ve ulusal Türk kültürünün büyük bir örgüt aracılığıyla ele alınarak işlenmesi, çağdaştırılması ve halkla kaynaştırılması için Halkevleri kurulmuştur. Başlangıçta 14 ilde açılan Halkevleri, sonrasında Türkiye'yi kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır. Halkevleri, okulların tamamlayıcısı, okullarda yapılamayan çok sayıda işlevin gerçekleştiği, ulusal kültürü yaşatan, canlı tutan ve çağdaş uygarlık seviyesine çıkartan kuruluşlar olarak tasarlanmışlardır. Prof. Dr. Anıl Çeçen'e göre Halkevleri, ulusal kültürün bekçileridir.²⁸⁶

Halkevleri iki büyük misyonla kurulmuştur. Bunlardan biri Meşrutiyet dönemine kadar uzanan Türk Ocakları ve Köycüler Cemiyeti gibi kurumların üstlendiği sosyal reformu sürdürmek, diğeri ise muasır medeniyet seviyesine yükselmeyi amaçlayan sanatsal ve kültürel faaliyetleri yürütmektir. Ancak Batılı

²⁸⁵ Nurcan Toksoy, **Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri**, Ankara, Orion Yayınevi, 2007, s.29.

²⁸⁶ Çeçen, **a.g.e.**, s.232.

kültürel reformları millî kültürle özdeşleştirme zorunluluğu, kültürel inşa faaliyetlerinin Ziya Gökalp'in "hars" ve "medeniyet" kavramları çerçevesinde yürütülmesini zorunlu kılmıştır.²⁸⁷

Halkevleri bünyesinde toplam dokuz kol oluşturulmuştur. Bu şubeler, Dil, Tarih Edebiyat, Ar, Gösteri, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kitapsaray ve Yayın, Köycülük, Müze ve Sergi Şubeleri olarak sıralanmaktadır. 1932 yılında Halkevleri Çalışma Talimatnamesinde "Müze ve Sergi Şubesi" olarak geçen isim sonraki yıllarda Tarih Şubesi²⁸⁸, Müze Tarih Folklor Şubesi²⁸⁹ olarak değişkenlik gösterecektir.

Türkiye'de ilk kez, Türk Ocakları'nın 1917 yılında ele aldığı program çerçevesinde küçük çaplı etnografik millî eser toplama girişimleri başlamıştır. Türk ocakları çalışmalarını bağımsız bir sivil güç olarak yürütmeye çalışmıştır. Ancak Türk Ocakları yerine Cumhuriyet Halk Fırkası bünyesinde bir yan kuruluş olarak kurulan Halkevleri, devletin yardımcı unsuru yaklaşımı sergilemiştir. Müze ve Sergi Şubesi, tarihi eserlerin ve abidelerin korunması konusunda yetkilileri bilgilendirmiş, koruma amaçlı özel cemiyetlere yardım etmiş, resmi müzeleri zenginleştirmeye, eksikliklerini gidermeye, bölgelerinde mevcut değilse müze kurulmasını desteklemeye, bağış ya da satın alma yoluyla millî kültürel ve etnografik eser toplamaya, mahalli müzelerin gelişimine ve oluşumuna hizmet etmeye çalışmıştır.²⁹⁰

Halkevleri bünyesindeki Müze ve Sergi Şubesi çalışmalarının genel prensibini anlayabilmek için, tek partili dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin ulusal ve millî kültür, koruma ve müzecilik alanına etki eden prensip kararlarını gözden geçirmek gerekmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kongre, kurul ve programlarda alınan kararların etkin uygulama sahalarından biri de Halkevleridir.

Cumhuriyet Halk Fırkası, millî eğitim politikasının bir parçası olarak gördüğü müzelere, 1931 tarihli program ve nizamnamesinde yer vermiştir. Programın Millî

²⁸⁷ Altuğ Orakçı, "Halkevleri Müze ve Sergi (Tarih) Şubesi'nin Faaliyetlerinde Halk Kültürünü Koruma Düşüncesi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, S.30, s.182.

²⁸⁸ Sefa Şimşek, **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri, 1932-1951**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.75.

²⁸⁹ Arık, **a.g.e.**.

²⁹⁰ Karaduman, 2007, **a.g.e.**, s. 514.

Talim ve Terbiye başlığını taşıyan beşinci bölümünde müzeler ve eski eserlere atıf yapılmakta ve “*Müzelerin ve umumiyetler eski eserlerin itina ile tasniflerine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazalarına itina olunacaktır*” denmektedir. Aynı başlık altına eğitim kurumları, dil ve spora dair de vurgular yapılmaktadır.²⁹¹ Aynı yıl mayıs ayında gerçekleşen partinin üçüncü büyük kurultayında, nizamnamenin maddeleri ve amacı tek tek okunarak kabul edilmiştir. Millî talim ve terbiyenin amaçları arasında “*cumhuriyetçi, milliyetçi, laik vatandaş yetiştirmek, Türk milletine, Türkiye büyük Millet Meclisi’ne ve Türkiye Devleti’ne hürmet etmek ve ettirmek*” gibi maddeler yer almaktadır. Amaçlar arasında “*yabancı fikirlerden uzak, üstün, millî ve vatanperver*” bir terbiyeden bahsedilmektedir. Türkün derin tarihinin bilinmesi konusunun olağan üstü önemine vurgu yapılmakta, bu bilgi sayesinde “*Türk’ün kabiliyet ve kudretine, nefesine, millî varlığına zarar verebilecek her türlü engelin karşısına geçilebileceği*” vurgulanmaktadır.²⁹²

1939 yılı mayıs ayında Beşinci Büyük Kurultay’da ele alınan CHP programının 47. Maddesi “*Müzelerimizi zenginleştirecek kıymetli tarihi eserlerin toplanmasına ve bu maksatla hafriyat yapılmasına ehemmiyet verilecek ve umumiyetle eski eserlerin tasnifine ve icap edenlerin yerlerinde iyi muhafazasına itina olunacaktır*” demektedir. Aynı madde neredeyse hiç değişmeden CHP’nin 1943 yılında gerçekleşen altıncı büyük kurultayı programına da girmiştir.²⁹³ Madde dikkatle incelendiğinde 1931 yılında müzelerle ilgili olarak alınan Millî Talim ve Terbiye amaçlı karardan farkının, hafriyat çalışmaları olduğu görülmektedir. Ancak Halkevleri Müze ve Sergileme Şubeleri çalışmalarına bakıldığında, şubelerin kazı çalışmalarına katkılarının 1939 yılından çok daha önce başladığı anlaşılmaktadır. Örneğin 1933 yılı mayıs ayında, Aydın’ın Hisar Mahallesinde bulunan bir evin temelinden çıkan antik lahit ve içerisindeki iki heykel, iki cam vazo, iki toprak şamdan, bir altın yüzük, bir çift altın küpe ve çeşitli madeni paralar Aydın Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından fotoğraflanmıştır. Müze ve Sergi Şubesi bulunan lahit konusunda tespitlerin yerinde yapılması ve uygun şekilde İzmir Müzesi’ne

²⁹¹ CHF Nizamnamesi ve Programı, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s.36.

²⁹² CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, s.80-82.

²⁹³ Arık, a.g.e., s.111-112.

aktarılması için girişimlerde bulunmuştur.²⁹⁴ Eserlerin Müze ve Sergi Şubesi tarafından çekilen fotoğrafları ertesi gün Milliyet Gazetesi'nde paylaşılmıştır.²⁹⁵ 1933 yılının son aylarında, İzmir Eski Eserler Müdürü ile birlikte bazı kazı alanlarını gezen Fransız Arkeoloji Enstitüsü müdürü Gabriel, İzmir'de kazı yapma izni talep etmiştir. Enstitü Müdürü daha önce Değirmendere Ahmetbeyli Köyü'nde başarılı kazılar yapmıştır. Müdürlük bu alanda yeniden çalışma izni talep etmiştir. Ayrıca Selçuk Efes bölgesinde yeniden bir kazıya izin verilmiştir. Selçuk-Tire arasındaki höyükten iki mezar odası çıkartılmıştır. Efes'te yapılan ve eski bir kilisenin açığa çıkartıldığı kazılara yeniden başlanarak ve gereken masrafların Halkevi Müze ve Sergi Komitesi tarafından karşılanacağı duyurulmuştur.²⁹⁶ 25 Nisan 1937 tarihli Yeni Asır Gazetesi, İzmir'de gerçekleştirilecek kazılar için Halkevi Müze ve Sergi Şubesi'nin beş yüz lira ayırdığını belirtmektedir.²⁹⁷

1947 yılında yayınlanan Halkevleri Müze, Tarih ve Folklor Kılavuzu, Halkevlerinin müzecilik faaliyetlerini, “Tarih-Müze ve Folklor” ile “Tarih ve Müze Şubesi” başlıkları altında ele almaktadır. Kılavuz Tarih ve Müze Şubelerinin millî kültür ve halk terbiyesinin en önemli unsurları arasında saymakta, Halkevleri Müze ve Tarih Şubelerinin amacını, tarih ve medeniyeti öğrenme yoluyla memleketin kabiliyet ve kudreti için özgüven sağlama, tarihi eser toplama, tasnif etme ve korumak olarak tanımlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için Tarih ve Müze Kolları;

1. Mahalli ve millî tarihle ilgili yazılar, konferanslar, sergiler yoluyla halkı bilgilendirmek, mahalli tarih konusunda yapılan araştırma ve incelemeleri yayınlamak, resmi makamlar, varsa çevredeki müzelerle işbirliği içerisinde bölgedeki eserlerin korunmasını sağlamak,
2. Zengin halk bilgisini derlemek, ellerinde bulunan folklorik ve etnografik eserlerin bağış veya satın alma yoluyla toplanmasını sağlamak, toplanan eserlerle Halkevleri içerisinde folklor ve etnografya müzelerinin çekirdeklerini oluşturmakla yükümlüdür.

²⁹⁴ “Aydın'da Bulunan Kıymetli Asarı Atika”, **Vakit**, 02 Mayıs 1933, s.5.

²⁹⁵ “Bir Evin Temelinde Eski Eserler”, **Milliyet**, 04 Mayıs 1933, s.4.

²⁹⁶ “Fransızlar, İzmir'de Yeniden Hafriyat Yapmak İstiyorlar”, **Vakit**, 23.11.1933, s.9.

²⁹⁷ “Halkevi Hafriyat İçin Tahsisat Ayırdı”, **Yeni Asır**, 25.04.1937, s.1.

Halkevi ve Halkodalarının 1944 tarihli broşüründe yer alan bu bilgiler, Remzi Oğuz Arık tarafından *Halkevleri Müze, Tarih ve Folklor Kılavuzu*'na kaynak belirtilerek geçirilmiştir. Arık, 1944 yılı itibarıyla 405 Halkevinden ancak 90 tanesinde Tarih ve Müze Şubesi olduğunu yazmaktadır. Kılavuzun Tarih ve Müze Şubesi başlığı ise 1940 tarihli CHP Halkevleri Talimatnamesinden alınmıştır. Talimname, Tarih ve Müze Şubesi'nin yapacağı işleri üç grup altında toplamaktadır;

1. Millî ve mahalli tarihle ilgili uzmanlarca yazılmış olan gerçek bilgileri, makaleler, çeviriler, konferanslar yoluyla geniş halk kitlelerine yaymak.
2. Mahalli tarihe katkı sunacak yerel araştırmalarda elde edilecek yeni bilgileri yayınlamak. Bu amaç için elyazmaları, fermanlar, beratlar, vakfiyeler, kitabeler, mahkeme kayıtlarından istifade etmek.
3. Halkevlerinin kendi bölgelerindeki eser ve abidelerin korunması amacıyla bilgi sağlamak, koruma amaçlı kurulmuş kurumlarla temasa geçmek, iletişim sağlamak bu yolla eserleri korumaya davet etmek.

Aynı talimname, Halkevi'nin bulunduğu yerde resmi müze varsa, arkeolojik eserlerle onların zenginleştirilmesi, eksiklerinin tamamlanması, bölgede müze yoksa, en yakındaki müzeyle temasa geçilerek eserlerin gönderilmesi ya da müze tarafından alınmalarının sağlanması ve resmi müzelerin kurulması için çalışmalar yürütülmesi gibi görevleri de tanımlamıştır. Ancak talimname, Halkevlerinin kendilerine ait bir arkeoloji müzesi kurma çalışmasının doğru olmayacağını da vurgulamaktadır.²⁹⁸

Bahsi geçen amaç ve görevlere bakıldığında Halkevleri Müze Şubelerine yüklenen görevlerin oldukça kapsamlı olduğu anlaşılmaktadır. Adeta bir enstitü gibi çalışması beklenen şubelerin ulus kültür ve kimlik inşasına yardımcı olacak halk terbiyesine dair önemli merkezler olarak görüldüğü de anlaşılmaktadır. Ferruh Gerçek, devlet kurumlarının daha çok masa başı ve hantal çalışmasına rağmen halkevlerinin, sergiler, kurslar, temsiller konferanslar, kutlamalar ve gezilerle halkla iç içe olabildiklerini belirtmektedir.²⁹⁹ Halkevleri Müze ve Sergileme Şubesi faaliyetlerine dair dönem basını taramalarına bakıldığında, Gerçek'in tespiti daha iyi anlaşılmaktadır.

²⁹⁸ Arık, **a.g.e.**, s.112-114.

²⁹⁹ Gerçek, **a.g.e.**, s.159.

2.3.8.1. Ulusal Basında Halkevleri Müze ve Sergi Çalışmaları

Halkevi Müze ve Sergileme Şubeleri özelinde yapılan ulusal basın taramasında, şubelerin açıldığı ilk on yılda sergiledikleri faaliyetlere dair 13 ulusal gazetede yaklaşık 55 adet haber tespit edilebilmektedir. Benzer haberlerin aynı anda birden fazla gazetede yayınlanması, kültür faaliyetlerinin duyurulması adına özel bir birimin devrede olduğuna da işaret etmektedir. Zira en yaygın iletişim aracının gazeteler olduğu dönemde yapılan faaliyetlerin duyurulması, Müze ve Sergi Şubelerinin ulusal ölçekte görünür olmasını da sağlamıştır.

Halkevleri Müze ve Sergi Şubesi faaliyetine dair ilk haber, Ağustos 1932 tarihli İstanbul Halkevi ve Sergi şubesi 30 Ağustos 1932 tarihinde Zafer Bayramı vesilesiyle Beyazıt Meydanı'nda bir kitap panayırı düzenlemiştir. Panayırda özellikle Latin harfleriyle basılmış yeni kitapların teşhiri ve satışı gerçekleşeceği, gazeteler tarafından duyurulmuştur.³⁰⁰ 30 Ağustos 1932 tarihinde, öğleden sonra İstiklal Marşı ile açılışı yapılan panayırda, Nakiye (Elgün) Hanım harf inkılâbının faydalarına dair bir konuşma yapmıştır. Beyazıt Meydanı'ndan İstanbul Üniversitesi girişine doğru karşılıklı olarak sıralanmış 20 alandan oluşan panayır teşhirine, dönemin resmi ve özel yayınevleri katılmıştır. Panayırda yaklaşık 2.000 kitap sergilenmiştir. Kitap Panayırı dört gün açık kalmıştır. Daha çok öğrencilerin katılım gösterdiği panayır, yaklaşık iki bin kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Sergi akşamları Karagöz ve orta oyunuyla kapanmıştır.³⁰¹ 3 Eylül 1932 tarihli Milliyet Gazetesi, panayıra toplam katılımın 10 bin civarında olduğunu yazmaktadır. Beklentinin üzerinde gelir elde edilen panayırın, bir sonraki sene daha da coşkulu yapılması planlanmıştır.³⁰²

1933 yılı şubat ayında, Bartın Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından Alaettin Medresesi'nin bir odası düzenlenmiş ve tadilatla müze haline getirilmiştir. Nakil ve tasnifi yapılan eski eserler Rıza Nur Kütüphanesi, bazı okullar ve çeşitli

³⁰⁰ “Kitap Panayırı”, **Vakit**, 16 Ağustos 1932, s.4.; “Bugün Yapılacak Merasim”, **Milliyet**, 30 Ağustos 1932, s.5.

³⁰¹ “Kitap Panayırı Herkese Açıldı”, **Milliyet**, 31 Ağustos 1932, s.1.; “Kitap Panayırı”, **Vakit**, 02 Eylül 1932, s.7.

³⁰² “Kitap Panayırı”, **Milliyet**, 03 Eylül 1932, s.1.; “Kitap Panayırı”, **Akşam**, 03 Eylül 1932, s.3.

yerlerden Müze ve Sergi kolu girişimleriyle toplanmıştır.³⁰³ 1933 yılı haziran ayında Halkevi Müze ve Sergi Şubesi, İstanbul'da Zekai Paşa'nın resimlerinden oluşan bir sergi düzenlemiştir. Resimlerin daha önce sergilenmemiş olmasına dikkat edilmiş ve durum gazetelerde duyurularak, serginin daha çok ilgi çekmesi sağlanmıştır.³⁰⁴ Aynı yıl Afyon Halkevi, Asar-ı Atika deposunu müze haline getirmek üzere çalışırken, Ankara Halkevi, İnkılâp Müzesi çalışmalarına başlamıştır.³⁰⁵

14 Şubat 1934 tarihinde Halkevi ve Müze ve Sergi Şubesi Cağaloğlu'nda bulunan merkezi salonunda bir kongre düzenlemiştir. Milliyet Gazetesi etkinliği "Sergi ve Müzeler Kongresi" adıyla duyurmuş bu vesileyle müze grubunun Halkevi talimatnamesinde yazan faaliyet alanlarını üç madde olarak sıralamıştır. Gazetenin talimatnameden alıntı yapması, Halkevlerinde açılan Müze ve Sergileme Şubelerinin görevlerine dair bir eksikliği giderme ve şube üyesi olmak için seçime katılacak adayları bilgilendirme amaçlı olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁶ 14 Şubat'ta düzenlenen kongrenin asıl amacı, 23 Mart 1934 tarihinde Halkevlerinin ikinci kuruluş yıl dönümüne dair çalışmalar yapılmasını sağlamaktır. Ancak bu kongrenin hava muhalefeti nedeniyle toplanamadığı ve yeni komitenin seçiminin 18 Şubat 1934 tarihine ertelendiği anlaşılmaktadır.³⁰⁷ Halkevi Müze ve Sergileme Şubelerinin kongre dönemlerinde gazeteler yoluyla duyuru yapmış olmaları, şeffaf ve herkese açık bir anlayışın benimsendiğini de göstermektedir. Benzer seçim haberlerini başka gazetelerde de görmek mümkündür. Örneğin, 18 Haziran 1935 tarihinde Ankara Halkevi Müze Komitesi, Ulus Gazetesi aracılığıyla, tüm üyelerini seçimler için Halkevine davet etmiştir.³⁰⁸ 19 Mart 1936 tarihli Son Posta Gazetesi, Halkevi Müze ve Sergiler Şubesi'nin, senelik toplantısını yaparak heyet idaresini seçtiğini belirtmektedir. Başkanlığa Müzeler Umum Müdürü Aziz Bey getirilmiştir.³⁰⁹ 1937 yılı mart ayında da seçimler gerçekleşmiş bu defa Müze ve Sergi Şubesi başkanlığına

³⁰³ "Bartın'da Müze", **Milliyet**, 21 Şubat 1933, s.4.

³⁰⁴ "Zekai Paşa Sergisi", **Cumhuriyet**, 11 Haziran 1933, s.1.; "Halkevi Reisliğinden", **Son Posta**, 11 Haziran 1933, s.10.

³⁰⁵ Ayça Baltacı, **Atatürk Döneminde Müze Eğitimi: Halkevleri Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022, s.92

³⁰⁶ "Halkevi Bugün de Sergi ve Müzeler Kongresi Var", **Milliyet**, 14 Şubat 1934, s.4.

³⁰⁷ "Halkevinde", **Vakit**, 16 Şubat 1934, s.7.

³⁰⁸ "Halkevi Müze Komitesi", **Ulus**, 18 Haziran 1935, s.2.

³⁰⁹ "Halkevi Müzeler ve Sergiler Kolu", **Son Posta**, 19 Mart 1935, s.3.

Eczacı Ulvi Bey seçilmiştir.³¹⁰ 1941 yılı nisan ayında Sivas Halkevi Müze ve Sergi Şubesi yeni yönetimini belirlemiştir. Yönetimin tamamı eğitimcilerden oluşmaktadır.³¹¹

Müze ve Sergi Şubelerinin bulundukları bölgelerin yerel değerleri ve hassasiyetlerine göre çalışmalar düzenlemesi, daha önce bahsedilen CHP program ve tüzüklerinin dikkate alındığını da göstermektedir. Örneğin, 1934 yılı mart ayında Diyarbakır Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından yerli malları konulu bir sergi düzenlenmiştir.³¹² Diyarbakır Halkevi Müze ve Sergi Şubesi, 1936 yılında da bölgede yetişen çiçeklerden bir sergi düzenlemiş, bu sergide çiçek yetiştiricilerine ödüller verilmiştir.³¹³ 1935 yılı mart ayında Edirne Halkevi Müze ve Sergi Kolu, şehirde bir resim sergisi açmaya karar vermiştir. Eski Türk Ocağında, 15 Mayıs'ta açılacağı duyurulan sergi mayıs ayı sonuna dek açık kalacaktır. Halkevi ulusal gazeteler yoluyla Edirneli sanatçıları bu sergiye eser vermeye davet etmiştir.³¹⁴ 1935 Aralık ayında, Aydın'da Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından bir tarım sergisi oluşturulmuş ve çok sayıda Aydınlı sergiye ilgi göstermiştir. Sergi Ulusal Ekonomi ve Artırma Haftası kapsamında açılmıştır.³¹⁵ Hatay'da, Türkiye'ye bağlanma sonrası değiştirilen posta pulları hayata geçirilmiş, dönem itibariyle koleksiyonerler tarafından konu ilgiyle karşılanmıştır. İlgiye bilinçli bir şekilde katkı sunmak adına, Antakya Halkevi Müze ve Sergi Şubesi'ne bağlı olarak bir Pulculuk Bürosu oluşturulmuştur.³¹⁶ 1935 yılı ocak ayında Ulus Gazetesi, Urfa Halkevi çalışmalarına dair bir haber yayınlamıştır. Haberde, Urfa'nın tarihsel zenginliğine dikkat çekilmiş, Halkevi'nin tarih araştırmaları gezintileri sırasında Siverek ve Viranşehir'de tespit ettiği değerli taşlar ve Süryani kültürüne dair kitabelerin Urfa Halkevi Müzesi'ne konduğunu yazılmıştır.³¹⁷ Bu haber ayrıca dönem itibariyle bir şehir müzesi

³¹⁰ "Halkevi Müze ve Sergiler Kolu Şubesi", **Türk Dili**, 23 Mart 1937, s.1.

³¹¹ "Sivas Halkevi Müze ve Tarih Kolu", **Son Posta**, 03 Nisan 1941, s.5.

³¹² "Diyarbakır Yerli Mallar Sergisi", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1934, s.2.

³¹³ "Diyarbakır'da Çiçek Sergisi", **Son Posta**, 16 Mayıs 1936, s.4.

³¹⁴ "Edirne halkevinde Resim Sergisi Açıldı", **Cumhuriyet**, 25 Mart 1935, s.3.; "Edirne'de Resim Sergisi", **Ulus** 25 Mart 1935, s.6.; "Edirne'de Büyük Bir Resim Sergisi Açılıyor", **Son Posta**, 26 Mart 1935, s.3.

³¹⁵ "Aydın'da Hafta Tezahüratı", **Anadolu**, 20 Aralık 1935, s.3.

³¹⁶ "Hatay'da İctimai Teşekküller", **Yeni Asır**, 04 Şubat 1939, s.2.

³¹⁷ "Urfa Halkevinin Verimli Çalışmaları", **Ulus**, 28 Ocak 1935, s.4.

bulunmayan bölgelerde, Halkevlerinin koruyuculuk vasfıyla, müzelik eserleri bünyesine almasını göstermesi açısından önemli bir örnektir.

Halkevleri Müze ve Sergileme Şubeleri çok sayıda kongre ve bilimsel etkinliğin düzenlenmesini sağlamış, bu yolla dönemin önde gelen ulusal ve uluslararası bilim insanlarının Türk kültürü ve arkeolojik zenginliğine dair konuşmalarına ev sahipliği yapmıştır. Örneğin, 31 Mart 1934 tarihinde İstanbul Halkevi tarafından Mimar Sinan'ı anmak amacıyla bir dizi etkinlik düzenlenmiştir. Etkinlik öğleden sonra Mimar Sinan'ın kabri önünde başlamış, akşam saatlerinde Halkevi'nde Müze ve Sergiler Şubesi üyelerinden Eftal Bey, Sinan'ın hayatı konulu bir konferans vermiştir.³¹⁸ 1936 yılı bahar aylarında Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi bir dizi konferans düzenlemiştir. 29 Mart 1936 tarihli Ulus Gazetesi, Ankara Halkevi'nde düzenlenen konferansların ikincisi için İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde yer alan Roma ve Grek heykelleri konusunu ele alındığını yazmaktadır.³¹⁹ Konuyla ilgili olarak Fransız Arkeoloji Enstitüsü üyesi Arkeolog Pierre Devambez'i Ankara'ya davet etmiştir. Devambez konuşmasında, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan Grek ve Roma heykellerinin, Anadolu sanatının detaylarını ortaya koyması açısından önemini vurgulamıştır. Bu heykeller Anadolu sanatından etkilenmiş Grek ve Roma sanatının eseridir. Tespit, o yıllarda aktif olan Türk Tarih Tezi kapsamında değerlendirilebilir. Devambez'in 29 Mart 1936 tarihli Ulus Gazetesi'nde haber yapılan konferans konuşması benzer doğrultudadır;

“Anadolu sanatkârları her vakit orijinal kalmışlardır ve vahdet göstermişlerdir. Müzede bulunan eserlerden bir kısmı bariz olarak Grek tesiri altında kalmıştır... Fakat en sonunda kendi mahiyeti ve canlılığı ile Grek sanatı üzerine müessir olmuştur”

Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi konferansları, 6 Mart 1937 tarihinde Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden H. Lui'nin Anadolu tabiatı ve onun yerleşme üzerine tesirleri sunumuyla devam etmiştir. Herkese açık olan konferansa özellikle Ankaralı aydınlar davet edilmiştir.³²⁰ Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi konferanslarının biri de, 22 Nisan 1937 tarihinde Prof. B. Rahde tarafından “*Magna*

³¹⁸ “Büyük Mimar Sinan İçin”, **Vakit**, 26 Mart 1934, s.2.; “Mimar Sinan...”, **Cumhuriyet**, 30 Mart 1934, s.1.

³¹⁹ “Halkevindeki Dünkü Konferans Çok Enteresan Oldu”, **Ulus**, 29 Mart 1936, s.5.

³²⁰ “Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi Konferansları”, **Ulus**, 06 Mart 1937, s.7.

Mater” konusunda verilmiştir.³²¹ Prof. Rahde, Anadolu’nun kadim tanrısı Kibele ve inanış mitleri üzerine kapsamlı bir açıklama yapmış, konferans büyük ilgiyle karşılanmıştır.³²² Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi konferanslarının dokuzuncusu 1 Mayıs 1937 tarihinde gerçekleşmiştir. Macar Türkolog Prof. Laszlo Raşoni tarafından verilen konferansın konusu, Macar arkeolojisinde Hunlar, Avarlar ve Macarlar olmuştur.³²³ Aynı serinin bir başka konferansı Ankara’nın başkent oluşu üzerine verilmiştir. Ulus Gazetesi muhabiri Behçet Kemal Çağlar, takip ettiği konferansın ardından konuşmacı Prof. Lui’nin *“Ankara’nın yeni Türk medeniyet ve kültürünün kuruluşuna merkez olmasındaki ulvi ve mutlak isabeti meydana koyduğunu”* yazmıştır. Prof. Lui, Atatürk’ün Ankara’yı başkent yapma konusundaki ileri görüşlülüğüne vurgu yapmıştır.³²⁴

1936 yılı ağustos ayında Ankara Halkevi Müze ve Sergileme Şubesi tarafından “Arşiv Nedir?” adıyla küçük bir kitapçık yayınlanmıştır. Hamid Zübeyr Koşay tarafından kaleme alınan eser, arşivin tarifiyle başlayıp, arşiv binalarının özelliklerini anlatarak devam etmektedir. İdeal arşivlerin özellikleri ve birimlerinin anlatıldığı kitapçıkta, arşivci yetiştirmeye dair de bilgiler mevcuttur. Kitap, Avrupa arşivlerinin planlarını da içermesi bakımından önemlidir. Konuyu haberleştiren Cumhuriyet Gazetesi, bir süre önce Bulgaristan’a değersiz kâğıt olarak satışı yapılan arşivlere atıfta bulunmakta, konunun kamuoyunda yankı oluşturması nedeniyle devlet tarafından alınan önlemleri sıralamaktadır.³²⁵

Halkevleri çok sayıda farklı etkinliğe imza atmış, güzel sanatlar ve tarihi kültürel faaliyetlerin hemen hepsinde Müze ve Sergi Şubelerinin aktif olduğu görülmektedir. 1937 yılı ocak ayında Manisa’da Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından açılan eliş sergisi beklenenden yüksek başarı elde etmiş, Manisalıları sevindirmiştir. Hem amatör hem de profesyonel olarak çeşitli zanaatçıların katıldığı sergi, 28 Ocak’ta tamamlanmıştır.³²⁶ 9 Nisan 1937’de İzmit Halkevi Müze ve Sergi

³²¹ “Halkevinde Konferans”, **Ulus**, 21 Nisan 1937, s.4; “Halkevinde Bugünkü...”, **Ulus**, 22 Nisan 1937, s.1.

³²² “Halkevinde Konferans”, **Ulus**, 23 Nisan 1937, s.1.

³²³ “Bugünkü Konferans”, **Ulus**, 01 Mayıs 1937, s.4.

³²⁴ “Ankara’nın Merkez Oluşundaki Hikmet”, **Ulus**, 07 Mart 1937, s.4.

³²⁵ “Arşiv Nedir?”, **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1936, s.3.

³²⁶ “Manisa Sergisi İyi Netice Verdi”, **Tan**, 27 Ocak 1937, s.7.

Şubesi toplanarak, şehir genelinde yapılacak Mimar Sinan etkinliklerine dair program hazırlama çalışmasına girişmiştir. Çalışmalara Halkevi Dil, Tarih, Edebiyat şubesi de katılmıştır.³²⁷ 1937 yılı kasım ayında İzmir Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından Türk El Emekleri Sergisi düzenlenmiştir. Sergi kapanışı aynı ay içerisinde bir çay ziyafeti ile yapılmıştır.³²⁸ 17 Mayıs 1938 tarihinde, Ankara Halkevi'nde Sava İvanof resim sergisi açılmıştır. Daha çok Anadolu manzaralarını konu alan sergi, Ankaralılar tarafından yoğun ilgiyle karşılanmıştır.³²⁹ 27 Mart 1935 tarihli Ulus Gazetesi, İkinci İnönü Zaferi'nin on dördüncü yıldönümünün 31 Mart'ta kutlanacağını belirtmiştir. Halkevi Edebiyat şubesi tarafından belge ve bilgi toplanmaya başlanmış, Müze ve Sergi komitesi de toplanan eserlerden bir albüm yapmaya karar vermiştir.³³⁰ İstanbul Halkevi Müze ve Sergi Şubesi, 1939 yılı şubat ayında eski Halkevi binasında bir eliş sergisi açmayı planlamıştır. Bayanlara özel düzenlenecek sergi, aynı zamanda ödüllü bir yarışmadır. Yalnızca Kız Sanat Okulu öğrencilerine açık olan sergi, Halkevi orkestrasının kalabalık korusu tarafından verilen konserle açılmıştır.³³¹ Trabzon Halkevi Müze ve Sergi Şubesi, 1939 yılı bahar aylarında köylere düzenledikleri seyahatlerle eski kıyafetleri sergilemek üzere toplamaya başlamıştır. Haber Ulus Gazetesi'ne yansımış, yapılan haberde Halkevi Müze ve Sergi Şubesinin fotoğrafı kullanılmıştır.³³² Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi, 8 Nisan 1939'da Halkevi'nde bir resim sergisi açmıştır. İstanbul Müstakil Ressamlar Birliği'nin 100 kadar resminin sergilendiği etkinlik sırasında, Darülfünun hocalarından İsmail Hakkı Bey, Mimar Sinan konulu bir konferans vermiştir.³³³ Benzer bir sergi nisan ayı itibariyle İzmit'te açılmıştır. İzmit Halkevi Müze ve Sergi şubesi tarafından hazırlanan sergi, 15 Nisan 1939'da Necatibey Halkevi'nde açılmıştır. Sergi eserleri, Türkiye'deki çeşitli ressam ve heykeltıraşlardan toplanmıştır.³³⁴ 9 Nisan 1939 tarihinde, Manisa'da Mimar Sinan'ın 351. ölüm

³²⁷ "İzmit Belediyesi Yolları Yeniden Yapıyor", **Akşam**, 06 Nisan 1937, s.11.

³²⁸ "Türk El Emekleri...", **Anadolu**, 19 Kasım 1937, s.1.; "Halkevi Köşesi", **Yeni Asır**, 20 Kasım 1937, s.1.

³²⁹ "Halkevinde Resim Sergisi", **Ulus**, 17 Mayıs 1938, s.1.

³³⁰ "Adana'da İkinci İnönü Zaferi Kutlanacak", **Ulus**, 37 Mart 1935, s.1.; "İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü", **Zaman**, 27 Mart 1935, s.2.

³³¹ "Halkevinin Faaliyeti", **Akşam**, 09 Şubat 1939, s.7.

³³² "Trabzon Halkevinde müze ve sergi", **Ulus**, 31 Mart 1939, s.5.

³³³ "Resim Sergisi", **Vakit**, 02 Nisan 1939, s.6.

³³⁴ "İzmit'te Resim Sergisi", **Ulus**, 11 Nisan 1939, s.2.

yıldönümü münasebetiyle çeşitli anma etkinlikleri düzenlenmiştir. Halkevi Müze ve Sergi Kolu başkanı Emin Mamal liderliğinde hazırlanan program kapsamında Muradiye Camii önünden başlayan etkinlikte Halkevi'nde bir konferans düzenlenmiş, Sinan eserlerinin görselleri halkla paylaşılmıştır.³³⁵ 28 Haziran 1939 tarihinde İzmit'in düşman işgalinden kurtuluşu çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Aynı gün İzmit Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından, Halkevi Okuma Salonu'nda resim ve fotoğraf meraklılarını teşvik amacıyla bir sergi düzenlenmiştir. Sergi eserleri 25 Haziran'a dek gazetelere verilen ilanlarla toplanmış, beğenilen eserlerin sahiplerine ödülleri verilmiştir. 15 gün açık kalan sergide aynı zamanda satış yapılmıştır.³³⁶ 3 Haziran 1940 tarihinde İzmir Halkevi Müze ve Sergi Şubesi tarafından üçüncü kez eski ve yeni el emekleri ve kıyafet sergisi düzenlenmiştir. Sergi vali ve belediye başkanının katıldığı bir törenle açılmıştır.³³⁷ 24 Temmuz 1941 tarihinde İzmir Halkevi Müze ve Tarih Komitesi, Türk sanatında yeni ve eski nakış temalı bir sergi düzenlemiştir. Tezhip, çini ve millî kıyafetlerin sergilendiği etkinlik 24 Temmuz 1941 günü açılmıştır.³³⁸

1934 yılında Manavgat Halkevi, gençleri bölgedeki tarihsel alanlar hakkında bilgilendirme amacıyla geziler düzenlemiştir. Aynı yıl Aydın Halkevi'nin geleneksel kıyafetlere dair müze çalışmaları yürütmesi, Balıkesir Halkevi'nin bölgede müze açma faaliyetleri, Bursa Halkevi'nde düzenlenen konferanslar, Çanakkale Halkevi'nin müze zenginleştirme çabaları ile Milas, Edirne, Denizli ve Diyarbakır Halkevlerinin fotoğraf yoluyla belgeleme faaliyetleri öne çıkan çalışmalardır. 1934 yılında İstanbul Halkevi'nin Yedikule ve Karacaahmet mezarlıklarına dair albüm ve önemli mezar taşlarının Mahkukat Müzesi'ne kazandırılması çalışmaları, Konya Halkevi'nin restorasyon, Maraş, Samsun, Sinop, Tokat, Tekirdağ, Zonguldak ve Milas Halkevlerinin eser toplama çalışmaları, ülke çapında büyük bir müzecilik hareketinin başladığına işaret etmektedir.³³⁹

Gazete haberlerinden, Halkevleri Müze ve Sergi Şubelerinin bulundukları bölgelerdeki kültürel miras, turizm, koruma ve arkeolojik çalışmalar konusunda da

³³⁵ "Manisa'da Mimar Sinan İhtifali", **Tan**, 15 Nisan 1939, s.9.

³³⁶ "İzmit'in Kurtuluş Bayramı", **Haber**, 19 Haziran 1939, s.1.

³³⁷ "Kısa Haberler", **Cumhuriyet**, 04 Haziran 1940, s.2.

³³⁸ "Halkevinde", **Halkın Sesi**, 24 Temmuz 1941, s.1.

³³⁹ Baltacı, **a.g.e.**, s.93-94.

belirleyici kararlarda aktif rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. 2 Nisan 1935 tarihli Anadolu Gazetesi, Bergama Halkevi Müze Şubesi tarafından Bergama Etnografya Müzesi kuruluş çalışmalarının başlatıldığını duyurmaktadır. Bergama'ya gelen turistlerin Türk eserleriyle tanışması için oluşturulacak müze, Selçuklu yapısı olan eski bedestende kurulacaktır. Evkaf Müdürlüğü idaresinde bulunan bedestenin müze için tahsis çalışmaları başlatılmıştır.³⁴⁰ 17 Ekim 1935 tarihi itibariyle İzmir Tire Kültür Müdürlüğü, harap durumda olan ve kullanılmayan Yahşi Bey Camii'ni müzeye çevirmek üzere devralmıştır. Caminin etnografya müzesine çevrilmesi için Tire Kültür Müdürlüğü Halkevi Müze Şubesi ile temasa geçmiştir. Müdürlük ve Halkevi Müze Şubesi caminin harap durumdaki bahçesini ıslah etmiş, daha önce hatalı yapılan koruma çalışmaları tespit edilmiş, şadırvanın tekrar hayata geçirilmesi için çalışmalara başlanmıştır.³⁴¹ Halkevi müze kolu bu amaçla tetkik gezilerinden birini Selçuk'a düzenlemiştir.³⁴² 1938 yılı şubat ayında İzmir'de toplanan özel bir ekip, şehirdeki tarihi alanlar üzerine bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda, Belediye Başkanı, Müzeler Müdürü, Evkaf Müdürü, Eski Eser Sevenler Cemiyeti Başkanı dışında birde Halkevi Müze ve Sergi Şubesi Başkanı yer almıştır. Toplantıda heyet, Kadifekale civarında kazılara ve imar işlerine devam etmek, Rumen Caddesi tarafında yeni bir kazı başlatma kararı almıştır.³⁴³

1935 yılında Ankara Halkevi etnografya çalışmaları Gümüşhane, Isparta, Kastamonu, Afyon, Bergama, Kırklareli, Eskişehir, Sinop, Tokat ve Balıkesir Halkevleri tarihi alan gezileri Afyon, Alanya, Amasya Halkevleri konferansları, Konya, Mersin, Niğde, Nevşehir, Aksaray, Beyoğlu ve Çorum Halkevleri tarihi eser çalışmaları müzecilik ve sergileme alanında öne çıkan Halkevi faaliyetleridir.³⁴⁴ 1936 ve 1937'de Üsküdar, Adana, Çanakkale, Mersin, Konya, Denizli, Aydın, Kayseri, Elazığ, Zonguldak Halkevleri, müzelere eser kazandırmak, yerel etnografik köşeler hazırlamak, eski eserleri belgelemek ve sergiler hazırlamak gibi faaliyetlerle ön plana çıkmıştır. 1938'de bu alanda en faal halkevleri Adana, Artvin, Ankara,

³⁴⁰ “Yeni Bir Etnografya Müzesi Kuruluyor”, **Anadolu**, 02 Nisan 1935, s.1.

³⁴¹ Cami, onarıldıktan sonra 1971'e kadar müze olarak kullanılmıştır; “Tire’de Bir Müze Kuruluyor”, **Son Posta**, 17 Ekim 1935, s.3.

³⁴² “Tire Halkevi Müze Kolu Selçuk'ta”, **Yeni Asır**, 14 Mayıs 1936, s.1.

³⁴³ “Mühim Kararlar Verildi”, **Anadolu**, 05 Şubat 1938, s.1.

³⁴⁴ Baltacı, **a.g.e.**, s.94-95.

Balıkesir, Bartın, Bursa, Beyoğlu, Denizli, Diyarbakır, İzmir, İzmit, Elazığ, Eminönü, Manisa, Mersin, İnegöl, Samsun, Zonguldak olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁵

Halkevleri Müze ve Sergileme Şubeleri 1940'lı yıllarda da yoğun çalışmalarla ulusal kültür inşasında, müzecilik, koruma, arkeoloji, arşiv oluşturma, sergiler açma gibi faaliyetlerde aktif rol almış, ulus devlet politikalarının uygulayıcısı olarak hizmet vermişlerdir. Halkevleri yalnızca kültürel maddi unsurlar değil somut olmayan kültürel miras verileri de toplamış, halk bilimi, etnografya ve folklor çalışmalarına büyük katkı sağlamışlardır. 1950 itibariyle Türkiye'de 478 Halkevi ve 4 bin 332 halkodası faaliyettedir. Ancak 1951 yılında, çok partili hayatın hâkim olduğu dönemde Halkevleri, parti çıkarlarına hizmet ettiği gerekçesiyle kapatılmıştır.³⁴⁶

2.3.9. Okul Müzeleri

Türkiye'de ilk açılan okul müzeleri 19. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir. Galatasaray Lisesi bu alanda öncü kurumlardan biridir. Ayrıca tıbbiyeler bünyesinde de açılan tabiat müzeleri mevcuttur. St. Joseph Lisesi içerisinde bulunan Zooloji Müzesi, 1910 yılında hizmete girmiştir. Yaklaşık olarak bu dönemlerde Robert Koleji Merzifon Anadolu Koleji de müze kurmuştur. Okulların içerisinde müze oluşturulması fikri mimarlarından biri, II. Meşrutiyet dönemi Maarif Vekillerinden Satı Bey'dir. Cumhuriyet döneminde ise 1923'te Heyeti İlmiye konu ele alınmış, 1926 yılında ilkokul müzesi kurulmuştur. 1927 yılında "Maarif Vekâleti Okul Müzesi Rehberi" yayınlanmış, aynı yıl Mektep Müzesi Müdürlüğü kurulmuş, İsmail Hakkı Tonguç müdürlüğün başına getirilmiştir. Kurumun çalışmaları incelendiğinde daha çok pedagojik materyaller topladığı ve doğa tarihi sergilemeleri yaptığı görülmektedir.³⁴⁷

³⁴⁵ a.g.e., s.96.

³⁴⁶ Gerçek, a.g.e., s.159.

³⁴⁷ Pınar Baloş, Ceren Karadeniz, "Okul Müzesi: Eğitim ve Okul Tarihine Etkileşimli Öğrenme Temelli Bir Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, 2019, s.153-173.

1930’lu yıllarda yaygınlaştırılmaya çalışılan okul müzeleri, millî değere sahip çıkma ve koruma altına alma bilincini aşılamaaya çalışmıştır. Dönemin Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan tarafından 27 Eylül 1935’te okullara gönderilen “*Öğretmenlerimizin Tarihsel Eserleri Toplamaları Hakkında Talimat*” ilk ve orta dereceli okul öğretmenlerinin bulundukları yerlerde kendi ulaştıkları ya da öğrencilerinin ulaştığı tarihsel eserlerin toplanması ve okullarda bir müze oluşturulmasını bildirmektedir. Oluşturulan bu müzeler ve toplanan eserler her üç ayda bir bakanlığa bildirilecektir.³⁴⁸

Ekim 1986 tarihli Milli Eğitim Bakanlığı Okul Yönergesinde kuruluş ve amaçları yeniden ele alınan okul müzeleri, Türk eğitim tarihine dair bilgi ve belgeyi toplamak, korumak, arşivlemek, teşhir etmektedirler. Millî Eğitim Bakanlığı, 2016 yılı itibarıyla okul müzelerinin eğitim hafızası materyallerini okullarda sergilenmesini kararlaştırmıştır.³⁴⁹

2.4. Ulusal Bir İnkılâp Müzesi Arayışı

Cumhuriyet kurucuları, ulusal kültür ve kimlik inşası çalışmaları sırasında İnkılâp hareketlerinin halk nazarında kökleşmesi ve derinleşmesi için eğitim çalışmalarıyla birlikte müzecilik faaliyetleri üzerine de çalışmalar yapmıştır. Bu faaliyetler arasında, Cumhuriyet’in kurulmasıyla başlayıp 1940’lı yıllara dek aralıklarla gündeme getirilen bağımsız bir Millî İnkılâp Müzesi fikri de vardır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün talebiyle 1923’te Ankara’da bir araya gelen, çeşitli alanlarda uzman ve eğitimcilerden oluşan bir heyet, millî kimlik ve kültüre dair çalışmalar yürütmüştür. Ankara Etnografya Müzesi’nin kuruluş kararı da kısa vadeli planlardan biri olarak bu çalışmalarda gündeme gelmiştir.³⁵⁰ 1928 yılında açılışı gerçekleştirilen Ankara Etnografya Müzesi, Cumhuriyet döneminin ilk müzesi olarak simgesel bir değer taşımaktadır. Diğer yandan içerisinde kurulmak istenen İnkılâp Şubesi, yeni ulusun eğitilmesi adına önemli bir girişim olarak düşünülmüş ancak

³⁴⁸ Gerçek, **a.g.e.**, s.171-172.

³⁴⁹ Balos, Karadeniz, **a.g.e.**, s.167-168.

³⁵⁰ Önder, 1989, **a.g.e.**, s.64-65.

hayata geçirilememiştir.³⁵¹ İnkılâp Müzesi girişimleri daha da eskiye götürülebilmektedir. Enver Behnan Şapolyo, 1921’de Eskişehir’de Mülazım Nuri Halil Bey tarafından açılan kısa ömürlü İstiklal Müzesi’ni ilk İnkılâp Müzesi olarak tanımlamaktadır. Bu müze 1921 yılı temmuz ayında Eskişehir’in Yunan işgali sırasında kapatılmıştır. Şapolyo’ya göre ikinci İnkılâp Müzesi de 1924 yılında Ankara’da, Taşhan’ın alt katında açılan Asker İstihbarat Salonu’dur.³⁵² Ancak her iki müze de içerikleri, isimleri ve kapsamaları göz önüne alındığında daha çok Millî Mücadele’ye dair belge, bilgi ve eşyanın sergilendiği mekânlardır. Bağımsız bir İnkılâp Müzesi fikri ise ilk kez Mehmet Fuat Köprülü tarafından dile getirilmiştir. Köprülü, fikri 1925 yılı kasım ayında toplanan Darülfünun Edebiyat Fakültesi Meclisi’ndeki, Türk İnkılâp Tarihi Kürsüsü kurma görüşmelerinde ortaya atmıştır. Fuad Köprülü, Cumhuriyet Gazetesi’ne verdiği demeçte, müze kurmak amacıyla çok sayıda belgenin tespit edilebileceğini, özellikle gençlerin ve ilköğretim öğrencilerinin bu yolla ateşli bir cumhuriyetçi ve inkılâpçı olarak yetiştirilebileceğini söylemektedir. Köprülü, müzenin inkılâbın büyüklüğüyle orantılı olarak İstanbul’da, en geç bir sene içerisinde açılacağını öngörmektedir. Verdiği demeçte bir hafta içerisinde Ankara’da gerekli başvuruları yapacağını belirten Köprülü, müzede Müdafa-i Hukuk kongreleri ve Yunan mezalimine dair fotoğraf, tablo ve belgelerin yer alacağını söylemektedir.³⁵³ Leningrad’da gördüğü müzelerden etkilenerik fikri ortaya atan Köprülü, 1927 yılında verdiği bir başka demeçte ise İnkılâp Müzesi’nin, Almanların I. Dünya Savaşı konusunda oluşturmaya çalıştıkları arşiv ve kütüphaneler gibi güncel ve bilimsel bir merkez olması gerektiğini söylemiştir.³⁵⁴

Köprülü’nün 1925 yılında dile getirdiği müzenin bir yıl içerisinde açılacağına dair ön görüşü gerçekleşmemiştir. Öncelikle Ankara Etnografya Müzesi’nin içerisinde İnkılâp Şubesi kurulması için tüm bakanlıklar ve Genel Kurmay Başkanlığı ile yazışmalar yapılmış, bilgi ve belge toplama çalışmaları bir prosedüre oturtulmuş, çerçevesi belirlenmiştir.³⁵⁵ Ancak Etnografya Müzesi’nin bir İnkılâp

³⁵¹ Oral, 2015, **a.g.e.**, s.210-224.

³⁵² Şapolyo, **a.g.e.**, s.80.

³⁵³ “İnkılâp Müzesi Nasıl Yapılacak”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1925, s.1.

³⁵⁴ Köpülüzade Mehmed Fuad, “İnkılâp Terbiyesi”, **Hayat**, Nu. II/19, 16 Haziran 1927, s.41-42.

³⁵⁵ Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti Millî Talim ve Terbiye Dairesi, **Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesine Kabul Olunacak Asara Dair**, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.

Şubesi açılmamış olması nedeniyle, İnkılâp Müzesi'nin bağımsız olarak hayata geçirilmesi fikri yeniden gündeme gelmiştir.³⁵⁶ Eser toplama girişimlerinde beklenen oranda başarı elde edilemediği anlaşılsa da³⁵⁷ Yarın Gazetesi'nin 12 Aralık 1929 tarihli haberinde, İnkılâp Müzesi hazırlıkları çerçevesinde Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gelişinden itibaren toplanan eşyaların tasnif edildiği ve müzenin 1930 yılı yaz aylarında açılacağı bildirilmektedir.³⁵⁸

Eser toplama ve müze için uygun mekân arama çalışmaları sürdürülürken 1929'da kamulaştırılan Şişli Atatürk Evi, Atatürk İnkılâbı Müzesi adıyla düzenlenmeye alınmıştır.³⁵⁹ Bu müzenin kurucu ekibinde İstanbul Milletvekili (Arkeoloji Müzesi Eski Müdürü) Halil Edhem Eldem ve Fuat Köprülü gibi öncü isimler vardır.³⁶⁰ İnkılâp Müzesi için toplanan eşya ve belgelerden Atatürk'e ait olanlar, bu müzeye teslim edilmiştir.³⁶¹ İnkılâp Müzesi komitesinde yer alan Abdülhak Şinasi Hisar, İnkılâp Müzesi için toplanan çeşitli eserlerin Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlık devrine (1718-1730) kadar geri götürüldüğünü belirtmiştir. Bu nedenle Atatürk döneminden önceki çok sayıda bilgi ve belgenin Beyazıt'ta açılacak halk müze ve kütüphanesine nakledildiğini belirtmektedir.³⁶² Beyazıt'ta yeni bir kütüphane ve müze açılmasının nedeni, yeni belediye kanunu gereği kaynakları 50.000 lirayı geçen belediyelerin birer halk müzesi ve kütüphanesi kurma zorunluluğudur.³⁶³ 31 Ekim 1933'te İnkılâp Müzesi ve Kütüphanesi, Beyazıt Medresesi içerisinde, dönemin İstanbul Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın *"Dünü unutma, yarını daha iyi anlarsın"* sözüyle açılmıştır. Yirmi beş bini aşkın esere sahip müze daha çok Millî Mücadele dönemi ve Atatürk inkılâplarına dair materyalleri sergilemektedir. Bu müze gazete koleksiyonlarının halka açılması

³⁵⁶ Mustafa Oral, "Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30, Mayıs –Kasım 2002, s.121-122.

³⁵⁷ "50 Yıl Önce, İnkılâp Müzesi Hazırlıkları", **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1980, s.2.

³⁵⁸ "İnkılâp Müzesi Hazırlıkları", **Yarın**, 12 Aralık 1929, s.3.

³⁵⁹ Atatürk İnkılâbı Müzesi resmen 1942'de açılabilmiştir.

³⁶⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, "Bir İnkılâp Müzesi İçin", **Ülkü**, S.9, C.2, Birinci Teşrin 1933, s.260.

³⁶¹ Toplanarak müzeye teslim edilen Atatürk dönemi belge ve eşyaları, 100 kadar fotoğraf, muharebe, mütareke ve Millî Mücadele sonrasına dair haritalar, harf ve şapka inkılâbına yönelik evraklardır.

³⁶² Abdülhak Şinasi Hisar, "**Bir İnkılâp Müzesi...**", s.261.; Beyazıt Medresesi içerisinde açılan ve zamanla büyüyerek buradan taşınan kütüphane, günümüzde Beyoğlu sınırları içerisinde yer alan Atatürk Kitaplığı'dır.

³⁶³ "Belediye Kanunu", **Resmî Gazete**, 14 Nisan 1930, s.8821-8840.

sonrasında, yeni İstanbul Belediye Başkanı Dr. Lütü Kırdar tarafından 10 Temmuz 1939'da yeniden açılmıştır.³⁶⁴

Şişli Atatürk İnkılâbı Müzesi, daha çok Atatürk'ün şahsi eşyalarına özel bir müze ev statüsünde olduğu için daha geniş kapsamlı bir İnkılâp Müzesi kurma çalışmalarının 1930'lu yıllarda devam ettiği görülmektedir. 1933 yılı haziran ayında Cumhuriyet Halk Partisi İdare Heyeti toplantısında, “büyük inkılâbın hatıralarını toplayıp canlandırmak ve bütün neslin gözleri önüne sermek” amacıyla bir derleme planı oluşturulması ve toplama usullerinin belirlenmesine karar verilmiştir. Müze için gereken bina meselesi de sonraki toplantılara ertelenmiştir.³⁶⁵ 9-16 Mayıs 1935 tarihinde gerçekleşen Cumhuriyet Halk Partisi'nin dördüncü kurultayında, parti tüzüğüne de giren İnkılâp Müzesi fikri artık karşımıza “Devrim Müzesi” adıyla çıkmaktadır. Devrim Müzesi, 1935 kurultayında ele alınan ulusal eğitim programında, parti tarafından halka devrim fikir ve duygularının aşılmasının bir aracı olarak görülmektedir.³⁶⁶

Enver Behnan Şapolyo, 1936 yılında *Müzeler Tarihi* isimli referans kitabında devrim müzelerinin amaçlarını dört başlık altında toplamıştır. Devrim müzeleri, devrimi telkin etmeli, devrim amacını devam ettirmeli, devrim fedakârlıklarını anlatmalı ve ulusal heyecanı coşturmalıdır.³⁶⁷ Şapolyo, devrim müzesinin acilen kurulması ve Anadolu devriminin yaşaması gerekliliğinin altını çizmektedir.³⁶⁸

1942 yılında Ankara'da, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulan Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, yönetmeliğine kütüphane ve müze kurmak, arşiv oluşturmak maddelerini koymuştur.³⁶⁹ Enstitü, müze ve arşiv oluşturmak için şahıslar ve kurumlarda bulunan Türk İnkılâp Tarihi'ne dair bilgi ve belgeleri bünyesinde toplamaya başlamıştır.³⁷⁰ Enstitü 1942 yılında bir Türk Devrim Tarihi Müzesi'ni

³⁶⁴ Songül Güneş, *İstanbul'un Son Şehremini Muhittin Üstündağ*, İstanbul, İBB kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2023, s.126-127.

³⁶⁵ “İnkılâp Müzesi”, *Hakimiyeti Milliye*, 28 Haziran 1933, s.1.

³⁶⁶ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s.83.

³⁶⁷ Şapolyo, *a.g.e.*, s.108.

³⁶⁸ *a.g.e.*, s.111.

³⁶⁹ “Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine Bağlı Bir Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Kurulması Hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 22 Nisan 1942, No: 5090. s.2729.

³⁷⁰ Necdet Aysal, “Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.244.

açmıştır. Önce İnkılâp Şubesi sonra bağımsız bir Millî İnkılâp Müzesi için toplanan, eşya ve müzelik malzemenin bir kısmı buraya aktarılmıştır.³⁷¹ Müze günümüzde Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müzesi adıyla hizmet vermektedir.

1930'lu yıllar çok sayıda il ve ilçede Atatürk liderliğindeki Millî Mücadele ve ardından gelen Anadolu kalkınmasının temsili olarak İnkılâp ya da Devrim Müzesi adıyla kurumlar oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. İstanbul başta olmak üzere bazı bölgelerden İnkılâp ya da Devrim Müzesi kurulacağı haberleri dönem basınına yansımıştır. 17 Haziran 1935 tarihli Cumhuriyet Gazetesi, çevre düzenlemesi devam eden Harbiye Meydanı'nın bir Atatürk Alanı'na çevrilmesini ve üzerine bir Devrim Müzesi kurulmasını, Şişli'de bulunan İnkılâp Müzesi'nin (Şişli Atatürk Evi'nin) bu bölgeye olduğu gibi taşınmasını önermiştir.³⁷²

1935 yılının ağustos ayında İzmir'de açılacak Kültürpark içerisinde inşa edilecek yapılardan birisi, *“Türk ihtilalini ve devrim hareketlerini canlandırmayı amaçlayan”* Atatürk Devrim Müzesi olarak duyurulmuştur.³⁷³ Kültürpark'ta inşa edilecek Atatürk Devrim Müzesi için, 1935 yılı aralık ayında bölgedeki lise öğretmen ve müdürlerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuş, bakanlıklardan destek istenmiştir.³⁷⁴ Henüz 1935 yılı bitmeden, Akşam Gazetesi, İzmir Ödemiş Kazası, Birgi Nahiyesinde bulunan Çakıroğlu Konağı'nın da devrim müzesi olarak hazırlanmaya başlandığı yazmaktadır.³⁷⁵

27 Şubat 1936 tarihinde toplanan Cumhuriyet Halk Partisi Genel Kurulu, Ankara'da açılacak Devrim Müzesi için yapılacak işleri hızlandırırken³⁷⁶ aynı yıl benzer bir müze açmak isteyen illerden biri de Manisa olmuştur. Manisa Halkevi Müze Kolu tarafından ekim ayında alınan kararlar içerisinde bir devrim müzesi açma

³⁷¹ Oral, 2002, **a.g.e.**, s.126.

³⁷² V. Birson, “Harbiye’yi Mutlaka Şehre Mal etmeliyiz!”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1935, s.6.

³⁷³ “İzmir’de Kültür Park”, **Tan**, 28 Eylül 1935, s.2.

³⁷⁴ “Kültür Park Planı”, **Yeni Asır**, 25 Aralık 1935, s.1.; “Kültürpark Temelleri Yılbaşı’nda Atılacaktır”, **Anadolu**, 25 Aralık 1935, s.2.

³⁷⁵ “Ödemiş Kazasının...”, **Akşam**, 01 Aralık 1935, s.5.

³⁷⁶ “Halk Partisi”, **Akşam**, 28 Şubat 1936, s.1; “CHP. Genyon Kurulu”, **Halkın Sesi**, 28 Şubat 1936, s.3.

düşüncesi de öne sürülmüştür.³⁷⁷ Ancak sonraki yıllarda Manisa’da bir devrim müzesi hayata geçirilmediği anlaşılmaktadır.

2.4.1. Belgelerde İnkılâp Müzesi

Millî bir inkılâp müzesi kuruluşuna dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde yer alan birkaç dosya içeriği, dönem gazeteleri ve sınırlı sayıda üretilmiş bazı akademik çalışmalar içerisinde müze projesi, müze komisyonu çalışmaları, müze hakkında yapılan raporlamalarla karşılaşmak mümkündür. Belgeler, dönemin müze çalışmaları, kültürel ve siyasal ortamıyla birlikte incelendiğinde anlam kazanmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri’nde yer alan dosya içerikleri gözden geçirildiğinde, Cumhuriyet’in onuncu yılına denk gelen 1933 tarihinden başlayıp ve 1936 yılına dek yoğun şekilde bağımsız bir İnkılâp (Devrim) Müzesi çalışmalarının yürütüldüğü anlaşılmaktadır.

Cumhuriyet Arşivleri’nde İnkılâp (Devrim) Müzesi’ne dair görebileceğimiz iki ana dosyadan biri doksan altı sayfalık bir yazışmalar ve raporlar belgesidir.³⁷⁸ Dosya içeriğinde Ankara Halkevi binasında düzenlenecek bir “*İnkılâpta Ankara Sergisi*” çalışmalarının da olduğu anlaşılmaktadır. Klasik sergilemeden çok bir müze havasında oluşturulacak projede sergileme, Sevr Geçidi, Lozan ve Atatürk bölümlerinden oluşacak ve anlatım mankenler, ışık ve grafikler yoluyla yapılacaktır. Ayrıca kurulacak Millî Mücadele salonu, Atatürk’ün Ankara’ya gelişiyle başlatılıp, Millet Meclisi açılışıyla bitirilen sahnelerden oluşmaktadır. Belgelerde yer alan serginin detaylı masraf ve borç listesi, projenin gerçekleştiği anlamına gelmektedir.³⁷⁹

Belgelerden takip edildiğinde, 1933 yılı ağustos ayı itibariyle Ankara Halkevi Müze ve Sergi Komitesi, kurulacak İnkılâp Müzesi için, fotoğrafçı Cemal Işıksel, İzzet Kaya ve Tahir Efendi’den fotoğraf alınması kararlaştırılmıştır. Ayrıca çok sayıda ressamla yazışmalar yapılmış, İnkılâp Müzesi için bazı resimlerin alımına dair

³⁷⁷ “Manisa’da Ziraî ve İktisadî Konuşmalar”, **Ulusal Birlik**, 31 Ekim 1936, s.4; “Manisa Ziraî ve İktisadî İşleri Konuşuldu”, **Anadolu**, 31 Ekim 1936, s.4.

³⁷⁸ “Ankara Halkevi’nde, inkılabın seyrini gösterir bir müze meydana getirme çalışmaları. Atatürk’ü Samsun’a götüren Bandırma Vapuru hakkında bilgi”, 27 Şubat 1934, **BCA. 490-1-0-0-1199-203-1**.

³⁷⁹ **BCA. 490-1-0-0-1199-203-1**, s.17-22,64.

pazarlıklar gerçekleşmiştir. Yazışmalarda Ali Sami (Boyar), Şeref (Akdik) gibi isimlerle müze için eser alımına dair görüşmeler yapıldığı, bazı eserlerin satın alındığı anlaşılmaktadır. 13 Temmuz 1933 tarihli mektubunda Şeref Akdik, *“İnkılâplar ve İnkılâp müzesi için ömrünü hasretmeye hazır”* olduğunu bildirerek heyecanını belirtmektedir. Müze ve Sergi Komitesi, İnkılâp Müzesi’nde sergilemek için eski Erkan-ı Harbiye binasının fotoğraflarını çektirmek için fotoğrafçı arayışına da girmiştir. Ayrıca Millî Mücadele döneminde mefkûre kartlarını hazırlayan Kaymakam Selahattin Bey’den de tablolar alınmıştır. Alınacak eserler arasında Münir Hayri Egeli’nin, Atatürk’ün Ankara’ya ilk kez gelişine dair hazırladığı heykeli de mevcuttur.³⁸⁰

Belgeler arasında Münir Hayri Egeli’nin parti genel sekreteri Recep Peker’e 24 Ağustos 1933 tarihinde yazdığı bir rapor mevcuttur. Raporun Egeli’nin Cumhuriyet’in onuncu yılı kutlamaları çerçevesinde Ankara Hukuk Fakültesi’nde yapılmasını istediği sergi için yazıldığı anlaşılmaktadır. Egeli, Almanların sergiler yoluyla yaptığı başarılı propagandadan bahsederek, Cumhuriyet’in onuncu yılında bir sergi yapılmasını önermektedir. Sergi, Ankara Hukuk Fakültesinde bir süre durduktan sonra gezici olarak ülkeyi dolaşacaktır. Egeli sergi hazırlıklarına hemen başlayabilmek için bir bütçe talep etmektedir.³⁸¹

Aynı arşiv dosyası içerisinde yer alan tarihsiz bir belgede, henüz bir bina tesis edilemediği için öngörüler çerçevesinde İnkılâp Müzesi kurulumu için gerekli bütçe hesaplanmıştır. Müze ekibi birer kâtip, depocu, rehber, bekçi ve idareci olarak düşünülmüştür.³⁸²

Arşiv dosyası içerisindeki evraklardan biri de İnkılâp Müzesi Düzenleme Komitesi’nde yer alan isimlerden biri olan Şevket Süreyya (Aydemir) tarafından kaleme alınan bir başka belgedir. Aydemir, komiteye 27 Ağustos 1933 tarihinde bir öneri sunmuş, seçilecek herhangi bir sergi salonuna dair çalışmalar yapılmasını ve bu minvalde ilerlenmesinin daha doğru olacağını bildirmiştir. Aydemir, İnkılâp Müzesi için çalışmaların yürütülmesine hız katacak bu uygulamaya dair bir salon önerisi de

³⁸⁰ a.g.b., s.3,4,5,7,28,36-39,60,62.

³⁸¹ a.g.b., s.66-72.

³⁸² a.g.b., s.65.

sunmuştur. Şevket Süreyya Aydemir'in Sakarya Salonu önerisi, detaylı bir harita, paftalar, harp şubesi raporları, asker mektupları, Sakarya harbi cephe fotoğrafları başta olmak üzere on beş parçalı bir sergilemeden oluşmaktadır.³⁸³

20 Mayıs 1933 tarihinde müze komitesi Ankara Halkevi Reisliğinden Halkevi odalarında ve deposunda bulunan konuyla ilgili eserleri müzeye konulmak üzere toplatılmasını rica etmiştir.³⁸⁴ Ayrıca Ankara Halkevi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ile yürütülen yazışmadan, Meclis'in ilk oturumunda kullandığı kürsü, koltuk, iki sandalye, çan ve üç yağlı boya tablonun uygun görüldüğü takdirde bulundukları ambardan, müzede sergilenmek üzere alınabileceği anlaşılmaktadır.³⁸⁵

Belgelerden Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın önceki devirlere ait jandarma, zabıt, piyade ve süvarilerin üniformalarından örnekleri İnkılâp Müzesi adına Halkevine teslim ettiği anlaşılmaktadır.³⁸⁶ Ayrıca Sivas'tan, Sivas Kongresi sürecinde çıkartılan Misakı Millî gazeteleri talep edilmiş, kişisel arşivlerinde bu yayını bulunduran mebuslarla iletişime geçilmiştir.³⁸⁷ İletişime geçilen kurumlar arasında Roma ve Moskova müzeleri de mevcuttur. Müze komitesi 20 Nisan 1933'te Ankara İnkılâp Müzesi için Roma ve Moskova'da bulunan inkılâp müzelerinin talimatnamelerini ve albümlerinin getirilmesi girişimlerinde bulunmuştur.³⁸⁸

Maarif Vekâletinin de dâhil olduğu İnkılâp Müzesi için eser toplama faaliyeti kapsamında Vekalet, 13 Mayıs 1933 tarihinde Ankara Halkevi Reisliğine, Etnografya Müzesi'nde emaneten alınacak materyaller için kurumlar arası yazışmalara başlandığı bildirmiştir.³⁸⁹

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulunan Ankara Halkevi'nde, inkılabın seyrini gösterir bir müze meydana getirme çalışmalarına dair belgeler, müze için daha çok eser oluşturma, toplama ve propaganda amaçlı sergiler açmaya dair yazışmalardır. Belgeler arasında İnkılâp Müzesi için bir mimari mekân oluşturma,

³⁸³ a.g.b., s.75-78.

³⁸⁴ a.g.b., s.30.

³⁸⁵ a.g.b., s.6.

³⁸⁶ a.g.b., s.57,58, 59.

³⁸⁷ a.g.b., s.43,44.

³⁸⁸ a.g.b., s.33.

³⁸⁹ a.g.b., s.42.

kiralama ya da devralma faaliyetine dair bir belge mevcut değildir. Bu durumun ihmal edilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

2.4.1.1. Münir Hayri Egeli'nin Devrim Müzesi Raporu

İnkılâp Müzesi fikrine dair Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'ndeki belgeler arasında en dikkat çekici olanı çok yönlü bir sanatçı, öğretmen ve gazeteci olan Münir Hayri (Egeli) tarafından yazılan 28 Temmuz 1935 tarihli rapordur.³⁹⁰

Münir Hayri Egeli (1899-1970) öğretmen, ressam, heykeltıraş, yazar, gazeteci ve sinemacılık vasıflarıyla tanınmaktadır. Sorbonne Üniversitesi'nde 1922'de Psikopatoloji eğitimi alan Münir Hayri Egeli, Paris'teki eğitimi sırasında Türk İstihbarat Bürosu Müdürlüğü yaptığını beyan etmektedir. Fransızca, Rusça, Almanca, İngilizce başta olmak üzere yedi dil bilen Egeli, genç Türkiye'nin kültür hayatında çok sayıda ilki gerçekleştirmesiyle de tanınmıştır.³⁹¹

1932 yılında İsmet İnönü ve Tefik Rüşti Aras'ın Rusya ziyaretini yakından takip eden Son Posta Gazetesi başyazarı Selim Ragıp, Rusya'da gördüğü inkılâp müzelerinden etkilendiğini yazmaktadır. Selim Ragıp, Türkiye'de kurulması düşünülen İnkılâp Müzesi için “*sağdan soldan fikir almadan herhangi bir teşebbüste bulunmayalım...*” diyerek, böyle bir destek alınmazsa müzenin henüz kuruluşundan itibaren eksik kalabileceğini belirtmektedir.³⁹² Devlet arşivlerinde bulunan Münir Hayri Bey'in Devrim Müzesi Raporu incelendiğinde bu çağrı yerini bulmuş görülmektedir. Zira II. Dünya Savaşına doğru sürüklenmeye başlayan siyasal iklimde başat ülkeler Almanya, İtalya ve Sovyet Rusya, Türkiye'de kurulması düşünülen büyük bir Millî İnkılâp ya da Devrim Müzesi için inceleme altına alınan ülkelerdir.

Münir Hayri Egeli'ye ait on beş sayfalık rapor Ankara Halkevi antetlidir.³⁹³ Aynı yıllardaki resmî belgelerde “İnkılâp Müzesi” ibaresi geçse de Egeli, “Devrim Müzesi” tabirini kullanmaktadır. Egeli raporunda, kendisine verilen buyruk üzerine

³⁹⁰ “Ankara Halkevinde İnkılâp Müzesi'ne ait dosyadaki evrak listesi. İnkılâp Müzesi bütçesi ile diğer milletlerin müzelerine ait rapor”, 27 Ekim 1939, **BCA. 490-1-0-0.1199-205-1**, s.15-29.

³⁹¹ Damlanur Küçükyıldız Gözelce, “Münir Hayri Egeli (1899-1970)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, (Çevrimiçi) <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/munir-hayri-egeli-1899-1970/>, 24.12.2021.

³⁹² “Rusya İntibaları”, **Son Posta**, 09 Mayıs 1932, s.4.

³⁹³ **BCA. 490-1-0-0.1199-205-1**, s.15-29.

son iki yıl içerisinde Alman, İtalyan ve Rus devrim müzelerini yakından incelediğini yazmaktadır. Egeli, I. Dünya Savaşı sonrasında büyük değişim geçiren dört ulustan biri olarak Devrim Müzesi kurmakta gecikildiğini yazmakta ve Millî Mücadele anıtlarının yavaş yavaş yok olmaya başladığı konusundaki endişelerini vurgulamaktadır. Bu nedenle Egeli'ye göre Devrim Müzesi öne alınması gereken meselelerden biridir.

Egeli, raporunda Hitler Almanya'sı, Mussolini İtalya'sı, Çekoslovakya ve Sovyet Rusya'daki devrim müzelerinin gelişimine ışık tutan kısa bilgiler vermektedir. Rapor, Almanya'da kurulan Propaganda Bakanlığı'nın sergi, sinema ve radyolara dair bir program hazırlandığını belirtmektedir. Egeli, Berlin'de açılan “*Die Front*” sergisinin Hitler'in parti programına sağladığı katkıdan bahsetmekte, Roma ve Milano'daki sergi gözlemleriyle devam etmektedir. Sergilerden biri Roma'da bulunan *Mostra della Rivoluzione Fascista* olup, on beş galeriye yayılmış etkili bir görsellik sunmaktadır. Egeli, bu sergiden çok etkilenmiştir.³⁹⁴ Egeli, *Mostra della Rivoluzione Fascista* sergisinden bahsederken “*Yaşadığım bir inkılâbın on yıl sonra ne şekilde söylendiğini mukayese edebildim*” demektedir.³⁹⁵ Benito Mussolini'nin, 1922'de iktidara geldiği ve bahsi geçen serginin 1932'de açıldığı düşünülürse, Egeli'nin Türkiye ile İtalya'nın içinden geçtiği tarihi süreçler arasında bir benzerlik kurduğu açıktır.

Her ne kadar İtalya müzelerinden etkilenmişse de Egeli'ye göre “*devrim müzeciliğinin anası*” Rusya'dır. Egeli, Kızıl Meydan'da bulunan ve Tarihi Müze olarak adlandırılan ilk yapıyı, devrim müzelerinin birinci etabı olarak tanımlamaktadır. Egeli'ye göre, müze feodalizmden, egemen sınıflara kadar olan süreci inandırıcı bir metot ve karşılaştırmalı yollarla aktarmaktadır.³⁹⁶

³⁹⁴ 1932 ve 1934 yılları arasında Roma *Palazzo delle Esposizioni* Sergi Salonu'nda düzenlenen sergi, Mussolini dönemi ideolojisinin anlatım görevini üstlenmektedir. İlk açıldığında 4 milyon ziyaretçi tarafından gezilmiştir; “Italian Modernism and Fascism, A Very Ambiguous Relationship”, **Tweedland The Gentlemen's Club**, (Çevrimiçi) <http://tweedlandthegentlemansclub.blogspot.com/2013/06/italian-modernism-and-fascism-very.html>, 24.12.2021.

³⁹⁵ **BCA. 490-1-0-0.1199-205-1.**, s.16.

³⁹⁶ Egeli'nin Kızıl Meydan'daki Tarihi Müze olarak tanımladığı müze, günümüzde hizmet vermeyi sürdüren Ulusal Tarih Müzesi'dir; **Shm.ru**, (Çevrimiçi) <https://shm.ru/150-let/>, 25.12.2021.

Minir Hayri Egeli'nin raporunda, Sovyet müzelerinin sınıflandığı ikinci bölümde Devrim Müzesi yer almaktadır. Egeli'nin 1924'te kurulan ve tüm devrim müzelerinin en eskisi olarak tanımladığı “Kızıl Moskova Müzesi”, otuz üç oda, bir sinema salonu, bir kütüphane ve diğer bölümleriyle büyük bir mekân olarak tasvir edilmiştir. Egeli bu müzenin, komite toplantılarına katıldığını ve alınan kararları gözlemlediğini yazması, raporlama çalışmasında ne kadar titiz davrandığının da göstergesidir.³⁹⁷ Münir Hayri Egeli'nin raporunda genişçe yer ayırdığı Rus müzelerinden üçüncüsü “*Lenin Müzesi*” başlığını taşımaktadır. Egeli, bu müzede, Rus inkılâbının lideri olarak tanımladığı Lenin'in hayatı ve eserlerini şekillendiren kişilere dair sergileme yapıldığını yazmaktadır. Devrim Müzeleri hakkındaki 1935 tarihli raporda anlatılan Rus müzelerinin sonuncusu Kızıl Ordu Müzesi olup Egeli'ye göre “*devrimin ordu bakımından hatıralarını sıralayan kocaman bir müzedir.*”³⁹⁸

Münir Hayri Egeli, dünya devrim müzelerinden örnekler vererek başladığı raporunu “*Bir Devrim Müzesi Tekniğinin Ana Çizgileri*” başlığıyla devam ettirmektedir. Rapor incelenen tüm müzeleri ana bir çizgide toplayarak karakterize etmeye çalışmaktadır. Egeli'ye göre bu ana çizgi, “*her millet için halkın anlayabileceği ve zevk alabileceği*” bir durumda olmasıdır. Müze kurulurken psikolojik devrimlerinde göz önüne alınması gerektiğini belirten Egeli, müzede bulunması gereken eşyaları esaslı ve otantik belgeler, fotoğraflar, tablolar, heykeller, haritalar, dioramalar, istatistiksel grafikler, aslına uygun kopya eserler ve liderlerin özlü sözleri olarak sıralamaktadır.

Rapor, her devrim müzesinde on, on beş dakika civarında bir film olması gerektiğini de vurgulamaktadır. Egeli'nin sinema sektöründe yer alan bir isim olmasının da bu konuda etkisi olabilir. Diğer yandan gerek Almanya gerekse Rusya, sinemayı oldukça erken dönemde bir propaganda unsuru olarak benimsemiştir.³⁹⁹

³⁹⁷ Egeli'nin raporunda bahsettiği kurum günümüzde *Rusya Devlet Merkezi Çağdaş Tarih Müzesi* adıyla hizmet vermektedir; **Sovrhstory.ru**, (Çevrimiçi) <https://www.sovrhstory.ru/museum/history/1920-1930/index.php>, 25.12.2021.

³⁹⁸ **BCA. 490-1-0-0.1199-205-1**, s.18.

³⁹⁹ Gerek Osmanlı gerekse Türkiye Cumhuriyeti döneminde önde gelen isimler tarafından sinemanın bir ulusal propaganda unsuru olarak kullanılması fikri tartışılmış kısmen uygulamaya alınmış fikirlerdir.; Ünal Üstündağ, **Demokrat Parti Siyasetinin Türk Sinemasına Yansıması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2018, s.10; Serdar Öztürk, “Erken

Egeli, raporunun bir sonraki aşamasında “*Bizim Devrim Sergimiz Nasıl Organize Edilebilir?*” başlığını taşımaktadır. Bir devrim müzesine giden yolun devrim sergisinden geçtiğini belirten Münir Hayri Egeli, oluşturulacak bir büro ve komisyon tarafından, müze ön çalışmalarının ve eser toplama işinin yürütülmesi gerektiğini yazmaktadır. Özenli bir reklam ve propaganda ile sınırlı bir süre için bir müzeye dönüşecek serginin düzenlenmesi mümkündür. Ayrıca raporun bu kısmında Egeli, 1935 tarihine dek bir İnkılâp Müzesi oluşturmak için toplanan ve toplanacak olan belgelerin nerelerde yer aldığına dair bilgi vermektedir;

“...şu ana kadar toplanan, Etnografya Müzesi depolarındaki eşya, Halkevinde bulunan eşya ve dosyalar, Kültür Bakanlığı’nda bulunan fotoğraflar ve bazı okullardaki eşyalar. Partilerde bulunan fotoğraflar, Ankara’da, partide, türlü devlet müesseselerinde bulunan ve okullarda bulunan devrimle ilgili tablolar, Orduevi, Savunma Bakanlığı, İstanbul Askeri Müzesi, İstanbul Gazi Evi, Mudanya Mütareke Evi, Dolmabahçe Sarayı, İzmir, Eskişehir, Sakarya ve Sivas’ta bulunan koleksiyonlar ve eşya gözden geçirilmelidir.”⁴⁰⁰

Egeli’ye göre sergi için, Millî Mücadele’de bulunmuş inkılâp adamlarından bir komite ve büro oluşturulmalıdır. Yaklaşık on iki sene bekledikten sonra oluşturulacak bir Devrim Müzesi küçük olamayacaktır. Bu durum eleştiriyi artırabileceği için kusursuz bir müze kurmak ancak sergi gibi çok daha az iddialı bir yolla mümkündür. Sergi planı büro siparişiyle, sanatçılara çizdirilmelidir.

Münir Hayri Egeli raporunda, ilk devrim sergisine dair bir plan taslağı da sunmaktadır. Egeli müze bölümlerini, *Devrimden Önce Türk Bölümü*, *Büyük Devrim ve Kurtuluş Savaşı bölümü*, *Cumhuriyet Türkiye’si Bölümü*, *Yeni Türkiye’nin Kurucusu Atatürk* bölümleri olarak dört ana bölüme ayırmaktadır. Taslak, Cumhuriyet öncesi dönemi karanlık bir çerçeveye ele almaktadır. Münir Hayri Egeli’nin raporunu da içeren arşiv dosyasında Halkevleri ile belge, bilgi, materyal toplamanın şekline dair yazışmalar mevcuttur. Dosyanın en önemli belgelerinden biri Devrim Müzesi Komisyonu’na düşünülen isimlerdir. Bu isimler; Hikmet Bayur⁴⁰¹, Cemal Hüsnü⁴⁰², Eski Maarif Vekili Esad⁴⁰³, Eski Müzeler Müdürü Halil⁴⁰⁴, Salah

Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) ve İbret Yerleri Projesi (1923)”, *Selçuk İletişim Akademik Dergisi*, C.3, S.3, Temmuz 2004, s.77-82.

⁴⁰⁰ BCA. 490-1-0-0.1199-205-1, s.21.

⁴⁰¹ Yusuf Hikmet Bayur (1933-1934 Millî Eğitim Bakanı).

⁴⁰² Cemal Hüsnü Taray (1929-1930 Millî Eğitim Bakanı).

⁴⁰³ Esat Sagay (1930-1932 Millî Eğitim Bakanı).

Cimcoz⁴⁰⁵, Hilmi Uran (Seyhan Saylavı)⁴⁰⁶, Edip Servet⁴⁰⁷, Cevad Abbas⁴⁰⁸ ve Ferit Celal Güven⁴⁰⁹ olarak sıralanmıştır.

Raporun yaklaşık dört ülkeyi içerecek şekilde kapsamlı detaylar içermesi, sonunda önerilere yer verilmesi gibi etkenler, Egeli'nin bu iş için görevlendirildiğinin göstergesidir. Her ne kadar yazışmalar Halkevleri bünyesinde yürütülmüş olsa da, dönemin sınırlı ekonomik şartları da değerlendirdiğinde bahsi geçen görevlendirmenin bakanlıklar ölçeğinde yapılmış olduğu ve İnkılâp Müzesi konusunun, millî bir mesele olarak ciddiyetle ele alındığı anlaşılmaktadır.

2.4.2. Millî İnkılâp Müzesi'nin Kurulamama Nedenleri

1925 yılında Millî İnkılâp Müzesi kurma fikri doğrultusunda eser toplama faaliyetleri başlatılmış, süreçte ilk olarak İstanbul Şişli'de günümüze Atatürk Müzesi olarak hizmet veren tarihi ev “Atatürk İnkılâbı Müzesi” olarak açılmıştır. Geçen zaman içerisinde adında “İnkılâp” ya da “Devrim” ismi geçen çok sayıda kurum oluşturulmak istenmiş ancak planlanan ölçekte bağımsız bir Millî İnkılâp Müzesi kurulamamıştır. Bağımsız İnkılâp Müzesi'nin kurulamamış olmasına dair en büyük ve önemli tartışma konusu ise Türk İnkılâbı kavramının içeriği ve inkılâp sürecinin hangi noktadan başlatılması konusundaki fikir çatışmasıdır.

İnkılâp Müzesi komitesinde yer alan Abdülhak Şinasi (Hisar), eser toplama aşamasında son inkılâbı daha iyi anlayabilmek için Tanzimat devrine kadar gidilmesi düşünüldüğünü ancak Tanzimat devrinin, Batılılaşma hareketlerinin başlangıcı olarak görülemeyeceği gerekçesiyle, sürecin Sultan III. Ahmet ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa devrine kadar götürülme kararı alındığını belirtmektedir.⁴¹⁰ Necmettin Türinay, Abdülhak Şinasi'nin komisyonda yer alan bir diğer isim Şevket Süreyya Aydemir'in bir toplantıda sunduğu rapora cevaben, “*Biz bu inkılâbın Tanzimat'tan beri değil, iki yüz seneden beri devam ettiğini düşünüyoruz*” dediğini

⁴⁰⁴ Halil Edhem Eldem (Eski Müzeler Müdürü, Türk Tarih Kurumu Üyesi, Milletvekili).

⁴⁰⁵ Hüseyin Salah Cimcoz (Milletvekili).

⁴⁰⁶ Mustafa Hilmi Uran (Milletvekili).

⁴⁰⁷ Mustafa Edip Tör (Milletvekili).

⁴⁰⁸ Mehmet Cevat Gürer (Diplomat, Asker, Milletvekili).

⁴⁰⁹ Ferit Celal Güven (Milletvekili).

⁴¹⁰ Abdülhak Şinasi, “**Bir İnkılâp Müzesi İçin...**”, s.261.

belirtmektedir.⁴¹¹ Arşiv belgelerinde yer alan 1934 tarihli bir dosya içerisinde bulunan yazışmalar arasındaki isimsiz ve imzasız 6 sayfalık belge, İnkılâp Müzesi'nin Tanzimat'la başlatılması gerektiğini savunmaktadır.⁴¹²

Şevket Süreyya Aydemir, İnkılâp Müzesi ve İnkılâp Enstitüsü kurma çalışmaları sırasında inkılâbın başlangıcını daha eskilere ve derinlere taşıyarak daha temele varan bir gelenek izlemeye çalıştıklarını fakat inkılâbın anlayışı, tarifi ve başlangıcı hakkında bir görüş birliğine varılamadığını belirtmektedir. Aydemir, bütün bir Osmanlı tarihinin yok sayılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Aydemir İnkılâp Müzesi'nde I. ve II. Meşrutiyet devirleri, Tanzimat, hatta III. Selim ve daha gerilerine giden yenileşme ve Batılılaşma hareketlerinin, inkılâp habercileri olarak müzede yer alması gerektiğini savunmaktadır.⁴¹³

Abdülhak Şinasi Hisar'ın müze çalışmaları sırasında aldığı notlarda Şevket Süreyya Aydemir hakkında “*aceleci*”, “*acemi*”, “*politikacı kimliği var*”, “*müttefikin önünde ve yanında!*” gibi ifadelerin geçmesi, ihtilafın boyutunu göstermektedir. Diğer yandan, Hisar'ın “*İnkılâp Müzesine toplanacak zavallı eşyaya yalan söyletecekler. Zira bu eşya tasnif şekline göre kendilerine söylenmek istenen manaları söylerler. Bu teşhir meselesidir*”⁴¹⁴ ifadesi, sıkıntının boyutu ve gelinen nokta hakkında önemli bir tespit olarak değerlendirilebilir. Komite üyesi, Enver Behnan Şapolyo⁴¹⁵ ise, Ülkü Dergisi'nde yayınlanan *Müzecilik* makalesinde, çok kısa olsa da İnkılâp Müzesi tanımını vermekte ve “*İnkılâp Müzeleri bir milletin kahramanlıkları, yakın tarihte yaptıklarını temsil eder*” demekte ve İnkılâp sürecini yalnızca “*yakın tarih*” olarak nitelemektedir.⁴¹⁶

Özellikle Abdülhak Şinasi Hisar ve Şevket Süreyya Aydemir'in yazdıkları ile müze çalışmaları sırasında sergiledikleri tutumlar göz önüne alındığında, İnkılâp sürecinin nereden başladığı noktasında karmaşık bir tablo ortaya çıkmaktadır. Diğer

⁴¹¹ Necmettin Türinay, “Cumhuriyetin Onuncu Yılında Bir İnkılâp Müzesi Tasavvuru”, **Türk Yurdu**, C.6, s.270, Şubat 2010, s.39.

⁴¹² “Ankara Halkevinde İnkılâp Müzesi'ne ait dosyadaki evrak listesi. İnkılâp Müzesi bütçesi ile diğer milletlerin müzelerine ait rapor”, 27 Ekim 1939, **BCA. 490-1-0-0.1199-205-1**.

⁴¹³ Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971, s.433.

⁴¹⁴ Türinay, **a.g.e.**, s.38-39.

⁴¹⁵ Abdülhak Şinasi Hisar ve Şevket Süreyya Aydemir dışında İnkılâp Müzesi Komitesi'nde Enver Behnan (Şapolyo), Sami (Çölgeçen) Bey ve Hamit Zübeyr (Koşay) yer almaktadır; Türinay, **a.g.e.**, s.36.

⁴¹⁶ Enver Behnan Şapolyo, “Müzecilik”, **Ülkü**, S.18, C.3, Ağustos 1934, s.431.

yandan sürecin çeşitli aşamalarında raporlamalar yaparak yurtdışı devrim müzelerine dair gözlemlerini anlatan Münir Hayri Egeli, devlet arşivlerinde yer alan iki raporunda Atatürk öncesi devirleri olumsuz bir çerçevede, yalnızca Millî Mücadele öncesi karanlık durumu gözler önüne sermek açısından ele almaktadır.

Resim 2.9. İzmir Kültürpark içerisinde yer alan, Bruno Taut tarafından İnkılâp Müzesi olarak tasarlanan müze yapısı.

Kaynak: Sibel Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, İstanbul, Metis Yayınları, 2012, s.161.

Bir İnkılâp Müzesi kurulumu için yaşanan en büyük sıkıntılardan biri de müzeyi konumlandırarak bir yapı meselesidir. İhmal edildiği anlaşılan mekân sorununu çözmek için Ankara eski Erkan-ı Harbiye binası gündeme alınmış ancak net olarak anlaşılamayan nedenlerden dolayı yapının kullanımı mümkün olamamıştır.⁴¹⁷

Millî İnkılâp Müzesi oluşturmak için girişilen ve sonuca en çok yaklaşan proje, Maarif Vekilliği desteğiyle İzmir Kültürpark içerisinde mimar Bruno Taut tarafından

⁴¹⁷ “Ankara Halkevinde İnkılâp Müzesi’ne ait dosyadaki evrak listesi. İnkılâp Müzesi bütçesi ile diğer milletlerin müzelerine ait rapor”, 27 Ekim 1939, **BCA. 490-1-0-0.1199-205-1**.

tasarlanan ve inşa edilen Devrim Müzesi olmuştur. Bittiğinde müze yapılmasından vazgeçilen bina, uzun yıllar farklı amaçlarla kullanılmıştır. Yapı, günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı İzmir Kültür ve Sanat Müzesi içerisinde yer alan Seramik Eserler Bölümü olarak hizmet vermektedir. Yapıya dair kapsamlı bir bilgi Ahmet Uhri tarafından hazırlanan “İzmir Müzeleri” isimli kitapta yer almaktadır;

“...seramik eserler bölümü olarak kullanılan yapısı, Bruno Taut tarafından tasarlanmıştır. Bina, 1939 yılında Maarif Vekaleti Kültür Pavyonu olarak inşa edilmiş, Kültürpark'ın kurulması sırasında planlanan ancak gerçekleştirilemeyen, İnkılâp Müzesi'ne alternatif olarak kurulmuştur. Bina, modern Cumhuriyet'in önemli bir vitrin yapısı olmanın yanı sıra, sergileme kültürünü anlamak açısından da önemlidir. Bruno Taut'un ani ölümü sonucu bina, Maarif Vekaleti mimarları tarafından tamamlanmıştır. Sonraki dönemlerde yine Arkeoloji Müzesi, müzenin taşınmasıyla bir ara İzmir Enternasyonal Fuarı'nın açıldığı tarihlerde başta Çin Halk Cumhuriyeti Pavyonu olmak üzere, değişik ülkelerin ve kurumların pavyon binası olarak kullanılmıştır”.⁴¹⁸

Ulus devletin inşası için gerekli görülen bağımsız bir İnkılâp Müzesi fikri Fuat Köprülü tarafından 1925 yılında dile getirilmiş ve çalışmalarına başlanmıştır. Bu tarihten sonra müzenin hangi yolla ve ne şekilde kurulacağına, içereceği sergileme materyallerinin neler olacağı ve ne şekilde toplanacağına, halka bir inkılâp ideolojisini eğitim fonksiyonuyla nasıl vereceğine dair tartışmaların 1940'lı yıllara dek sürdüğü görülmektedir.

1930'lu yıllarda yeniden ele alınan Millî İnkılâp Müzesi fikrine dair çeşitli yazışmalar yapılmış, geçmişte başlatılan eser toplama işlemlerine dair yeni kararlar alınmıştır. Toplanan eserlerin bir kısmıyla kurulan Şişli Atatürk İnkılâbı Müzesi'nin daha çok Atatürk'ün şahsına ait eserler barındırıyor olması nedeniyle, daha geniş kapsamlı bir İnkılâp Müzesi arayışının sürmesine neden olmuştur. 1930'lu yıllarda İstanbul, Ankara ve İzmir başta olmak üzere bazı kent merkezleri ve ilçelerde açılmak istenen inkılâp müzeleri hayata geçirilememiş, bağımsız bir İnkılâp Müzesi kurma çalışmaları sonuçsuz kalmıştır. 1923 yılından 1940'ların başına dek sürdürülen ulusal ya da millî İnkılâp Müzesi oluşturma gayretlerine dair sınırlı sayıdaki belge, Türk inkılâbının nasıl algılandığına dair sosyolojik ve kültürel değişimin izlerini de görmemizi sağlamaktadır.

⁴¹⁸ Ahmet Uhri, **İzmir Müzeleri, Bir Akdeniz Kenti'nin Kültürel Arka Planı/İzmir Müzeleri, Sürekli Sergi ve Koleksiyonları**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2018, s.151.

Erken Cumhuriyet döneminde, müzecilik alanında yetişmiş insan gücünden mahrum olmak, inkılâpların mantığı ve sürecine dair fikir birliğinin oluşmaması, müze fikri ortaya atıldığında inkılâp anlayışıyla meydana gelen değişim ve dönüşüm hızının yüksekliği gibi nedenler Millî İnkılâp Müzesi'nin kurulamamış olmasının temelinde yatan, anlaşılabilir gerekçelerdir. Diğer yandan 1939'da kendisini II. Dünya Savaşı'nın karmaşık ve sıkıntılı siyasi atmosferinde bulan Türkiye için atılımlar kısmen rafa kaldırılmış, öncelik millî güvenlik politikaların verilmiştir. Bir millî müze fikri ancak 1945'lerde tekrar gündeme alınıp zaman zaman beş yıllık kalkınma planlarında kendisine yer bulsa da tam anlamıyla Millî Mücadele ve inkılâpların kazanımlarını ele alan bir Millî Müze hayata geçirilebilmiş değildir.⁴¹⁹ Mehmet Fuat Köprülü'nün 1925 yılında Cumhuriyet gazetesine verdiği demeçte yer alan sözlerine kulak vermek, süreçte yaşanan diğer olumsuzlukları görmek açısından da fikir verici olabilir;

“İnkılâbımıza ait olmak üzere şimdi birçok vesikalar vardır ki, bunların kolaylıkla toplanması mümkündür. Fakat aradan mesela 20 sene geçerse, bunları bir araya toplamak zorlaşacaktır”⁴²⁰

Cumhuriyet'in erken döneminde ortaya atılan büyük ve bağımsız bir İnkılâp Müzesi için çok sayıda materyal toplanmış olsa da Fuad Köprülü'nün işaret ettiği şekilde belirli bir süre sonra müze fikri rafa kaldırılmıştır. İnkılâp Müzesi çalışmaları Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı sonrasında tamamen terk edilmiş görünmektedir.

2.5. Atatürk Sonrası Ulusal ve Millî Müze Çalışmaları

Prof. Dr. Halit Çal, Atatürk'ün vefatıyla, Anadolu kültürlerine yapılan vurgunun son bulduğuna, eski uygarlıkları bütünsel gören bir yaklaşımla Yunan ve Roma dönemini vurgulayan Osmanlı politikasına geri dönüldüğü tespitinde bulunur. Prof. Çal, Atatürk döneminde kültüre verilen değer seviyesine ulaşamadığı, yakın zamana kadar kültüre ve müzelere az ödenek ayrıldığını vurgulamaktadır.⁴²¹

Atatürk sonrası dönemde Millî ya da Ulusal Müze arayışları belirgin şekilde sürdürülmüştür. Devlet kurumları, siyasi partiler, bakanlıklar düzeyinde sürekli dile

⁴¹⁹ Karadeniz, **a.g.e.**, s.251-256.

⁴²⁰ “İnkılâp Müzesi Nasıl Yapılacak”, **Cumhuriyet**, 24 Kasım 1925, s.1.

⁴²¹ Çal, **a.g.e.**, s.330,

getirilen bu ihtiyaç günümüz itibariyle karşılanabilmiş değildir. Türkiye çok partili hayata doğru demokratik denemesini sürdürürken 1945 yılında, Millî Müze söyleminin Halk Müzeleri kavramıyla yanana kullanıldığı görülmektedir. Halk Müzeleri terimini bu dönemde sıklıkla kullanan Zübeyr Koşay’dır. Koşay 1945 yılında halk müzeleri tanımını şu şekilde yapmaktadır;

“Halk müzeleri hem maddi kültür belgelerini hem de geçmişi, yaşanan günlere bağlayan ana hatıraların canlı örneklerini, izlerini barındırır. Yalnız aydın vatandaşlar değil, aynı zamanda asıl halk orada kendini bulur. Ne olduğunu öğrenir. Bu müzeleri gezmek, anlamak için sanat, tarih bilmek gerekmez. Çünkü ziyaretçi sıra sıra koleksiyonlar, kendi muhitlerinden uzakta kalmış eserler görmeyecektir; her şey yerli yerinde, birkaç yüzyıl havası içindedir”.⁴²²

Koşay’ın tanımında bahsettiği *“Bu müzeleri gezmek, anlamak için sanat, tarih bilmek gerekmez. Çünkü ziyaretçi sıra sıra koleksiyonlar, kendi muhitlerinden uzakta kalmış eserler görmeyecektir”* yaklaşımı, halk müzelerini elit ve entelektüel mekânlar olarak bilinen arkeoloji ya da sanat galerileri yaklaşımından uzaklaştırmaktadır. Diğer yandan Koşay için Halk Müzesi için ideal mekân Ankara’dır.⁴²³

Koşay’ın halk müzeleri tanımı, bir şekilde etnografya müzelerini andırmaktadır. Hamit Zübeyr Koşay’ın ilk müdürü olduğu Ankara Etnografya Müzesi, Cumhuriyet yönetimi tarafından ulusal boyutta kurulan ilk müzedir. Koşay’ın benzer bir halk müzesinin Ankara’da açılmasını istemesi Erken Cumhuriyet’in bakış açısının halkçılığa doğru kaydığını göstermesi açısından önemlidir. Koşay, 1948 yılında katıldığı Ankara Polis Enstitüsü İdareciler Kongresi’nde Halk müzesi kurulması gerekliliğinin altını ısrarla çizmiş, konuşmasında *“Türkiye’de Halk Müzesi fikrini ortaya atmak için tam fırsat”* demiştir. Ancak Koşay’ın neredeyse tüm yaşamı boyunca ısrarla üzerinde durduğu Halk Müzesi, aslında geniş bir alana yayılan bir açık hava müzesidir. Her biri kendi muhitine özgü tasarlanacak halk müzelerinde canlı etkinlikler (halk müziği, meddahlar, karagöz ve orta oyunu) gösterileri düzenlenecek, müzenin lokantasında

⁴²² Aktaran: Hayrettin İvgin, “Dr. Hamit Zübeyr Koşay’ın “Folklor Açık-Hava Müzeleri” Kurulması İçin Yaptığı Çalışmalar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. XXIV, 1986, Ankara, s.144.

⁴²³ Koşay, *a.g.e.*, s.131.

Türk mutfağına dair geleneksel Anadolu yemekleri yenecektir. Koşay için bu tip bir müze bir ulus için süs değil, ihtiyaçtır.⁴²⁴

Koşay, 1956'da yayınlanan bir makalesinde ise Açık Hava Halk Müzesi kurma gayretindeki amacı özetlemektedir. Türkiye'nin gerçek kuvveti halkın tehlike anında güvenilecek tek kaynak olduğunu, sonsuz tecrübelerle zenginleşmiş Türk milletinin okuma yazma bilmesede dahi bir kültüre sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle medeni vasıtalar ve gerçek bir eğitim ve öğretim ile donatılırsa milletin yenilmez bir kuvvet olacağını belirtmektedir.⁴²⁵ Koşay'ın bakış açısıyla Açık Hava Halk Müzeleri bahsi geçen medeni vasıtalarla donatılmış eğitim ve öğretim mekânlarıdır.

Koşay'ın sıklıkla üzerinde durduğu Açık Hava Halk Müzeleri ya da Folklor Açık Hava Müzeleri için birkaç defa ciddi girişimde bulunulmuş ancak çeşitli nedenlerle müze kurulamamıştır. Koşay'ın son dönem yazılarında konunun yabancı ideolojiler karşısında kültürel korumacılık boyutu öne çıkmaktadır;

“Sosyal buhranlar karşısında gençliğe bir ülkü göstermek lüzumunu duyanlara millî şuurun millî etütten doğacağını hatırlatmak isteriz. Ulusun medeniyet tarihi hakkında çok silik fikirleri olan kimselerin yabancı ideolojilerin şatafat ve yıldızlarına kapılacaklarına şüphe yoktur... Yurdun örneği olacak Halk Müzesi kendimizi hedef tutan çalışmaların bir merkezi, millî şuurun bir aynası olacaktır.”⁴²⁶

Koşay'ın millî şuurun aynası olarak gördüğü Halk Müzeleri ve Açık Hava Folklor Müzeleri günümüzde kurulabilmiş değildir.

Atatürk sonrası dönemde kültür ve müze kavramları ancak 1945'te hükümetin programına girmiştir. Türkiye'nin büyük bir müze haline getirmeyi amaçlayan program, 1950'lerde iktisadi kalkınma hedeflerinin bir adım gerisine düşmüştür. 1950 ve 1980 aralığındaki çok partili dönemde de ulusal kültür inşası iktisadi çalışmaların bir adım gerisinde kalmıştır. Birinci (1963-1967) ve İkinci (1968-1972) Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, turizm politikaları önemli yer tutsa da müze konusu kapsamlı şekilde ele alınmamıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı kültür konusunu kapsamlı şekilde ele almış ve Türk kültür varlığını korumak, geliştirmek ve tanıtmak amacıyla, yeni kültür eserlerinin yaratılacağı alanların hazırlanmasına

⁴²⁴ a.g.e., s.134.

⁴²⁵ Hamit Zübeyr Koşay, “Açık Hava Müzeleri Nasıl Kurulabilir”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, S.87, Ekim 1956, s.1377-1378.

⁴²⁶ İvgin, a.g.e., s.150.

vurgu yapılmış, bu bağlamda, tanıtıcı kitaplar kütüphaneler, müze ve ziyaretçi sayıları plana dâhil edilmiştir. Planda müzeciliğe dair en önemli vurgu, Türk müzeciliğinin, ziyaret müzeciliği biçiminden kurtarılıp, araştırma, envanter ve inceleme yapan bilimsel kurumlar haline dönüştürülmesi planıdır. Başkent Ankara’da Millî Müze ve Folklor Müzesi kurmak da bu planın bir parçasıdır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) ise demokratikleşme, çağdaşlaşma ve toplumsal gelişim gibi konuları kültürel ekseninde ele almış, tarihi yapıtların, sanat eserlerinin ve ören yerlerinin yıkılmasına, yok edilmesine ve tarihi eserlerin yurt dışına kaçırılmasına ilişkin girişimlerin yetersizliğine dikkat çekilmiştir. Bu raporun müzecilik adına en önemli vurgusu ise, Türk toplumunun tarihsel gelişim sürecindeki kültürel yaratımlarını yeni kuşaklara aktaracak, toplumsal yaşamı geniş çaplı yansıtacak ulusal bir müzenin oluşturulması olmuştur.⁴²⁷

Türkiye Cumhuriyet tarihinde ilk askeri müdahale ile 27 Mayıs 1960 tarihinde tanışmıştır. Askeri yönetim hızla komisyonlar oluşturmuş, mevcut anayasa değişmiştir. 1961 Anayasası 50. maddesinde “*Devlet tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar*” denmektedir.⁴²⁸ Aynı maddenin daha çok eğitim ve öğretime dair olması, eski eser korumasının daha çok kültürel eğitim boyutuyla ele alındığını göstermektedir. Bu dönemde eğitim politikalarını ele alan bir Eğitim Planı hazırlanması işine girilmiştir. Hazırlanan Türkiye Eğitim Millî Komisyon Raporu sonucunda Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde 29 Ocak 1961’de bir Millî Eğitim Planlama Kurulu oluşturulmuştur. Ardından eğitim komite, komisyon ve grupları oluşturulmuştur. Bu çerçevede kurulan eğitim birimlerinden biri de Eski Eserler ve Müzeler Komitesi’dir. Komite 1961 yılında hazırladığı raporun girişinde müzelerin eğitim fonksiyonlarından yeterince yararlanılmadığı tespitinde bulunmaktadır. Ayrıca müzeleri “*geçmişe bağlayan millî duyguları beseleyen, yaratma güç ve hevesi veren*” eğitim alanları ve ilim laboratuvarları olarak tanımlanmakta ve memleketin ekonomik hayatına katkısına vurgu yapılmaktadır.⁴²⁹ Raporda yapılan müze sınıflandırmasında ulusal ve millî değerleri önceleyen Türkiye Büyük Millet Meclisi

⁴²⁷ Karadeniz, **a.g.e.**, s.251-256.

⁴²⁸ “Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası”, **Anayasa.gov.tr.**, (Çevrimiçi) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/> 25.01.2023.

⁴²⁹ **Eski Eserler ve Müzeler Komitesi Raporu**, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1961, s.4.

Müzesi ve Mudanya Mütareke Evi Müzesi devrim müzeleri başlığı altında sınıflandırılmaktadır. Raporda bağımsız belediye müzelerinin, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanması gerekliliği savunulmaktadır. 1960 yılı itibariyle Türkiye'de kurulmamış açık hava halk müzeleri, ilim ve fen müzeleri, tabiat tarihi müzeleri, süsleme sanatları müzesi, pedagoji müzeleri, ziraat müzeleri, basın müzeleri, spor müzeleri kurulması önerilmektedir. Rapor, 1961 yılı itibariyle müze depolarında yarım milyon eser bulunduğunu bildirmektedir. Rapor müzelerin eğitim fonksiyonlarının geliştirilmesi için radyolarda haftada bir olmak üzere 15 dakikalık yayın yapılmasını, rehber yetiştirilmesini, halka yönelik konferanslar düzenlenmesini, enformasyon büroları kurulmasını önermektedir.⁴³⁰ Bu noktada komisyonun önerileri aslında, 1951 yılında resmen kapatılan Halkevleri bünyelerinde kurulmuş olan Müze ve Sergi Şubelerinin eksikliğini giderecek, ulusal çaplı tedbirler olduğu görülmektedir.

1961 yılı Eski Eserler ve Müzeler Komitesi Raporu'nun arkeolojik kazılarla ilgili olan kısmında ülkemizdeki kazıların daha çok yabancılar tarafından yapıldığı vurgulanmaktadır. Rapora göre bu durumu tersine çevirerek yerli bilim adamlarının kazılarını desteklemek ve artırmak müzelerin zenginleşmesi, Anadolu medeniyetinin dünyaya tanıtma şerefini kendimize hasretmek millî bir dava olarak ele alınmak zorundadır. Raporda Güneydoğu Anadolu bölgesi kazılarının ihmal edildiğini belirtmekte ve İslami devirlere dair kazı yapma mecbur olunduğu belirtilmektedir. Bu nedenle Osmanlı ve Selçuklu'ya dair de kazılar yapmak gerekmektedir.⁴³¹ Rapor tanıtma ve yayın faaliyetleri konusunda ülkemiz sinemalarında yayınlanan filmlerin başında mutlaka müze, ören yeri ve eski eserlere dair tanıtıcı kısa filmlerin oynatılması gerektiğini vurgulamaktadır. Almanya'da benzer bir uygulama olduğu belirtilmekte, filmlerin UNESCO standartlarında üniversiteler ve çeşitli okullar kanalıyla çekilmesi gerektiği söylenmektedir. Bu filmler için de Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü içerisinde özel bir birim oluşturulması tavsiye edilmektedir. Eski Eserler ve Müzeler Komitesi Raporunun çeşitli bölümlerinde sıklıkla dile getirilen Açık hava Halk Müzelerinin pedagojik önemine vurgu yapılmaktadır. Raporun ekler kısmında bu tip bir projenin “*Sapandan traktöre*”

⁴³⁰ a.g.e., s.11-20.

⁴³¹ a.g.e., s.26-27.

sloganıyla ziraat ve zooloji esaslı bir müze düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Aynı zamanda açık hava müzelerinde spor ve harp tarihimize dair de sergilemeler yapılabilecektir. Rapor açık hava müzelerinde içerisinde Amerikan bar bulunan bir Türk mutfağının açılmasını da önermektedir.⁴³² Ancak 1961 yılında on yıllık bir ön görüş ile hazırlanan Eski Eserler ve Müzeler Komitesi Raporu'nda belirtilen açık hava müzeleri de hayata geçirilememiştir.

1964 yılında Ulus'ta bulunan Roma hamamının da içinde bulunduğu 75 dönümlük alanın U şeklinde bir millî müze yapılması konusunda karar alınmış, projeleri hazırlanmıştır. Ancak hamamı da kapsayacak şekildeki müzenin yapımı arkeoloji çevrelerinin tepkisi ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun olumsuz kararı nedeniyle rafa kaldırılmıştır. Konu, 1973 ve 1989 tarihlerinde tekrar gündeme getirilmiş ama hayata geçirilememiştir.⁴³³ Konu, korumacılık vasfıyla sivil toplum kuruluşlarında bir farkındalık oluştuğunun göstergesidir.

1980 yılı başlarında, Ankara Belediyesi tarafından Mimar Turgut Cansever'e hazırlatılan ve Türk kültürünü sergilemeyi amaçlayan müze projesinin Hipodrom alanına yapılması düşünülmüştür. Ancak 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle oluşan siyasal zeminde proje rafa kaldırılmıştır.⁴³⁴ 12 Eylül askeri darbesiyle birlikte Türk-İslam sentezi anlayışı da öne çıkmıştır. Orta Asya Türk kültürü ile Selçuklu, Osmanlı kültürlerini temellendiren bakış açısına geri dönülmüştür. 9 Haziran 1982'de toplanan Millî Kültür İhtisas Komisyonu Ankara'da bir Millî Müze, Köy ve Köy Evi, Açık Hava Müzesi ve Çağdaş Sanat Müzesi kurulmasını önermiştir. Ancak Millî Müze tanımına gerekli açılım getirilmezken, koleksiyonunun Türk-İslam eserlerini kapsayacağı satır aralarında belirtilmiştir. Aynı yıl ekim ayında düzenlenen Millî Kültür Şurasında Ankara'da bir Millî Müze'nin acilen hayata geçirilmesi gerekliliğine vurgu yapılmıştır. 1989 yılı aralık ayında yapılan Millî Kültür Şurası'nda ise millî müzesi olmayan tek ülkenin Türkiye olduğu vurgulanmıştır.⁴³⁵

Açık Hava ve Folklor Müzesi konusunda bilimsel tartışmalar 1985 yılında yeniden gündeme getirilmiş, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma

⁴³² **a.g.e.**, s.46-47.

⁴³³ Gerçek, **a.g.e.**, s.200-201.

⁴³⁴ Hasan Özbay, "Müze Kavramı ve Ankara Kültür Merkezi", **Mimarlık**, 1989, S.235, s.82.

⁴³⁵ Karaduman, 2016, **a.g.e.**, s.168.

Dairesi Başkanlığı ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1985 yılında “Folklor Açık Hava Müzelerinin Türkiye’de Kurulma İmkânları Sempozyumu” düzenlemiştir. Sempozyum açılışında söz alan dönemin Kültür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı Kemal Gökçe, Türk folklorunu millî kültürümüzün en zengin ve renkli öğelerinden olduğunu, bu yeni tip müze anlayışı ile millî kültüre ve kültürel mirasa sahip çıkılacağını belirtmektedir.⁴³⁶ Sempozyum bildiri sahiplerinden Prof. Dr. Orhan Acıpayamlı konuşması sırasında Türkiye’nin ulusal müzesi bulunmayan ender ülkelerden biri olduğunu vurgulamış, köklü bir tarihe rağmen millî kültürün bir okulu olan millî müzenin bulunmadığını üzümlere bildirmiştir.⁴³⁷

1990’larda bir Toplumsal Tarih Müzesi fikri gündeme gelmiş, konu hakkında tartışmalar yürütülmüştür. Fikir, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından ortaya atılmıştır. Vakıf, konuyu tartışmak üzere 1993 yılı mayıs ayında “Toplumsal Tarih Müzeleri Kuruluş Sorunları” isimli bir sempozyum düzenlemiştir. Prof. Dr. Halil Berktaş bu sempozyumda, kurulması planlanan Toplumsal Tarih Müzesi’ne dair risklerin altını çizmiştir. Berktaş, yakın tarihte kültürel ve siyasal çatışmalar sonucunda İstanbul’da yaşayan azınlıkların nüfusundaki azalmadan yola çıkmaktadır. Berktaş kurulması düşünülen müzenin evrenselci ve hümanist bir anlayışın gelişmesine katkı sunacağını, geçmişin yansız temsiline fayda sağlayabileceğini fakat zor sorunların ciddi şekilde ele alınmasını gerektireceğini söylemektedir.⁴³⁸ İstanbul’da kurulması düşünülen Toplumsal Tarih Müzesi hayata geçirilmemiştir.

2002 yılında yönetiminde söz sahibi olan Adalet ve Kalkınma Partisi, 2023 kültür politikası dâhilinde, büyük şehirlerde millî müze kompleksleri inşa edileceğini belirtmiştir. Ancak programda, Millî Müzelerin kapsamı ve içeriğine dair detaylı bilgi yoktur. Müzeler konusunda geniş tutulan hedefler içerisinde, çok sayıda müze dışında ulusal ve uluslararası çapta onarım ve koruma faaliyeti de yer almaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin, 2023 hedefleri doğrultusunda programına aldığı bir

⁴³⁶ **Folklor Açık-Hava Müzelerinin Türkiye’de Kurulma İmkânları Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Haziran 1985**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1985, s.3.

⁴³⁷ **a.g.e.**, s.9-10.

⁴³⁸ Halil Berktaş, “Çatışmanın Üstesinden Gelmek: İstanbul’da Bir Toplumsal Tarih Müzesi İçin...”, **Kent, Toplum, Müze...**, s. 165.

başka müze projesi ise Türkiye Uygarlıklar Müzesidir. Bu müzenin Atatürk Kültür Merkezi'nin bulunduğu alana yapılması planlanmıştır. Müze basına ilk Ulusal Müze olarak yansımış, ardından Türkiye Uygarlıklar Müzesi olarak anılmaya başlanmıştır. Müze, Türkiye coğrafyasında yaşayan tüm insanlık tarihi ve uygarlıklarını kapsayacak şekilde tasarlanacaktır.⁴³⁹ Bu müze de hayata geçirilememiş ancak Atatürk Kültür Merkezi tamamen yıkılarak yeniden inşa edilmiştir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, ülkemizde ne yazık ki bütün yönleriyle eksiksiz bir etnografya ve folklor müzesi bulunmadığını belirtirken, Ankara Etnografya Müzesi'nin bu unvanı adından dolayı taşımakta olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁰ Dolayısıyla Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ön görülen Millî Müze ve Folklor Müzesi henüz hayata geçirilememiştir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan, bünyesinde yazma-basma tüm belgelerin toplandığı Ulusal Kültür Arşivi bulunduran bir Ulusal Müze'de henüz hayata geçirilememiştir. Yakın dönemlerde planlanan ve 2023 hedeflerinde yer alan Millî Müze Kompleksleri ve Türkiye Uygarlıklar Müzesi de henüz hayata geçirilememiştir.⁴⁴¹

⁴³⁹ Karaduman, 2016, **a.g.e.**, s.173-176.

⁴⁴⁰ "Etnografya ve Folklor Müzeleri", **T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı**, (Çevrimiçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80164/etnografya-ve-folklor-muzeleri.html>, 10 Mayıs 2021

⁴⁴¹ "Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı", **T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı**, (Çevrimiçi) https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf, s.286, 10 Mayıs 2021.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YURTDIŞI ÖRNEKLERLE ULUSAL KÜLTÜR İNŞASI VE MÜZELER

Ulus olma çabasındaki devletler gerek kendi vatandaşlarına gerekse yabancı turistlere kendi kültürel kodlarını, sembollerini, millî somut ya da somut olmayan değerlerini tanıtmak amacıyla müzelerden faydalanmaktadır. Hem eğitim hem de bir teşhir mekânı olan müzeleri, kendi ulus kültürlerinin temsilinde kullanmak isteyen ve bu yolla bir kimlik inşası gerçekleştirmek isteyen ülkelerin, müzelerden faydalanma şekli farklılık göstermektedir. Çok sayıda ülkede farklılıkların eritildiği ve yeni yekpare bir ulusun ortaya çıktığı millî vurgu, yerel kimliklerin daha belirgin ortaya çıkartıldığı müzeleri doğurmuştur. Yakın tarihlerinde yıkıcı savaşlar ve uzun vadeli işgaller gören ülkeler, geçmişi hatırlatma unsuru olarak ulusal müzeler yoluyla kimlik inşası süreçlerine gitmişlerdir. Aynı durum göçler yoluyla demografisi ya da coğrafi sınırları değişen uluslar içinde geçerlidir. Bu yönü ile müzeler üzerinden ulusal kimlik ve kültür inşası, değişkenliğe uğrayabilen dinamik ve ülkeler arası farklılık gösteren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. Amerikan Müzelerinde Halkçı Yaklaşım

Amerika’da ilk müzelerin kuruluşu, Amerikan ulusçuluğunun yükselişiyle aynı dönemlerde başlamıştır. 1773 yılında Güney Carolina’da, Charleston Müzesi kurmuştur. Etnik ve tarihi materyallerin toplanmasıyla kurulan Charleston Müzesi, Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk müzesidir. Müze kendini “*kültürlerin ve geleneklerin eritme potası*” olarak tanımlamaktadır.⁴⁴² Bu tanım, ulus kültür inşasında sıkla gözlenen, alt kimliklerin eritilmesi ve yeni bir üst kimliğin inşa edilmesi süreçlerine işaret etmektedir. Koleksiyoner Charles Willson Peale’nin müzeye taşınacak koleksiyonunda doğa tarihi materyallerinin dışında, millî bir sembol olarak Amerika Birleşik Devletleri kurucularına dair portreler

⁴⁴² “About the Museum”, **The Charleston Museum**, (Çevrimiçi) <https://www.charlestonmuseum.org/support-us/about-the-museum/> 14 Şubat 2023.

bulunmaktadır.⁴⁴³ Ancak bir ulus devlet olma yolunda ortaya çıkan süreçte kendine ait bir coğrafi tarihi olmayan Yeni Dünya Amerika’da maddi tarihsel sembollerin toplanarak, müzecilik üzerinden ulus kimliği tanımlaması ancak 19. yüzyılda yapılabilmektedir.

Çok kültürlü olarak kurulan Amerikan ulusu, etnik kültürlerin de temsil edildiği müzelerle öne çıkmaktadır. Yerelden genele, alt kimlikten üst kimliğe giden müzecilik çalışmalarında en önemli örneklerden biri, Brooklyn’de, Çinli göçmenler üzerine çalışmalar yürüten Amerika’daki Çin Müzesi’dir.⁴⁴⁴ Müze, 1980’li yıllarda oluşturulurken yalnızca Brooklyn’de yaşayan Çinlilerle değil, onların tamamen farklı din ve etnik unsurlardan komşularıyla da temasa geçmiştir. Çinli göçmenler üzerinden aslında tüm göçmen kültürü ele alınmış ve araştırılmıştır. Proje tanıtımı kapsamında Çinli-Amerikalı sanatçıların metro istasyonlarına posterler asması talep edilmiş ve bu yolla aslında tüm bölgeyi kapsayan bir interaktif yapı oluşturulmuştur.⁴⁴⁵ Böylece kişilerin kültürel kimliklerini koruyan ama bir üst model olarak da Amerikan kültürel kodlarında yer alan göçmen politikaları benimsemiştir. Müze misyon olarak, göçmenleri kültürel hazine olarak görmekte ve Amerikan anlatısını bir hikaye olarak yeniden ele alma çabasıdır.⁴⁴⁶

ABD müzeleri günümüze kadar uzanan sosyal yapısal değişiklikleri içerisinde müzeyi elit kimliklerden çıkartıp halka indirgeme çabasına da girmişlerdir. Özellikle Michigan’daki Grand Rapids Halk Müzesi’nin 1940 yılında “*sizin köşe taşınız kadar kullanışlı, komşunuz kadar dost canlısı*” sloganını bir pazarlama aracı olarak kullanması dikkate değerdir. Bu halkçı strateji müzeyi 1962 yılında beklenmedik bir büyümeye zorlamış görünmektedir.⁴⁴⁷ Amerikan müzelerindeki halkçı tavırla desteklenen eğitim misyonu, 1940 yılı öncesine uzanmaktadır. Henüz 20. yüzyılın başında Newmark Müzesi yöneticiliği yapan Cotton Dana, müzelerin

⁴⁴³ Elif Cook, **Amerikan Müzeciliğinin Tarihi Gelişimi ve Smithsonian Müzeleri Üzerinden Araştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019, s.17.

⁴⁴⁴ **Museum Of Chinese In America**, (Çevrimiçi) <https://www.mocanyc.org/>, 07 Mayıs 2021.

⁴⁴⁵ David M. Kahn, “Amerikan Kent Tarihi Müzelerinde Yeni Misyonlar”, **Kent, Toplum, Müze...**, s. 23.

⁴⁴⁶ **Museum Of Chinese In America**, (Çevrimiçi) <https://www.mocanyc.org/about/history/>, 25 Şubat 2023.

⁴⁴⁷ Timothy J. Chester, “Çatışma, Ruhsallık ve Öz Kimliği Sergilemek: Bir Kentsel Tarih Müzesinde Etkileşimli Teknolojinin Uygun Kullanımı”, **Kent, Toplum, Müze ...**, s. 63.

eğitimdeki toplumsal sorumluluğunu, öncelikli misyon olarak tanımlamıştır. Benzer tarihlerde Arthur Parker, müzelerin uzun ve kısa vadeli programlarla yerel halkın kültür düzeyini yükseltmede kullanılabileceğini vurgulamıştır.⁴⁴⁸ ABD'nin eğitim yoluyla halkı müzelerle buluşturmayı hedefleyen misyonuna rağmen Amerikalı Eğitim Kuramcısı John Dewey, ulusal bir söylem geliştirerek, müzeleri milliyetçiliğin anıtları olarak tanımlamıştır.⁴⁴⁹ Dewey'e göre bu anlamda en başarılı müze Fransız Louvre Müzesi'dir. 1940 ve 1949 yılları arasında Amerikan müzeciliğinde yükseliş ciddi ölçülere ulaşmış ve ziyaretçi oranları yükselmeye başlamıştır. 1950'li yıllarda Amerika'nın önde gelen müzelerinde öğretmenlere yönelik kurslar düzenlenmiş, böylece eğitim çağındaki çocukların müze algısını yükseltecek çalışmalara imza atılmıştır.⁴⁵⁰ 1969 yılı itibariyle müzeleri gezenlerin sayısı 200-300 milyona ulaşmıştır.⁴⁵¹

1846 yılında kurulan ve 1876 yılında Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti yönetimine geçen Smithsonian Enstitüsü, bünyesinde bulunan çok sayıda müze ile Amerikan müzeciliğinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle enstitü bünyesindeki Ulusal Amerikan Tarihi Müzesi, Amerikan ulus kimliğinin değerli bir parçasıdır. Müze misyonunu "*Geçmişin karmaşıklığını keşfederek, koruyarak ve paylaşılarak insanları adil ve merhametli bir gelecek yaratmaları için güçlendirmek*" olarak açıklamaktadır. Bu bakış açısı, özellikle Amerikan ulusunu oluşturan bazı yerli alt gruplar tarafından Amerikan tarihine yöneltilen olumsuz bakış açısıyla yüzleşmek ve bu doğrultuda hareket etmek anlamına da gelmektedir. Müze Amerikan etnik gruplarına dair etkinlikler düzenlemektedir.⁴⁵² Örneğin 2023 yılı şubat ayında Afro-Amerikalılara yönelik "Kara Tarih" ayı düzenlemiş, siyahi vatandaşlara yönelik şiddet içerikli olaylar da etkinlik kapsamına almıştır. Müze'nin misyonuna ve tarihine yönelik internet sayfası incelendiğinde "*Nasıl bir ulus olmak istiyoruz?*" temalı kalıcı sergisi de geçmişten çok geleceğe odaklanıldığını göstermektedir.

⁴⁴⁸ Nihad Shabbar, "Çocuklar İçin Müze Eğitimi", **Kent, Toplum, Müze...**, s. 68-69.

⁴⁴⁹ John Dewey, **Art and Experience**, Michigan, Minton Balch Company Publisher, 1934, s.8.

⁴⁵⁰ **Müzeler ve Öğretmen**, Ankara, Maarif Basımevi, 1958, s.29-30.

⁴⁵¹ Aktaran: Cook, **a.g.e.**, s.21.

⁴⁵² "Mission And History", **National Museum of American History**, (Çevrimiçi) <https://americanhistory.si.edu/museum/mission-history>, 14 Şubat 2023.

Resim 3.1. Ulusal Amerikan Tarihi Müzesi.

Kaynak: Ewing Cole, (Çevrimiçi) https://www.ewingcole.com/wp-content/uploads/2021/05/SI_NMAH_WestWing_02.jpg, 6 Mart 2023.

Gerek yerel göç gruplarına dair müzeler, gerekse devlet destekli daha geniş kitlesi olan müzelerin halkçı tavırları, müzelerin etkin bir kültürel donanıma sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan Amerikan tarihine doğru analizler yaparak, daha kapsayıcı ve yeni bir anlatıyla, daha adil bir gelecek oluşturma yolundaki ABD ulusçuluğunun müzeler üzerinden inşasının devam etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de çok sayıda göç alan bir ülke olması nedeniyle, ulusal kültür ve kimlik arayışında daha geniş kitlelere ulaşmak için, ABD müzelerinin dinamik bir ekseninde, sürekli yenilenen bir dil geliştirmesi kaçınılmaz görünmektedir.

3.2. Yeni Zelanda Müzelerinde Genişleyen Ulusun Temsili

Ulusal Amerikan müzelerindeki alt kültürlerin temsiliyetine dair yaklaşım, Yeni Zelanda Te Papa Ulusal Müzesi'nde görülmektedir. Müze değişen ulusal anlayışa göre ismini ve kapasitesini sürekli değiştirmiştir. 1865 yılında “Küçük Sömürge Müzesi” adıyla açılan kurum etnografik eserler ve antik döneme dair koleksiyonlar toplamaktadır. Müze, 1907 yılında “Dominyon Müzesi” olarak isim değiştirmiş ve daha geniş bir ulusal kapsayıcılığa dair sergilemeler yapmıştır. 1936 yılında Yeni Zelanda Güzel Sanatlar Akademisi'ni bünyesine alan müze 1972 yılında “Ulusal Müze” olmuştur. Ancak 1980’lerde çeşitliliği artan Yeni Zelanda halklarını temsil noktasında ciddi anlamda zayıflık hissedilmiş, yapılan çalışmalarla 1992’de daha geniş ve çeşitli kitlelere ulaşmak için yeni bir mekân inşa edilmiştir. Müzenin adı “Te Papa Tongarewa Yeni Zelanda Ulusal Müzesi” olmuştur. 1998’de yeni binasına taşınan müze, 2019 yılına dek 30 milyondan fazla ziyaretçi ağırlamıştır.⁴⁵³

Yeni Zelanda Sömürge Müzesi'nin bölgenin yerli sakinleri Maorilerin kullandığı isim olan Te Papa Tongerawa (Hazine Kabı) ismini almış olması, zaman içerisinde değişen Yeni Zelanda ulus kimliğinin de göstergesidir. Müze bu ismi “*Yeni Zelanda topraklarından fıskıran değerli şeyler ve insanlarla dolu kap*” olarak yorumlamaktadır. Bu köklü değişimde kilit nokta 1984-1990 yılları arasında görev yapan hükümetin, yerli etnik unsurları ulusun paydaşı olarak gören düşüncesi olmuştur. Müze kurum tarihi incelendiğinde, sömürgecilikten ortak paylaşımcılığa uzanan süreç gözle görülür hale gelmektedir. Profesör Conal McCharty müzenin tarihsel sürecini kolonizasyondan, dekolonizasyona geçiş olarak tanımlamaktadır.⁴⁵⁴

Profesör Simon Knell, Yeni Zelanda Te Papa Ulusal Müzesi'nin son kırk yılda inşa edilen dünya çapındaki en etkili müze olduğunu belirtmektedir. Knell, bu tür müzelerin ulusu temsil etme ve tanımlama rolüyle değil, egemen sınıfların Avrupalı yerleşimcilerin bölgeye gelmeden önceki yerli halkları nasıl tanımladığının gösterimi

⁴⁵³ “Our History”, **Museum of New Zealand**, (Çevrimiçi) <https://www.tepapa.govt.nz/about/what-we-do/our-history>, 14 Şubat 2023.

⁴⁵⁴ Conal McCharty, **The Papa: Reinventing New Zealand's National Museum, 1998-2018**, Wllington, Te Papa Press, 2018, s.166.

açısından değerli bulmaktadır. Bu bakış açısı yeniden bir yazım ve temsil süreci gerektirmiştir. Knell'e göre müzeyi farklı kılan bu temsil gücüdür.⁴⁵⁵

Resim 3.2. Yeni Zelanda Te Papa Tongarewa Ulusal Müzesi.

Kaynak: Waatea News, (Çevrimiçi) <https://waateanews.com/2019/02/14/iwi-exhibitions-give-te-papa-unique-edge/>, 6 Mart 2023.

Yeni Zelanda'nın, sürekli yeni toplumları aynı ulus kimliği altına alarak genişleyen etnografik yapısı dikkat çekicidir. 1950'li yıllarda bu ihtiyaçtan, ülkedeki öğretmen okullarıyla mevcut müzeler birlikte çalışmaya başlamıştır. Öğretmen okullarındaki çok sayıda öğrenci müzeleri de staj yeri kapsamında değerlendirmiş, böylece halka indirgenen bir müzecilik anlayışının da yolu açılmıştır.⁴⁵⁶ Aynı zamanda benzeri programlar, sürekli değişen demografik yapıya dair sürdürülebilir bir ulusal kültür inşası çabasının göstergesidir. Ancak ABD müzelerinin tersine, Yeni Zelanda müzelerindeki ulusal inşa yerel grupların üst kimliğe entegrasi yönünde değil, kültürel üst kimliğin alt kimliklere doğru dengelenmesi ve genişlemesi doğrultusunda ilerlemektedir.

⁴⁵⁵ a.g.e., s.10.

⁴⁵⁶ Müzeler ve Öğretmen, a.g.e., s.16.

3.3. Avrupa Müzelerinde Ulusal Kültürel Yaklaşım

Avrupa’da en çok ziyaretçi çeken mekânlar, 19. yüzyıldan günümüze dek ulusal müzeler olmuştur. Müzeler çağı olarak adlandırılan 19. Yüzyılda, Avrupa’da tüm imparatorluk merkezlerinde müzeler kurulmuştur. Londra British Museum, Madrid Prado Müzesi, Paris Louvre Müzesi, Berlin Altes Müzesi, Viyana Kunsthistorisches Müzesi, St. Petersburg Ermitaj Müzesi ve İstanbul müzeleri bu örnekler arasındadır. Paris Louvre Müzesi kamuya açılan ilk müze olmasa da ilk “kamusal müze” olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın nedeni müzenin Fransız Devrimi’nin bir eseri olarak kabul edilmesi ve devrimden hemen sonra açılmasıdır. Louvre Müzesi, bir nevi Fransız halkının zafer ve egemenliğini simgelemektedir. Bu nedenle aslında modern devletin, yurttaşın, bilgi, sanat ve tarihin sahnesidir.⁴⁵⁷

Louvre Müzesi, modern ulus ve modern yurttaş kimliğinin oluşmasında kilit role sahiptir. Weber’e göre ortak, tarih, coğrafya, zaman ve mekân bilincine dayalı ulus kimliği için bu bilincin inşa edilmesi de gereklidir. Ulusa ve devlete dair mitolojilerin canlanması, bazı kültürel kurumların örgütlenmesi sayesinde gerçekleşecektir. Müze bu kurumların başında gelmektedir.⁴⁵⁸ Bu nedenle Louvre, Fransız ulusal kimliğini hem inşa eden hem de görselleştirerek teşhir eden bir kurumdur.

1793’te açılan Louvre Müzesi’nin genel kabul gören ilk kamusal müze olarak tanımlanmasına karşın, 1759’da açılan British Museum, dünyanın ilk ulusal müzesinin kendisinin olduğunu söylemektedir.⁴⁵⁹ Dünyanın halka açık ilk ücretsiz müzesi olan kurum, ağırlıklı İngiliz sömürgelerinden toplanan 8 milyon nesneyi barındırmaktadır.⁴⁶⁰ Diğer yandan Louvre ve British Museum’un kendi sömürgelerinden eserleri toplayıp sergilemelerine dayalı tavrı Ali Artun’un, kolonyalist kültür hegemonyası ve onun türevi sanat yağmacılığının modern evrensel müzelerde meşrulaştırılması görüşüne uygun düşmektedir.⁴⁶¹ Avrupa ulusal

⁴⁵⁷ Artun, 2019, **Mümkün Olmayan...**, s.164.

⁴⁵⁸ **a.g.e.**, s.168.

⁴⁵⁹ “The British Museum Story”, **The British Museum**, (Çevrimiçi) <https://www.britishmuseum.org/about-us/british-museum-story>, 13 Şubat 2023.

⁴⁶⁰ “History”, **The British Museum**, (Çevrimiçi) <https://www.britishmuseum.org/about-us/british-museum-story/history>, 13 Şubat 2023.

⁴⁶¹ Artun, 2019, **Mümkün Olmayan...**, s.167.

müzelerinin çoğunda, kolonyalist kültürel kapsayıcılık üzerine kurulu bir ulusal inşa gözlemlemek mümkündür.

Yaklaşık 56 milyonluk nüfusa karşın binin üzerinde toplumsal tarih müzesi olan İngiltere’de, bu müzeler yerel yönetimler ya da bağımsız şirketler tarafından finanse edilmektedir.⁴⁶² Özellikle 1980 ve 1990’lı yıllarda toplumsal tarih müzeleri yerellik üzerine yoğunlaşarak hızlı değişimin olumsuz etkilerini azaltmışlar ve yerel kimlikleri pekiştirmişlerdir. Liverpool Yaşamı Müzesi yöneticisi Loraine Knowles, müzelerin bir yörenin ve halkının gurur duyduğu bir geçmişi olduğu mesajını veren bir ortam olarak kullanılmasının, ekonomik çöküntü ve kendinden şüphe edildiği dönemlerde bir değer duygusunu ortaya çıkarttıklarını belirtmektedir.⁴⁶³ Bu bağlamda müzeyi yerele indirgemek çok kültürlü ve çok kimlikli toplumlarda çok daha işlevsel görünmektedir. Ulusal kimliğe giden yolu önce alt kimlikleri pekiştirerek sağlama işlevi açısından müzelerin ürettiği pratik değer, kültür politikaları açısından İngiltere örneği ile değerlendirilebilir.

Tarihi ve toplumsal müzeler yönünden zengin İngiltere’de, 1826’da kurulan Londra Müzesi⁴⁶⁴ oldukça geniş bir koleksiyona sahiptir. Paleolitik dönemden bugüne dek eserler barındıran koleksiyonuyla kent tarihine ışık tutmaya çalışırken, katmanlı tarihsel kimliğe hizmetini amaçları arasında yer alan şu maddeyle özetlemektedir; “*Kültürel çeşitlilik gösteren bir kentte, her biri bugünkü Londra’nın kimliğinde değerli bir parça teşkil eden birçok tarih olduğunu kabul etmek.*”⁴⁶⁵ Bir yerel müzenin tarihindeki iç çatışmaları ve kültürel farklılıktan doğan gerilimi ortak tarihi bir söylemle ele alması toplumsal bir mühendislik süreci gerektirmektedir. Fiona McLean’a göre müzeler, küresel kültür ve benzeşmeleri göz önünde tutarak ulusal yapı içerisinde kimliklerin algılanmasını sağlamalıdır.⁴⁶⁶ Londra Müzesi, ulusal inşa sürecinde tarihi katmanlar olarak ele alarak üst katmana yerleştirdiği

⁴⁶² Loraine Knowles, “Müze Gündeminde Toplumsal Tarih Kavramını Geliştirmek”, **Kent, Toplum, Müze...**, s.14.

⁴⁶³ **a.g.e.**, s.18.

⁴⁶⁴ “Our Organisation, Our Story”, **Museum of London**, (Çevrimiçi) <https://www.museumoflondon.org.uk/about-us/our-organisation>, 07.05.2021.

⁴⁶⁵ Max Hebditch, “Londra Müzesi”, **Kent, Toplum, Müze...**, s.42.

⁴⁶⁶ Fiona Mclean, “Museums and National Identity”, **Museums and Society**, March 2015, 3(1), pp.1-4.

Londra kimliğine dair maddi kültürel unsurları merkeze alarak bu mühendisliği gerçekleştirmektedir.

Resim 3.3. Portsmouth D-Day Müzesi.

Kaynak: Which Museum, (Çevrimiçi), <https://whichmuseum.co.uk/museum/the-d-day-story-portsmouth-4281>, 6 Mart 2023.

İngiltere yer alan ve Portsmouth Şehir Konseyi tarafından işletilen müzelerden biri olan D-Day Müzesi, şehirde yaşayan tüm topluluklara hitap edebilmek adına, İngiliz tarihsel kimliğinin çok önemli bir parçası olan Normandiya Savaşı'nın hikâyesini, merkezine insanı oturtarak yapmaktadır. Müze amacını şu şekilde tanımlamaktadır;

“Şehrin kültür ve topluluklarının çeşitliliğini ziyaretçilerimize yansıtmak ve sunmak; insanların koleksiyonlardan keyif almaları ve onlardan öğrenmeleri için ilham verici fırsatlar sağlamak ve şehrin ulusal ve uluslararası mirasını sergilemek.”⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ “The D-Day Story”, **The D-Day Museum**, (Çevrimiçi) <https://thedaystory.com/>, 29 Mayıs 2021.

D-Day Müzesi sıra dışı bir anlayışıyla ziyaretçileri de interaktif bir şekilde sergilemenin parçası haline getirmektedir. Ulusal ve uluslararası alanda çok sayıda ödül almış olan müze, İngiltere için önemli bir millî kültürel duruş oluştururken, bölgesindeki diğer toplulukları da ortak tarih anlatısıyla ulusal kültürün bir parçası haline getirmeyi başarmaktadır.

Yakın tarihi seyrinde radikal siyasal değişikliğe gitmiş olan uluslarda, kültürel kimlik oturtma süreçleri sancılı ve değişkenliğe açık esneklikte gelişebilmektedir. Ulusal tarihi seyrin hızla değişmesi, olguların ve politikaların müze söylemlerine dâhil olması ayrı bir risk alanı oluşturmaktadır. Durumun en bariz örneği Budapeşte Tarih Müzesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Nazan Ölçer, Budapeşte Tarih Müzesi'nin 1989 yılı öncesinde 1956 Macaristan ayaklanmasını karşı devrim olarak tanımlayıp, olayı başlatanları yabancı devletlerin kışkırttığı vatan hainleri olarak gösterdiklerini belirtmektedir. 1989 yılında olaylar halkın başkaldırısına dönmüştür. Yakın tarihte ise olayları yapanlar Sovyet baskısı altındaki mazlum Macar halkıdır ve olaylar haklı bir başkaldırıdır. Ölçer, durumu değerlendirirken toplumsal tarihe bakışta tarafsız kalınması gerektiğinin altını çizmektedir.⁴⁶⁸

Avrupa kültürel hegemonyasının, orta çağdan bu yana dünyayı etkisi altına almış olduğu ortadadır. Ancak günümüzde tek tip bir Avrupa'dan söz etmek mümkün görünmemektedir. Özellikle İngiltere, Fransa gibi öne çıkan bir dönemin yayılmacı kültürlerinin yanında, tarihi akışta sürekli coğrafi bütünlüğü ve siyasal dengesi değişen Doğu Avrupa ülkeleri de mevcuttur. Farklılıklar yerel kültürel kapsayıcılıktan, yakın tarihi anlatının değişkenliğine uzanan süreçleri içermektedir. Geçmişin yayılmacı ülkeleri daha çok ulusal tarih müzelerinde uluslararası anlatılarını sürdürürken, yakın tarihi seyrinde darbeler ve değişen siyasal süreçler görmüş Doğu Avrupa ülkeleri, kimlik ve kültür inşasında bir dil oturtmakta zorlanmaktadır.

⁴⁶⁸ Nazan Ölçer, "İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi'ne Doğru Geçmiş Deneyimler ve Gelecek", **Kent, Toplum, Müze...**, s.229.

3.4. Orta Doğu Müzeleri ve Ulusal Kimlik Sorunu

Günümüz Ortadoğu Müzeleri, özellikle kendi bölgeleri dışındaki turistlere yönelik post-modern mimarileriyle dikkat çekmeye başlamıştır. Müzeler, sergilenen eserlerden çok mimarileriyle bulundukları kentlerin yapısına artı değer katmayı amaçlamaktadır. Abu Dabi Guggenheim Müzesi, Abu Dabi Louvre Müzesi, yeni Büyük Mısır Müzesi, Dubai Gelecek Müzesi, mimarileriyle millî kültürlerin geçmişinden çok geleceğine uzanma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan bu tip müzeler, millî kültür yerine iktisadi büyümenin öncelendiğini de göstermektedir. Amerika ve Avrupa merkezli markalaşmış müzeler ve müze mimarlarıyla olan yakın ilişki ve şubeleşme, kültürü üretmek yerine transfer etme yoluna gidildiğini göstermektedir. Ortadoğu için ithal edilen kültür Batı kültürüdür.

Orta Doğu sınırların sürekli değişkenlik gösterdiği, dolayısıyla kültürel kimliğin oturtulmasında sorun yaşanan bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıtasal ölçekte ortak bir Arap ulusal kimlik inşası söz konusu olmamıştır. Ancak planlı programlarla ele alınmasa da ülkeler içerisinde kimlik oluşturma çabaları göze çarpmaktadır. Bu noktada da inanç sistemleri ve etnik kimliklerde kültürel çatışmalar söz konusudur. İsrail Müzesi Etnografya Bölümü idarecisi Rivka Gonen, İsrail'e gelen göçmenlerin bir kısmının hızla toplumla bütünleşerek yabancılaşmalarının önüne geçmeyi müzenin bir misyonu olarak tanımlamaktadır. Müzede, tüm dünyaya yayılıp çeşitli adetler geliştirmiş ve bulundukları ülkelerdeki kültürle etkileşime girmiş Yahudi göçmenlerin adet ve geleneklere dair sergiler düzenlenmektedir. Rivka Gonen, yüksek kültür ve estetik değer taşıyıcısı olan müzelerde, alt sınıflara ait nesnelerin sergilenmesinin doğruluğunu sorgulayarak çeşitli problemlerin altını çizmektedir. Gonen, küratör tercihlerine göre seçilen bazı ürünlerin cemaatin ait olduğu kültürü yükseltmesi ya da daha düşük göstermesinin, İsrail Müzesi açısından sıkıntılı süreçler doğurduğunu bildirmektedir.⁴⁶⁹ Bu durum müzelerin ortak kimlik inşası sürecindeki riskleri göstermesi açısından önemlidir.

Orta Doğu coğrafyasında müzecilik çalışmalarını ulusal kültür inşası kapsamında sürdüren Birleşik Arap Emirlikleri, bu yönüyle bölgedeki diğer

⁴⁶⁹ Rivka Gonen, "Müze Bağlamında Toplumsal Çoğulculuk: Amaçlar ve İkilemler", **Kent, Toplum, Müze...**, s. 154-158.

lkelerden kısmen ayrışmaktadır. 1969’da aldığı yoğun gle çok kültürlü bir yapıya bürünen Birleşik Arap Emirlikleri, yerel kültürü korumak ve geliştirmek adına Emirileştirme politikasıyla bir ulusal kimlik inşasına ihtiyaç duymuştur. Bu politik çerçevede Emirlik, müzelerini artırıp, çeşitlendirmiştir. Ceren Karadeniz’in Birleşik Arap Emirlikleri kültürel mirası ve müzelerine dair yaptığı araştırma, ülkenin mzeolojik kültür inşasında Batı uluslarında görülen tarih ve arkeoloji bilimleri ne çıkartmaya çalıştığını göstermektedir. 1969 yılında kurulan Al Ain Ulusal Müzesi, arkeolojik ve etnografik mirası sergilemektedir. 1971 yılında açılan-Dubai Müzesi, 1996 yılında kurulan İslam Uygarlıkları Müzesi, 2003 yılında kurulan Al Eslah Okul Müzesi, 2012 yılından sonra açılan köy ve tarih müzeleri gibi kurumlar Birleşik Arap Emirlikleri’nde ulusal kimlik inşasına katkı sunmaktadır. Ceren Karadeniz alışmasında, Birleşik Arap Emirlikleri’nde devlet otoritesinin ulus inşası politikasına destek sunan müzelerin, etnik grupları sunum dışında tuttuğunu söylemektedir. Karadeniz, Birleşik Arap Emirlikleri’nin uluslararası neoliberal ve ulus ötesi kültür politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan bu müzelerin aynı zamanda ülke turizmini geliştirmiş olduğunu bildirmektedir.⁴⁷⁰

Resim 3.4. Birleşik Arap Emirlikleri Al Ain Ulusal Müzesi.

Kaynak: neoldu.com, (evrimii) <https://www.neoldu.com/d/other/al-ain-ulusal-muzesi.jpg>, 6 Mart 2023.

⁴⁷⁰ Ceren Karadeniz, “Birleşik Arap Emirlikleri’nde Kültürel Miras ve Müzeler”, **Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi**, Yaz 2018, S.20, s.137-148.

Orta Doğu müzelerinde oturtulması güç görünen ulusal inşa, Birleşik Arap Emirlikleri'nde kısmen oturtulmuş, Emirilik politikasıyla bir üst kimliğin müzelerde görünür olması sağlanmış, başarılı sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Ancak genel olarak Orta Doğu coğrafyasında ulusal bir kültür oluşturmak yerine, Batılı kültür ihracına başvuran müzelerin, kendi kültürlerini tanımlama ve sergileme güçlüğüne uzun yıllar devam edeceği anlaşılmaktadır.

3.5. Ulusal Kimlik İnşasında Uzak Doğu Ülkeleri

Uzak Doğu'nun başat ülkeleri Çin, Japonya ve Kore müzelerinde ulusal kimlik temsilleri başarılı bir şekilde gerçekleşmektedir. Ancak uzun süreçlerde işgal yaşamış Singapur, Malezya ve Tayvan gibi ülkelerde bir ulusal kimlik oturtma çabaları, ulusal inşa süreçlerini zorunlu kılmıştır. Bu süreçlerde müzelere önemli roller düşmüştür.

Geçmişte Britanya ve Japonya kontrolüne giren Singapur, bağımsızlığını tam olarak 1965 yılında kazanmıştır. Son derece ciddi ekonomik krizin yanı sıra kültürel bir kimlik krizi de yaşayan Singapur, bugün dünyanın en yüksek gayri safi millî hasılası sıralamasında ikinci, gelişmiş ülkeler endeksinde ise dokuzuncu sıradadır. Nüfusunun büyük bölümü Çin, Malay ve Hindistan⁴⁷¹ kökenli vatandaşlardan oluşan Singapur'da kısa süre içerisinde kültürel kimlik krizi, Ulusal Müze ile aşılmış, var olan müzelerin stratejileri Singapurluluk kavramı üzerine oturtulmuştur.

Bağımsızlığın ilk dönemlerinde Singapur kimliğini halka aşlamak için izlenen politikalar, yurttaşların alt kimliklerine bağlılığı azaltmış, Asya kültürü de pasifleştirmiştir. Koloni bağımlısı olarak uzun yıllar yalnızca ekonomik amaçla var olan bir ülke, kimlik inşası noktasında özünü kaybetme tehlikesi de yaşamıştır. Ceyda Özçelik Tezel'e göre Singapur'da kültürel mirasa önem verilmemesi, somut kültürel mirasın azlığı, nüfusun gençliği ve kolektif bir belleğin henüz oluşmamış olması gibi nedenler, 1980'lere kadar süren bir millî kimlik krizinin temelinde yatan

⁴⁷¹ "Singapur Ülke Künyesi", T.C. Dışişleri Bakanlığı, (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/singapur-kunyesi.tr.mfa>, 07 Mayıs 2021.

gerçeklerdir.⁴⁷² 1980’li yıllarda Asyalı değerlerin öne çıkartılması teşvik edilerek etnik kimliklerin müze açmaları yönünde desteklenmesiyle, ülkenin birlik ve bütünlüğünü yansıtan müzelerin aynı dönemde açılması olumlu gelişmeler sağlarken diğer yandan da sanatsal açıdan bir gelişme yaşanmasını geciktirmiştir. 1990’lı yıllarda Ulusal Müze bünyesinde açılan Singapur Sanat Müzesi ile bu sorun da aşılmış, bu tarihlerde müzeler gerçek yerini bulmuştur. Günümüzde ulusal kültürel kimliğin oluşumu tamamlanmış, Ulusal Müze dışında askeriye, sağlık, spor, bilim müzeleriyle de kültür turizminde mesafe kat edilerek Singapur ekonomisine ciddi katkı sunulmuştur. Bu başarı da müzeler Singapur kimliğinin oturtulmasında en önemli somut merkezler olmuştur.⁴⁷³

Resim 3.5. Singapur Ulusal Müzesi.

Kaynak: klook.com, (Çevrimiçi), <https://www.klook.com/activity/1199-national-museum-singapore/>, 6 Mart 2023.

Singapur gibi Tayvan ve Malezya müzelerinde de temel yaklaşım ulus kimliğinin inşası olmuştur. 1908’de Japon hâkimiyeti döneminde kurulan Tayvan Ulusal Müzesi, 1949 yılında Çin yönetimine girdikten sonra adını Tayvan Şehir

⁴⁷² Ceyda Özçelik Tezel, “Ulusal Kimliğin Oluşumunda Müze ve Toplum İlişkisi: Singapur”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 6 (20), 2007, s.150-151.

⁴⁷³ Tezel, a.g.e., s.133-155.

Müzesi olarak değiştirmek zorunda kalmıştır. 1999’da değişen siyasi iklim nedeniyle ismi yeniden Tayvan Ulusal Müzesi’ne dönmüştür. Günümüzde dört ayrı kurumdan oluşan Ulusal Müze’nin ana binası Rönesans tarzı bir mimariyle inşa edilse de yapıya sonradan eklenen unsurlar, Tayvan ulusal kültürünü yansıtmaktadır.⁴⁷⁴ Müze Tayvan ulusal kültürünün yanı sıra, bölge jeolojisi, etnografyası ve antropolojisine dair sergilemeler yapmaktadır. Müze, yaşadığı kültürel karmaşa nedeniyle 2007’de bir karar alarak Tayvan kültür ve tarihinin araştırılmasına yönelik faaliyetler ve sergiler yapmaya başlamıştır. Müzenin bu yolla ulusal kültür buhranını aşarak ileriye dönük bir kimlik inşa etme çabasına girdiği anlaşılmaktadır.

Tayvan ve Singapur müzelerindeki kültürel inşa yaklaşımı, Malezya Ulusal Müzesi’nde de görülmektedir. Anayasal monarşi ve parlamenter demokrasiyle yönetilen Malezya bir krallık ülkesidir. 13 eyaletten oluşan ülkede yoğunluğu Müslüman Malaylar, Çin ve Hindistan kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır. Çok dinli ve çok kültürlü bir ülke olan Malezya, 16. yüzyıldan itibaren Portekiz, Hollanda, İngiliz, Japonya hâkimiyetleri altına girmiştir. Ancak 1963’te bir federasyon kurarak bağımsızlık kazanan ülkede, çok kültürlü hayatın ve sömürgeler döneminin izlerini silmek, ulusal bir kültür ve kimlik inşasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk karşısında 1963 yılında Malezya Ulusal Müzesi açılmıştır. 1883 yılında İngilizler tarafından başlatılan Malezya müzecilik faaliyetleri, günümüzde bir bakanlığa dönmüş olan Malay Federasyonu Eyalet Müze Departmanı ile boyut kazanmıştır. Malezya Ulusal Müzesi, 1959 yılında Malay krallarının sarayları formunda inşa edilmeye başlanmış ve 1963’te halka açılmıştır. Yapı uzun yıllar yerel müze formunda hizmet vermiş 2015 yılında Malezya Ulusal Müzesi adını almıştır. Müze yapısı 2005 yılında çıkartılan Ulusal Miras Yasası kapsamında, ulusal miras olarak kabul edilmiştir. Müzenin üç madde olarak sıraladığı amaçları arasında *“Kimlik oluşturma ve ulusal kalkınmaya yönelik toplum eğitimi için ulusal tarihi miras eserlerini sergilemek ve kullanmak”*⁴⁷⁵ maddesi yer almaktadır.

⁴⁷⁴ “History”, **National Taiwan Museum**, (Çevrimiçi) https://www.ntm.gov.tw/en/content_171.html 16 Şubat 2023.

⁴⁷⁵ “The National Museum”, **Muzium Negara**, (Çevrimiçi) <http://www.muziumnegara.gov.my/en/about-national-museum>, 16 Şubat 2023.

Uzak Doğu'nun sömürgelere maruz kalmış bölgelerinde kurulan ulusal müzeler, kimlik ve kültür inşasının bir parçası ve koruyucusu olmakla kalmamış, aynı zamanda sömürgeleşme öncesi tarihi anlatımların öne çıkartılması, kültürel unsurların yeniden hatırlatılması yoluyla ülke vatandaşlarında aidiyet bilinci oluşturmuşlardır. Ancak Singapur ve Malezya dışında Tayvan'ın Çin ile arasındaki sorunlar, uzun vadede yeniden bir ulusal inşa sürecini zorunlu kılabilir görünmektedir.

3.6. Afrika Ulusal Müzelerinde Millî Kültür Koruyuculuğu

Yeliz Okay, yapısalcı kültürel yaklaşım bağlamında müzelerin, sivil toplumun aracı haline geldiğini sosyal zıtlıklar ve konvansiyonel sözleşmelerle hareket eden toplumsal bir araç olarak, halkı kültürlerarası farklılıklar konusunda eğittiğini, hegemonik yapılara karşı çıkarak, güçsüzlerin savunucu olmak gibi politik bir işlev üstlendiklerini belirtmektedir.⁴⁷⁶ Çok sayıda Afrika ülkesi, Okay'ın tanımına uyan korumacı ve “savunucu” müze örneklerini barındırmaktadır.

Afrika'nın hareketli siyasal ikliminden çok sayıda müze de etkilenmiştir. 1960 sonrası bağımsızlık kazanan Avrupa sömürgeleri sayesinde ulusal müzeler kurulmuştur. Özellikle ulusalcılık ve dekolonizasyon temalı müzeler 1960-1970 yıllarında ve sonrasında kurularak Afrika kimlik ve kültürünü esas alan, ulusal kimliği koruyan ve sergileyen mekânlar olmuştur. Bu müzeler etnik ayrımcılığa karşı olup proaktif sosyo-kültürel politikalar üreten yerlerdir.⁴⁷⁷

Güney Afrika Cape Town'da yer alan Altıncı Bölge Müzesi, ülkede 1948 yılında iktidara gelen Ulusal Parti dönemi ile başlayan, ırksal ayrımcılığa dayalı apartheid⁴⁷⁸ sistemi mağdurlarının kurduğu yerel bir müzedir. Müze, 1950'de çıkartılan Grup Alanları Yasası'yla, 1982'de yalnızca beyazlara özel alan ilan edilen

⁴⁷⁶ Okay, **a.g.e.**, s. 214.

⁴⁷⁷ Alice Bellagamba, “Before It Is Too Late: Construcitng In Archive of Oral Sources and a National Museum In Independent Gambia”, **Africa Today**, 2006, V.52, N.4, s.31.

⁴⁷⁸ Apartheid, Güney Afrika'da 1948-1994 yılları arasındaki Ulusal Parti iktidarı döneminde uygulanan ırksal ayırım temelli resmi bir politikadır. Bireylerin, ırksal statü ve etnik kökenin siyasal ve yasal haklarını belirlediği bu rejim döneminde ağır yasalar, göç ettirmeler, ağır cezalar ve tehdit söylemleriyle birçok insan mağdur edilmiş, bir kısmı zorla göç ettirilmiştir.; İskender Gümüş, “Apartheid Döneminde Güney Afrika ve Uluslararası Çalışma Örgütü İlişkileri”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, Haziran 2020, C.5, S.10.

Cape Town Altıncı Bölge'den uzaklaştırılan 60 binden fazla insanın ortak acılarını canlı tutmak amacıyla kurulmuştur.⁴⁷⁹

Resim 3.6. Güney Afrika, Cape Town'da kurulan Altıncı Bölge Müzesi.

Kaynak: Cape Town ETC, (Çevrimiçi), https://www.capetownetc.com/wp-content/uploads/2020/09/districtsixmuseum_118695339_171441481140875_5137663529541449724_n-e1599197910292-1024x673.jpg, 6 Mart 2023.

Cape Town'da bulunan Altıncı Bölge, 1982 yılı öncesinde şehre ve limana yakın konumuyla her din ve dilden çok kültürlü bir alt sınıfı barındırmaktadır. Bölge, daha çok işçi, tüccar ve göçmenlerden oluşan renkli bir semt kimliğine sahiptir. Bugün geçmişe olan özlemin yanı sıra kendilerine yapılan sürgün acısını yüreklerinde taşıyan insanların bağışlarıyla kurulan müze, sembolik değerinin yanı sıra Altıncı Bölge sakinlerinin evlerine dönebilmesi için yasal süreçleri takip etmekte ve alınan kararlarda belirleyici bir rol üstlenmektedir. Müze Altıncı Bölge'ye rehberli turlar düzenlemektedir. Ayrıca müzede Güney Afrika kimliğine ve bölgenin çok

⁴⁷⁹ "About District Six", **District Six Museum**, (Çevrimiçi) <https://www.districtsix.co.za/about-district-six/>, 07 Mayıs 2021.

kültürlü yapısına destek veren konferanslar, seminerler, belgesel gösterimleri, dans ve müzik etkinlikleri düzenlemektedir. Müze bilgilendirmelerinde vatandaşlık hakları ve kültürel kimlikleri konusunda sürekli olarak bölge halkını desteklemektedir. Müzenin, oluşturmaya çalıştığı çok kültürlü ve kimlikli yapıda Müslümanları, Hristiyanları, etnik din mensuplarını, eşcinselleri görmek mümkündür. Yaşanılan sürgün acısını dinamik tutarak, sözlü tarih çalışmaları kapsamında Altıncı Bölge mağdurlarının hikâyelerine yer veren müze, genç nesle kültürel bir aktarım sağlama çabasıdadır.⁴⁸⁰

Altıncı Bölge Müzesi örneği, ortak söylem ve ortak belleği millî kimlik ve vatandaşlık hakları unsurlarıyla birleştirmiş, ortak bir acı üzerine inşa etmeye çalıştığı Güney Afrikalılık bilinciyle nadir bir bölgesel müze örneğidir. Diğer yandan Altıncı Bölge Müzesi, müzelerin yalnızca millî kültürel kimlik oluşturma ve şekillendirme unsurları değil, parçalanmak istenen kültürün koruyucuları olabileceğini göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

1989 yılında kurulan Gambia Ulusal Sanat ve Kültür Müzesi kendini daha çok kültürel merkez olarak tanımlayıp, geleneksel sanatların, yazılı ve sözlü kültürün korunması ve yayılmasını amaç edinmiştir.⁴⁸¹ Bir enstitü gibi çalışan müze yalnızca ulusal öneme sahip eşyaları onarıp sergilemekte, ulusal anıtları koruma altına almaktadır. Müze geleneksel sanatların modernlik karşısında erozyona uğramasını engelleyerek, kabile yaşam tarzının teşhir mekânı olmuştur.

Bilinen koruyan ve sergileyen müze anlayışından farklı olarak, bir danışma ve dayanışma merkezi işlevi yürüten Afrika ulusal müzeleri, kültür inşa etme sürecinde üstlendikleri aktif roller içerisine, yerel kültürlere dair hak arayışını dâhil ederek bir fark oluşturmaktadır.

⁴⁸⁰ “About District Six”, **District Six Museum**, (Çevrimiçi) <https://www.districtsix.co.za/project/oral-history-campaign/>, 22 Mayıs 2023.

⁴⁸¹ “About Us”, **National Centre For Arts and Culture The Gambia**, (Çevrimiçi) <https://ncac.gm/about-us/>, 16.02.2023.

3.7. Sovyetler Birliği Öncesi ve Sonrasında Rus Müzeciliği

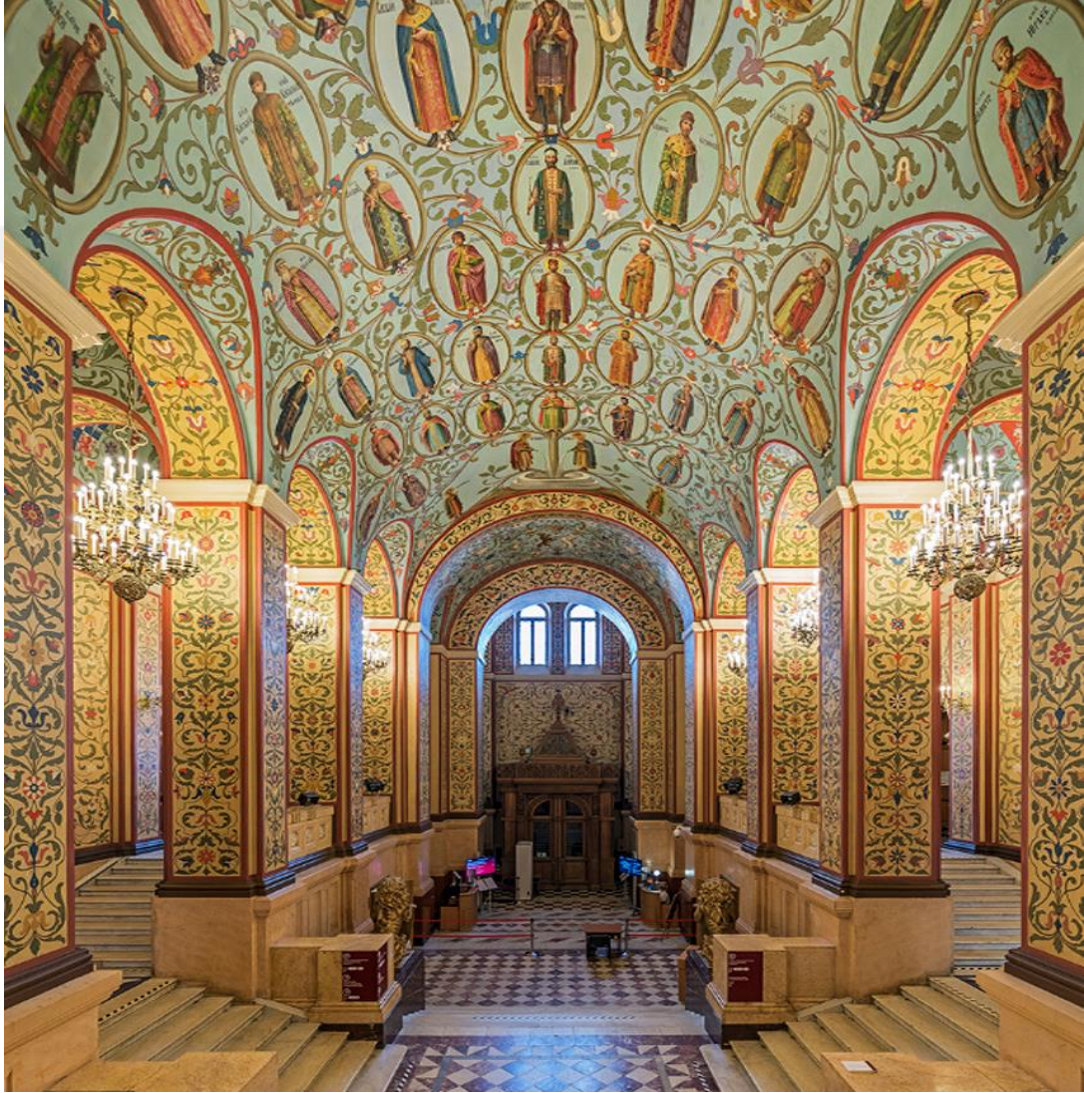
14. ve 15. yüzyıllarda, Rusya'da sanatsal ve kültürel alanda ulusal kimlik oluşturma sürecine girilmiştir. Rusya'da 1488'de resmi hazine birimi oluşturulmuş ardından 1494 yılında ilk koleksiyonlar toplanmaya başlamıştır. 17. yüzyıla doğru silah koleksiyonlarına sanatsal ve tarihi değeri olan eşyalar da dâhil olmuştur. 18. yüzyılda özel ve resmi koleksiyonlarda yaşanan artış ulusal bir müze ihtiyacını doğurmuştur. Çar I. Petro'nun girişimiyle çok sayıda eşya toplanmış ve ilk resmi müzelerin temeli atılmıştır. I. Aleksandr (1801-1825) döneminde yapılan siyasi reformlarla Rusya'da ulusal benlik bilincinin yükseltilmesi sağlanmıştır. Rus müzeciliğinin gelişmeye başladığı bu dönemde ilk ulusal müze fikri daha çok sivil toplum kuruluşlarıyla öne çıkmıştır. 1883 yılında Moskova'da kurulan ilk ulusal müze Rus tarihinin gelişimini 11 galeri ile anlatmak amacıyla kurulmuştur. Ulusal tarih ve kültüre olan ilgi müzecilik dışında arkeoloji, tarih, etnografya ve sanat tarihi alanlarında da gelişimi hızlandırmıştır. Rusya tarihinde 19. yüzyılda görülen ulusal ve uluslararası çalkantılı döneme rağmen halka açık müzelerin sayısı artmış, müzeler bilim ve eğitim temelli, kültür oluşturan yapılar haline gelmiştir. Tarih müzeleri ulusal bilincin gelişmesine katkı sunmuştur. 20. yüzyılda ise yerel müzelerde artış görülmektedir.⁴⁸²

1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrasında Rusya'da çarlık rejimi çökmüş, tüm saray ve müzeler ulusal mülkiyet haline gelmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulmasıyla dünyada komünist toplum yapısına sahip yeni bir ulus biçimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Bolşevik Parti liderliğinde çok kültürlü bölgede bir üst ulus kimliği oluşturacak sosyo-politik ve kültürel inşaa sürecine girişmiştir. SSCB döneminde Sanat ve Tarih Komisyonu başta olmak üzere çok sayıda komite oluşturulmuş, alınan özel kararlarla daha demokratik bir müzecilik uygulaması devreye alınmış, hükümet kurumlarındaki sanat eserleri koruma altına alınmıştır. Komünist eğitim çalışmalarına ağırlık verilen bu dönemde Eğitim Halk Komitesi kurulmuş ve müze çalışmaları sıkı bir disipline oturtulmuştur. Müzeler politik ve bilimsel kurumlar olarak öne çıkmış bilim kurumlarıyla temaslar

⁴⁸² Olga Volkova Humbatova, **Rusya'da Müzeciliğin Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

kurmuşlardır. Kitlelerin siyasal aydınlanmasında bir araç olarak müzeler de kullanılmış, ideolojik birimler haline gelmişlerdir.⁴⁸³

Resim 3.7. Rusya Ulusal Tarih Müzesi'nde bulunan Romanov Hanedanı temalı tavan süslemesi.

Kaynak: Russia Beyond, (Çevrimiçi) <https://www.rbth.com/travel/331532-historical-museum-red-square>, 6 Mart 2023.

Ulusal Müze, 1922 yılından sonra Moskova Tarih ve Devrim müzesi adını almış, çok sayıda müze devrim müzelerine dönüştürülmüş ve kent merkezlerinde benzeri müzeler kurulmuştur. 1934 yılı itibariyle merkezi yönetim müze kursları

⁴⁸³ Humbatova, a.g.e., s.67, 68.

açmıştır. 1938 yılına dek bu kurslarda 330 kişi eğitim almıştır. Müzecilik alanındaki eğitim seferberliği, Moskova ve Leningrad Üniversitelerinde müzecilik eğitimleriyle devam etmiştir. Ancak bu dönemde müzeler propaganda işlevi gören siyasal eğitim kurumlarına dönüştürülmüş, kültürel misyon, siyasal misyonun gerisinde kalmıştır.

484

İkinci Dünya Savaşı sonrasında (1946) Sovyetler Birliği'nde müzeler kategorilere ayrılmış, en yüksek kategori büyük başkent ve devrim müzelerini içerirken, ulusal kalıntı içeren yerel müzeler en alt kategoriye konmuştur. Bu durum yerel müzelerin kapatılmasına neden olmuştur. Baskıcı siyasal politikaların müzeler üzerinde etkin kılındığı 1950'li yıllarda kurulan Kültür Bakanlığı bünyesinde Müzeler Dairesi oluşturulmuştur. Bu dönemde müze sergilemelerinde toplumsal materyaller ikincil plana düşmüş, eser toplama ve sunma biçimlerinde bilimsel kriterlerden uzaklaşmıştır. 1950'li yıllarda okullar, fabrikalar ve benzeri alanlarda müzeler kurulmaya başlanmıştır. Okul müzeleri aktif kurumlar haline gelmiştir. 1960'larda müzeler yeniden ön plana çıkmış, eser toplama işlemleri aktifleşmiştir.⁴⁸⁵

1990'lı yıllarda SSCB'nin çöküşüyle başlayan büyük değişim müzeleri de etkilemiştir. Müze anlatılarında Sovyet öncesi Rusya tarihi ön plana çıkartılmıştır. Müzeler Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı bünyesine alınmıştır. Çok sayıda tematik müze açılmış, özel müzelerin sayısı artarken kamu müzelerinin sayısında azalma yaşanmıştır. Tarihi müzelerde Romanov Hanedanlığı, dini yaşam, tüccar ve sanayiciler tarihi gibi konular öne çıkartılmıştır.⁴⁸⁶

Dönemsel olarak Rus Müzeciliği Sovyetler Birliği öncesi dönem, Sovyetler Birliği dönemi ve Sovyetler Birliği sonrası dönemler olarak ele alınabilir. En büyük toplumsal hareketin ortaya çıktığı Sovyetler Birliği döneminde mevcut müzelerin dönüştürülmesi ve yeni müzelerin açılmasıyla 1960'lı yıllara dek katı ideolojik bir uluslaştırma sistemi uygulandığı görülmektedir. Zira bu dönem siyasal anlamda da çok kültürlü birliğin içerisindeki Slav ulusçuluğunun üst kimlik olarak empoze edilmeye çalışıldığı dönemdir. 1953'te devlet lideri Stalin'in ölümünden sonra

⁴⁸⁴ Humbatova, a.g.e., s.73, 75.

⁴⁸⁵ a.g.e., s.85.

⁴⁸⁶ a.g.e., s.97.

kısmen gevşetilen uygulamalarla müzecilik alanında gerçek anlamda toplumsal bir patlama yaşandığı anlaşılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin çöküşünün yaşandığı, Aralık 1991'den sonra ise Slav merkezli Rusya Federasyonu, ulusal bakış açısını birlik öncesi döneme yöneltmiştir. Sovyet döneminde yasak kabul edilen dini hayat, Çarlık dönemine dair hanedanlık anlatıları, tüccar ve sanayi hayatı temaları müzelerde ön plana çıkartılmıştır. Rusya'nın ulusal kimlik inşasında müzeleri SSCB, öncesi ve sonrası dönemlerde etkin şekilde kullanmaya çalıştığı görülmektedir.

3.8. Kazakistan'da Millî Kültür ve Müze İlişkisi

Resmen 1922 yılında kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği, kendi kültürel kimliğini üretip sergilediği kurumlardan biri de müzeler olmuştur. Özellikle Sovyet ideolojisine hizmet eden Devrim Müzeleri kimlik oluşturma ve pekiştirme süreçlerinde etkin kullanılmışlardır. Sovyet kimliğinin oluşturulması sürecine dâhil edilen müzeler, Sovyetler Birliği içerisindeki etnik grupların müzelerinde de sınırlı olarak alt kültürel öğelerinde sergilenmesine izin vermiştir. Merkezi yönetim böylece alt kültürel öğelerinde dışlanmasına izin vermemiştir. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra anti-Sovyet politik yansımalar Kazakistan müzelerinde de görünür olmuştur. Kazakistan Merkez Devlet Müzesi, göçebe Kazak kültürüne dair yeni galeriler açarken, Çimkent'te Sovyet dönemini anlatan bir müze açılmıştır. Kazak kültürüne dair folklorik ve etnografik unsurları sergileyen müzede özellikle arkeolojik bulgular ön plana çıkartılarak sergilenmektedir. Ayrıca Kazak kültürünün önemli yazarları, sanatçıları, millî kimliğin simgesi olarak müzede kendine yer buluştur.⁴⁸⁷

2021 yılında Çimkent'te kurulan “Siyasi Baskı-Sürgün Kurbanları Müzesi”, Kazakistan bağımsızlığının 10. yılında açılmıştır. Müze, Stalin döneminde ölüme mahkûm edilen ünlü K. Rıskulbekov Aymautov'un evinin bulunduğu alanda inşa edilmiştir. Böylece dönemin Sovyet baskısı ve kurbanlarının yeni nesil tarafından hatırlanması istenmiştir. Yetkililer müzenin, dönem mağdurlarının haklarının

⁴⁸⁷ Aydınğün, a.g.e., s.92-93.

iadesine dair tek mekân olduğunu belirtmektedir.⁴⁸⁸ Müze sergilemesinde kurbanların ailelerinden alınan fotoğraflar, dönem yöneticilerine dair belgeler sergilenirken, baskıcı politika karşısında geçirilen yoksunluk yılları ve bu yoksunluğu neden olduğu isyanlar anlatılmaktadır.⁴⁸⁹

Resim 3.8. Çimkent Siyasi Baskı ve Sürgün Kurbanları Müzesi.

Kaynak: Tripadvisor, (Çevrimiçi) <https://dynamic-media-cdn.tripadvisor.com/media/photo-o/17/56/80/e4/dsc-0413-largejpg.jpg?w=1200&h=-1&s=1>, 6 Mart 2023.

Almatı’da kurulan “Siyasi baskı-Sürgün Tarihi Müzesi” ise 2003 yılında KGB Binasında açılmıştır. Müzenin fikir sahibi, aynı binada 14 yıl hapis yatan Bekbolat Mustafin’dir. Müze önce Merkez Devlet Müzesi’ne ardından Tarih Müzesi’ne bağlanmıştır. Müze yapısı, kent hafızasında Sovyet döneminde çok sayıda insanın sorgulandığı ve hayatını kaybettiği yer olarak almaktadır. Prof. Dr. Ayşegül Aydıngün, Kazakistan’da milli kimliğin müzeler yoluyla inşasına dair yazdığı makalesinde, müzenin belleklerde sorgu, baskı ve can kayıplarıyla yer etmesi

⁴⁸⁸ a.g.e., s.95.

⁴⁸⁹ a.g.e., s.96.

nedeniyle, birçok Kazak tarafından çekincelerle ziyaret edildiğini belirtmektedir. Bu nedenle müze daha çok yabancı ziyaretçiler tarafından gezilmektedir.⁴⁹⁰ Sergilemelerde genelde millî unsurlar üzerinden baskıcı dönemin anlatıldığı müzede Stalin döneminde uygulanan haksızlık ve yoksullaştırmaya dair bir diorama da vardır. Müze binasının bir döneme damga vurmuş bir yapı olarak seçilmesi sembolik ve millî bir anlatım gereğinden doğmuştur. Böylece baskı döneminde halk düşmanı olarak aynı yapıda tutuklu bulunan, baskı ve zulüm görmüş, hatta öldürülmüş kişilerin aynı yapıda aklanmaları ve kahramana dönüşmeleri söz konusudur.⁴⁹¹

Ortak acılar, kahramanlıklar üzerine kurulmuş bir toplumsal hafıza müzesi olarak tanımlayabileceğimiz Kazakistan Siyasi Baskı müzeleri, Sovyetler birliği öncesi döneme uzanmak yerine, dönemin olumsuz etkilerinin hatırlatılmasını sağlayarak, bir kültürel inşa sürecini desteklemektedir. Diğer yandan Sovyetler Birliği öncesi dönemin kültürü ve kahramanlık anlatılarını sergileyen Kazakistan Merkez Devlet Müzesi, günümüz Rus müzeleri gibi, Sovyetler Birliği öncesi tarihsel dokuya millî bir anlatı getirerek, yeni ulusun yeni kültür ve kimliğini inşa etme sürecindedir.

⁴⁹⁰ a.g.e., s.99.

⁴⁹¹ a.g.e., s.101.

SONUÇ

Ulus kavramı modern toplumların kurulmasıyla birlikte toplumsal hayata girmiştir. Millî kültür ve millî kimliğe göre daha politik ve kapsayıcı bir kavram olan ulusal kimlik ve kültür kavramı, Osmanlı Devleti'nde hassas toplumsal ve bürokratik dengeler bozulmasıyla 19. yüzyılda gündeme getirilmiştir. Ancak kaynaklar ulus fikrinin amaçlanan düzeyde varlık gösteremediğini belirtmektedir. Cumhuriyet dönemine, yeni devletin yeni ulusunu inşa için kültürel ve siyasal politikalar geliştirilmiş ve uygulamaya konmuştur. Batılı fikir akımlarının Türkiye dinamiklerine uygulanarak ortaya atılan kuramlar doğrultusunda, yeni vatandaşın kültürel kimliğinin şekillendirildiği önemli kurumlardan biri de müzeler olmuştur. Müze-i Hümayun kapsamındaki müzelerde ulus temsili bir politika olarak ele alınmamış, daha çok Osmanlının çok kültürlü kapsayıcılığı teşhir edilmiştir. Bu dönemde özel teşebbüslerle kurulmaya çalışılan politik olarak Türklük millî bilincini yüceltmeyi amaçlayan Millî Müze ve Çanakkale Panorama Müzesi projeleri tam olarak hayata geçirilememiştir. Ancak Türkiye Cumhuriyeti, köken arayışlarını daha stratejik bir planlamayla ele almış, ulus ve vatandaşlık kavramlarını tarih, arkeoloji, dil ve antropoloji bilimleriyle şekillendirmeye çalışmıştır.

Cumhuriyet'in erken döneminde Hitit, Sümer ve Anadolu'nun ilk çağ kavimlerine kadar indirilen Türklük bilinci, ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmalar yanında müzelerle de desteklenmiştir. Bu bağlamda kurulmaya çalışılan Hitit Müzesi ve Bilimsel Araştırma Merkezi çalışmaları sonucu, Anadolu Medeniyetleri Müzesi kurulmuştur. Diğer yandan genç Türkiye'nin yeni başkenti Ankara'nın ilk müzesi Etnografya Müzesi olarak inşa edilmiştir. Yapılan ilk çalışmalara rağmen ulus kimliği daha çok Anadolu sınırları içerisindeki maddi etnografik öğelerle teşhir edilmiş, müze kuruluşunda dile getirilen Orta Asya kimliğinin ve dünya Türklüğünün merkezi olma fikrinden uzak durulmuştur. Hem kökenin Anadolu'nun ilk çağ uygarlıklarında aranması, hem de Etnografya Müzesi koleksiyonlarının Anadolu ile sınırlı tutulması Türk ulusu inşasının, Orta Asya Türklüğünden çok millî sınırlar içerisindeki kimlikler üzerinde bir üst kimlik yerleştirme çabası olduğunu göstermektedir. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Topkapı Sarayı'nın restore edilerek müze olarak açılması kültürel mirasa sahip çıkma bilincinin göstergesi

Ayasofya'nın müze haline getirilmesi, dönemin siyasal güçlüklerine rağmen farklı kültürleri de kapsayıcı bir ulusal kimliğe işaret etmektedir.

Cumhuriyet kurucularının, ulusal kimliği teşhir etme, ilke ve inkılâpları müzeler yoluyla yayma çabaları da ön plana çıkmaktadır. Bu amaçla uzun emekler harcanarak kurulmaya çalışılan Millî İnkılâp Müzesi, hayata geçirilememiş, toplanan geniş koleksiyon ile çok sayıda müze ve kurumun koleksiyon bakımından zenginleşmesi sağlanmıştır. İnkılâp Müzesi için İtalya, Almanya, Rusya örnekleri yerlerinde incelenmiş, bir yol haritası belirlenmiş ancak, kurucu kadronun inkılâp süreci tartışmaları nedeniyle rafa kaldırılmıştır.

Atatürk sonrası dönemde, hem Anadolu merkezli ulus bilincine dair çalışmalar hızını kaybetmiş, hem de çok sayıda müze fikrinden vazgeçilmiştir. Tek ve çok partili dönemlerde gerek devlet gerek parti tüzüklerinde yer alan, millî ya da ulusal kimliği temsil etmesi düşünülen müzeler hayata geçirilememiştir. Günümüze kadar gelen süreçte, daha önce beş yıllık kalkınma planlarında yer alan ya da özel kurumlarca dile getirilen millî müze, ulusal müze, folklor müzesi, Türkiye uygarlıklar müzesi, toplumsal tarih müzesi gibi kurumlar hiç açılmamış ya da henüz hayata geçirilememiştir. Bu nedenle Türkiye'de henüz ulusal kimlik ve kültürü temsil edecek bir müze bulunmamaktadır. Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi ya da Ankara Etnografya Müzeleri sınırlı tematik teşhir anlayışına sahiptir. Ulusal kültürü teşhir edecek yapıda bir müze bulunmaması ulusal kimliğin temsiliyeti noktasında önemli bir eksiklik olarak görülebilir.

Müzeler yoluyla millî kültür inşası, çok katmanlı olarak ele alınabilen bir yapıda olabilir. İngiltere'de daha çok yerel kültürlerin pekiştirmesi amacıyla kullanılan kent müzeleri oldukça işlevsel bir konumdayken, ABD müzeleri bir eğitim alanı olarak halkla buluşmayı hedeflemektedir. Çok uluslu kültürlerin göçler ya da yeni halkların tanınması yoluyla genişlemesi, dinamik bir üst ulus inşasını gerektirmiştir. Bu durum halkçı yaklaşımlarıyla dikkat çeken ABD müzeciliğinin en önemli müzelerinden Ulusal Tarih Müzesi'nde yakın dönemin olumsuz anlatılarıyla yüzleşme ihtiyacı doğurmuştur. Benzer durum Yeni Zelanda Ulusal Te Papa müzesinde gözlemlenebilmektedir. Müze zamanla ulusal kimliğe dâhil edilen yerli

gruplar nedeniyle, sömürge müzeciliği anlayışından kabile müzeciliğine evrilmek zorunda kalmıştır.

Modern müzeciliğin başarılı iki temsilcisi kabul edilen Fransa ve İngiltere ulusal müzelerinde kolonyal kültürü hâkim kılmaya çalışmış, özellikle sömürge ülkelerinden topladıkları çok sayıda maddi kültürel öğeyle, teşhir alanları oluşturmuşlardır. Ancak İngiltere küçük çaplı çok sayıda yerel müzeyle küçük halk gruplarını İngiliz üst kimliğinde birleştiren kapsayıcı dil kullanmaya özen göstermektedir. Stratejik bir devlet politikası olmamakla birlikte kendiliğinden gelişen bu tavır, çok uluslu kültürlerde kapsayıcı ve sürdürülebilir bir model olarak kabul edilebilir.

Yakın zamanda siyasal değişim yaşayan Rus müzeciliği, Sovyetler Birliği'nin dağılımından sonra 1917 tarihli Bolşevik Devrimi süreci ve öncesi tarihsel sergilemelerine geri dönmüş, SSCB etkilerini geri plana atmıştır. Ancak, Kazakistan müzelerinde SSCB dönemi yok sayılmaktan çok, olumsuz etkileriyle ulusal toplumsal hafızaya kazandırılmaya çalışılmaktadır. SSCB dönemi sonrasında kurulan Siyasi Baskı Müzeleri, dönemin baskıcı etkilerini ve bu etkilerin doğurduğu sonuçları hatırlatmayı amaçlamaktadır. Benzer hızlı ve siyasal değişimler kendini Budapeşte Halk Müzesi'nde göstermektedir. Ortalama 50 yıllık süreç içerisinde vatan hainleri, önce isyancı sonra halk kahramanı olarak teşhir edilmiştir. Yine yakın dönemde yaşanan ciddi toplumsal ayrılıkçı hareketleri Altıncı Bölge Müzesi tarzı müzelerle ile aşmaya çalışan Güney Afrika ulusçuluğu başarılı bir sınav vermektedir. Altıncı Bölge Müzesi sadece sergileme yapan bir müze olmamış, duvarları dışına taşarak, birleştirici ve yapıcı süreçlere müdahil olmuş, bölge halkının haklı sesini duyurmuş ve bunu yaparken de aidiyet duygusunu ve millî kimliği geçmişin ortak acılarını unutturmayarak yapmıştır.

Tarihleri boyunca birden fazla ülkenin işgal alanı ve sömürgesi olan Singapur, Malezya ve Tayvan gibi Uzak Doğu ülkeleri, kurdukları ulusal müzelerle toplumsal hafızadan silinen geleneksel kimliklerini koruma altına almaya ve bağımsız kimliklerine ulusal bir temsil inşa etmeye çalışmaktadır. Bu temsil özellikle Singapur'da başarılı sonuçlar vermiştir. Orta Doğu ülkelerinde ise başarılı bir ulus bilinci politikası görülmezken, bölgede müzecilik daha çok Batılı ülke müzelerinin

bölgesel şubeleri ya da danışmanlığında yürütölmeye çalışılmaktadır. İktisadi anlamda zengin Orta Doğu Arap müzeleri post-modern, fütüristik binalarıyla yeni bir kimliğin sesini dünyaya duyurmaya çalışırken, Guggenheim, Louvre gibi müzelerin şubelerine ev sahipliği yaparak ithal bir kimlik oluşturma gayretinde görünmektedir. Ancak Birleşik Arap Emirlikleri'nin 1960'lı yıllarda uygulamaya koyduğu Emirilik temelli ulus inşası yoluyla çok sayıda emirlikte başarılı müzeler kurulmuştur.

Sonuç itibariyle millî kültür inşâ süreçlerinde müzeler hayati denebilecek kadar önemli roller oynayabilmektedirler. Ulusal kültürlerin özgün yapısı, müze kimliğini de belirleyen temel unsurların başında geldiği unutulmamalıdır. Müzeler üzerinden oluşturulmaya çalışılan ulusal kültürel kimlikler, toplumsal belleğe dayanan, yerelden genele doğru, mutlaka sürekliliği olan, ilerlemeci, dinamik süreçler gerektirmektedir. Sergilenen ürünlerden, stratejik politikalara, değişken toplumsal süreçlerden, içinde bulunulan ortak millî kültürel değerlere kadar yerel kalabilen ve evrensel kültürleri de takip edebilen yapılar olmaları, gerçek anlamda müzelerin demokratik ve çok sesli ortamlar olmalarını da sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Abdulvahap: **Milli Kimlik İnşa Stratejileri Türkiye Örneği 1839-1946**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Aksoy, Meltem; Paker, Nurbin: (Çevrimiçi) <https://mimaritasarimsurecveetkilesimleri.wordpress.com/2018/01/08/tuketim-caginda-muzeler-ve-formlari-uzerine/>, 4 Nisan 2021.
- Akşam Gazetesi: “Büyük Tarih Kongresinin Hazırlıkları Çok İlerledi”, 14 Eylül 1937.
- Akşam Gazetesi: “Halk Partisi”, 28 Şubat 1936.
- Akşam Gazetesi: “Halkevinin Faaliyeti”, 09 Şubat 1939.
- Akşam Gazetesi: “Kitap Panayırı”, 03 Eylül 1932.
- Akşam Gazetesi: “Ödemiş Kazasının...”, 01 Aralık 1935.
- Akşam Gazetesi: “Tarih Kurultayı Bugün Saat On Beşte Açılıyor”, 20 Eylül 1937.
- Akşam Gazetesi: İzmit Belediyesi Yolları Yeniden Yaptırıyor”, 06 Nisan 1937.
- Alptekin, M. Yavuz: “Teoride ve Pratikte Ulusçuluk ve Ulus İnşası”, **Türkiye’de Ulus İnşası**, Ed. M. Yavuz Alptekin, Nobel Yayıncılık, Ankara, Eylül 2021, s.1-4.
- Anadolu Ajansı: (Çevrimiçi) <https://www.aa.com.tr/tr/kultur/milli-saraylar-baskanligina-bagli-muzelerde-ziyaretci-sayisi-yuzde-288-artti/2627676#>, 22 Şubat 2023.

- Anadolu Medeniyetleri Müzesi: (Çevrimiçi) <https://muze.gov.tr/muze-detay?SectionId=AMM01&DistId=AMM>, 05 Mayıs 2021.
- Anadolu Gazetesi: “Kültürpark Temelleri Yılbaşında Atılacaktır”, 25 Aralık 1935.
- Anadolu Gazetesi: “Mühim Kararlar Verildi”, 05 Şubat 1938.
- Anadolu Gazetesi: “Türk El Emekleri...”, 19 Kasım 1937.
- Anadolu Gazetesi: “Yeni Bir Etnografya Müzesi Kuruluyor”, 02 Nisan 1935.
- Anadolu Gazetesi: Aydın’da Hafta Tezahüratı”, 20 Aralık 1935.
- Anadolu Gazetesi: Manisa Zirai ve İktisadi İşleri Konuşuldu”, 31 Ekim 1936.
- Anayasa.gov.tr: (Çevrimiçi) <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1961-anayasasi/> 25.01.2023.
- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler**, İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Ankara Resim ve Heykel Müzesi: (Çevrimiçi) <https://arhm.ktb.gov.tr/artworks/detail/11/silah-taciri>, 25 Ocak 2023.
- Arık, Remzi Oğuz: **Halkevlerinde Müze, Tarih ve Folklor Çalışmaları Kılavuzu**, Ankara, Halkevleri Yayınları, 1947.
- Armaoğlu, Fahri: **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul, Kronik Yayınları, 2020.
- Artun, Ali: “İmkânsız Müze”, **Doxa**, Temmuz 2008, s. 60-72.

- Artun, Ali: **Halil Edhem, Modern Sanat Müzesinin Tasarımı, Müzecilik Yazıları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Artun, Ali: **Mümkün Olmayan Müze**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019.
- Artun, Ali: **Sanat Müzeleri 1, Müze ve Modernlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Artun, Ali: **Sanat Müzeleri 2**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Atasoy, Sümer: “Türkiye’de Müzecilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.6, İletişim Yayınları, 1985, s.1458. 1458-1460.
- Atatürk Araştırma Merkezi: **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **Suyu Arayan Adam**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1971.
- Aydınün, Ayşegül: “Kazakistan’da Tarihi Canlandıran ve Kimliği İnşa Eden Müzeler”, **Bilig**, Bahar, 2007, S.41, s. 89-108.
- Aysal, Necdet; Avcı, Ahmet: “Cumhuriyet Döneminde Kültürel Değişimin Bir Simgesi: Ankara Etnografya Müzesi”, **History Studies**, 11/5, 2019, s. 1433-1455.
- Aysal, Necdet: “Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Tarihçesi ve Gelişim Süreci”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 241-263.
- Baloş, Pınar; Karadeniz, Ceren: “Okul Müzesi: Eğitim ve Okul Tarihine Etkileşimli Öğrenme Temelli Bir Yaklaşım”, **Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, C.1, S.2, 2019, s. 153-173.

- Baltacı, Ayça: **Atatürk Döneminde Müze Eğitimi: Halkevleri Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022.
- Başgelen, Nezi: **İskender Lahti**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2013.
- Bellagamba, Alice: “Before It Is Too Late: Consturicting In Archive of Oral Sources and a National Museum In Independent Gambia”, **Africa Today**, 2006, V.52, N.4, s. 31. pp. 29-52.
- Berkes, Niyazi: **Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2002.
- Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s.155.
- Berktaş, Halil: “Çatışmanın Üstesinden Gelmek: İstanbul’da Bir Toplumsal Tarih Müzesi İçin...”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 159-165.
- Bilgin, A. Gani: **İstanbul Müzeleri**, İstanbul, Kültür A.Ş., Ocak 2010.
- Bozdoğan, Sibel: **Modernizm ve Ulusun İnşası**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.
- Cengizkan, Ali; Bancı, Selda; Cengizkan, Müge: **Enst A. Egli, Türkiye’ye Katkıları**, Ankara, TMMOB, 2017.
- Cephanecigil, Gül: “Osmanlı Dönemi İstanbul Müzeleri”, **Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi**, C.VII. İBB Kültür A.Ş., 2016, s. 484-495.

- Chester, Timothy J.: “Çatışma, Ruhsallık ve Öz Kimliği Sergilemek: Bir Kentsel Tarih Müzesinde Etkileşimli Teknolojinin Uygun Kullanımı”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 62-67.
- Cook, Elif: **Amerikan Müzeciliğinin Tarihi Gelişimi ve Smithsonian Müzeleri Üzerinden Araştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Crane, Susan A.: **Museums and Memory**, Stanford and California, Stanford University Press., 2000.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: **BCA, 490-1-0-0.1199-205-1.**, “Ankara Halkevinde İnkılap Müzesi’ne ait dosyadaki evrak listesi. İnkılap Müzesi bütçesi ile diğer milletlerin müzelerine ait rapor”, 27 Ekim 1939.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: **BCA, 490-1-0-0.1199-203-1.**, “Ankara Halkevi’nde, inkılabın seyrini gösterir bir müze meydana getirme çalışmaları. Atatürk’ü Samsun’a götüren Bandırma Vapuru hakkında bilgi”, 27 Şubat 1934.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: **BCA, 180.9.0.0.30.161.1.**, “Eski Eserler Müzeler ve Arkeolojik Çalışmalar”, 7 Ağustos 1924.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: **BCA, 30.18.1.1.9.20.17.**, “Topkapı Sarayı’nın İstanbul Asar-ı Atika Müzesi emrine verilmesi”, 3 Nisan 1924.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: **BOA, DH.UMVM, 96-52**, “Gelirleri şehit çocuklarına harcanmak üzere Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nce Gülhane Parkı’nda ...”, 11 Şevval 1333.

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri: **BOA, Y.EE. 41-160.**, “Müze okulu ihdası ve nizamnamesi ile ilgili rapor müsveddesi”, 6 Rebiulahir 1327.
- Cumhuriyet Halk Fırkası: **CHF Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.
- Cumhuriyet Halk Fırkası: **CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.
- Cumhuriyet Halk Partisi: **C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası**, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
- Cumhuriyet Gazetesi: “50 Yıl Önce, İnkılap Müzesi Hazırlıkları”, 26 Nisan 1980.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Ankara’da üç büyük irfan müessesesi...”, 11 Şubat 1933.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Arşiv Nedir?”, 24 Ağustos 1936.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Aziz Bey Geldi”, 10 Haziran 1933.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Diyarbakır Yerli Mallar Sergisi”, 17 Mart 1934.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Edirne halkevinde Resim Sergisi Açıldı”, 25 Mart 1935.
- Cumhuriyet Gazetesi: “İnkılâp Müzesi Nasıl Yapılacak”, 24 Kasım 1925.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Kısa Haberler”, 04 Haziran 1940.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Mimar Sinan...”, 30 Mart 1934.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Tarih Sergisi de Açıldı”, 21 Eylül 1937.
- Cumhuriyet Gazetesi: “Zekai Paşa Sergisi”, 11 Haziran 1933.
- Cumhuriyet Gazetesi: V. Birson, “Harbiye’yi Mutlaka Şehre Mal etmeliyiz!”, 17 Haziran 1935.

- Çal, Halit: “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Müzeler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.7, S.14, 2009, s. 315-333.
- Çeçen, Anıl: **Kültür ve Politika**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996.
- Çığ, Muazzez İlmiye: “Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye’de Arkeoloji”, **Erdem**, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, Aydın Sayılı Özel Sayısı II, C.9, S.26, 1996, s.621-628.
- Demir, Şerif: “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.29, 2011, s.331-348.
- Dewey, John: **Art and Experience**, Michigan, Minton Balch Company Publisher, 1934.
- District Six Museum: (Çevrimiçi) <https://www.districtsix.co.za/about-district-six/>, 07 Mayıs 2021.
- Dumont, Albert: Le Musee Sainte-Irene a Constantinople Antiquites Grecques, Greco-Romanies et Byzantines”, **Revue Archeologique**, Nouvelle Serie, V. 18, Juliet a Decembre 1868, pp. 273-263.
- Durdu, Zafer: “Türkiye’de Siyasal Kültür Kimlik ve Ulus İnşası”, **Türkiye’de Ulus İnşası**, Ed. M. Yavuz Alptekin, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2021, s.199-220.
- Durgun, Şenol: **Ulus İnşası ve Milliyetçilik**, Ankara, A Kitap, 2014.
- Edham, Halil: "Le rang et l'importance de nos musees des antiquites parmi les musees Europeens”, **La Turquie Kemaliste**, 1935, S.5, s. 2-9.

- Edhem, Halil: “Müzeler”, **I. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1932, s.532-566.
- Egli, Ernst A.: **Atatürk’ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken**, Çev. G. G. Uçer, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Eldem, Edhem: “Ayasofya: Kilise, Cami, Abide, Müze, Simge”, **Toplumsal Tarih**, S.254, Şubat 2014, s. 76-85.
- Erbay, Fethiye: **İstanbul’un 100 Müzecisi**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş., 2019.
- Eryücel, Ertuğrul: Türkiye’de Ulus İnşasının Bilimsel Temelleri”, **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, Mart 2022, C.10, S.30, s. 478-488.
- Eyice, Semavi: “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, İstanbul, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İletişim Yayınları, 1985, s.1596-1603.
- Eyice, Semavi: “Tarihi Eserler ve Müzecilik”, İstanbul, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, s. 1595-1606.
- Fatih.gov.tr: (Çevrimiçi) <http://www.fatih.gov.tr/tanzimat-muzesi>, 03 Haziran 2022.
- Fırat, Nurcan İ.: **Ankara’da Cumhuriyet Dönemi Mimarisinden İki Örnek Etnografya Müzesi ve Eski Türk Ocağı Merkez Binası**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 1998.
- Gence, H.: “Eckhard Unger”, Ankara, **Belleten**, C. XXXI, S.121, 1967, s. 135-137.
- Gerçek, Ferruh: **Türk Müzeciliği**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

- Gonen, Rivka: “Müze Bağlamında Toplumsal Çoğulculuk: Amaçlar ve İkilemler”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 154-158.
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- Göleç, Mustafa: “19. Yüzyıl Sonu İle 20. Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyasında Demiryolculuk ve Arkeoloji”, **CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyumu**, Uşak, 2011, s. 653-674.
- Görol Öngören, Pelin: “Erken Cumhuriyet Döneminin Hitit/ Milli Müze Projesi”, **Toplumsal Tarih**, S.226, Ekim 2012, s. 22-33.
- Görol Öngören, Pelin: “Ernst A. Egli’nin Ankara’da İnşa Edilecek Milli Kütüphane, Akademi ve Müze Projesi”, **Mimarlık Dergisi**, Ocak-Şubat 2016, S. 387.
- Görol Öngören, Pelin: **Displaying cultural heritage, defining collective identity : Museums from the late Ottoman Empire to the early Turkish Republic**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ, 2021.
- Gümüş, İskender: “Apartheid Döneminde Güney Afrika ve Uluslararası Çalışma Örgütü İlişkileri”, **Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi**, Haziran 2020, C.5, S.10, s. 25-37.

- Gündüz, Mustafa: “II. Meşrutiyet İdeolojilerinde Sosyoloji ve Geleceğin Toplum Tasavvurları”, **Doğu Batı**, S.45, Mayıs, Haziran, Temmuz 2008, s. 149-170.
- Güneş, Songül: **İstanbul’un Son Şehremini Muhittin Üstündağ**, İstanbul, İBB kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2023.
- Güngör, Mehmet: “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus-Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”, **Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2017; 13 (2): s. 438-464.
- Gürekli, Nurettin C.: **Ankara Rehberi**, İstanbul, Ankara Kulübü, 1949.
- Güvenç, Bozkurt: **Kültürün abc’si**, İstanbul, Yapı kredi Yayınları, 2021.
- Haber Gazetesi: “İzmit’in Kurtuluş Bayramı”, 19 Haziran 1939.
- Haber Gazetesi: “Tarih Sergisi”, 20 Eylül 1937.
- Haber Gazetesi: Nizamettin Nazif, “Kötü Bir İddiadan Tarihin Aldığı İntikam”, 24 Eylül 1937.
- Hakimiyeti Milliye Gazetesi: “İnkılap Müzesi”, 28 Haziran 1933.
- Halkın Sesi Gazetesi: “CHP. Genyon Kurulu”, 28 Şubat 1936.
- Halkın Sesi Gazetesi: “Halkevinde”, 24 Temmuz 1941.
- Hebditch, Max: “Londra Müzesi”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 39-43.
- Heyd, Uriel: **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.

- Hisar, Abdülhak Şinasi: “Bir İnkılap Müzesi İçin”, **Ülkü**, S.9, C.2, Birinci Teşrin 1933, s. 260-265.
- Hisar, Abdülhak Şinasi: “Müzelerimiz ve Hamdi Bey II”, **Ülkü**, Haziran 1934, C.III. S.16, s. 290-295.
- Hisar, Abdülhak Şinasi: **Türk Müzeciliği**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Humbatova, Olga V.: **Rusya’da Müzeciliğin Gelişimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2019, İstanbul Üniversitesi.
- ICOM: (Çevrimiçi) “ICOM Announces the alternative museum definition that will be subject to a vote”, 31 Mart 2021.
- Işıklı, Aytaç: **Türkiye Fuar Albümü**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2012.
- İnalcık, Halil: **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1992.
- İnan, Afet: **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- İstanbul Arekeoloji Müzeleri: **Müze-i Hümayun Rehnüma**, Ankara, İstanbul Arekeoloji Müzeleri Yayınları, Çev: Ü. Altekin, Ş. Yalçın, S. Öztöpaş, 2022.
- İstanbul Müzeleri: **İstanbul Müzeleri Yıllığı**, İstanbul, İstanbul Müzeleri Neşriyatı, 1937.
- İvgin, Hayretin: “Dr. Hamit Zübeyr Koşay’ın Folklor Açık-Hava Müzeleri Kurulması İçin Yaptığı Çalışmalar”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, S. XXIV, 1986, Ankara, s. 143-150.

- Kahn, David M.: “Amerikan Kent Tarihi Müzelerinde Yeni Misyonlar”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 20-24.
- Karaca, Ali: “Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Arkeoloji Bilinci (1837-1909)”, **CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu Bildirileri, 18-22 Eylül 2000**, Çeşme, Ed. T. Baykara, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 381-397.
- Karadeniz, Ceren: “Birleşik Arap Emirlikleri’nde Kültürel Miras ve Müzeler”, **Yedi: Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi**, Yaz 2018, S.20, s. 137-148.
- Karadeniz, Ceren: **Müze, Kültür, Toplum**, Ankara, İmge Kitabevi, 2018.
- Karaduman, Hüseyin: “Türk Ocakları ve Hars Müzeleri”, **Vakıflar Dergisi**, 30 (2007): s. 503-518.
- Karaduman, Hüseyin: **Ulus-Devlet Bağlamında Belgelerle Ankara Etnografya Müzesinin Kuruluşu ve Milli Müze**, Ankara, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- Karal, Enver Ziya: “Atatürk’ün Tarih Tezi”, **Atatürk Hakkında Konferanslar**, der: E. Ziya Karal, A. İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1946.
- Karal, Enver Ziya: “Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nda Batı’nın Etkisi”, **Tanzimat Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. H.İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoneix, 2006, s. 65-82

- Karpat, Kemal: "Kimlik Sorununun Türkiye’de Tarihi, Sosyal ve İdeolojik Gelişmesi", Haz: Şen, S., **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Ankara, Bağlam Yayıncılık, 1995, s.23-38.
- Karpuz, Haşim: “Türk Kültürü ve Müzelerimiz”, **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri (4-7 Kasım 1997 Ankara)**, s. 45-50.
- Kâtipoğlu, Hâlenur: “Resim ve Heykel Müzesi”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı, c.6., 1994, s. 315-316.
- King, Charles: **Pera Palas’ta Gece Yarısı, Modern Türkiye’nin Doğuşu**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2016.
- Knowles, Loraine: “Müze Gündeminde Toplumsal Tarih Kavramını Geliştirmek”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 14-19.
- Koşay, Hamit Zübeyr: “1927’de Etnografya Cemiyeti Kurma Teşebbüsü”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1974, s. 82-82.
- Koşay, Hamit Zübeyr: “Açık Hava Müzeleri Nasıl Kurulabilir”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, S.87, Ekim 1956, s.1377-1378.
- Köprülüzade Mehmed Fuad: “İnkılap Terbiyesi”, **Hayat**, Nu. II/19, 16 Haziran 1927, s.41-42.
- Kundakçı, Gül E.: “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”, **XII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, 1999, s.1083-1094.

- Kurun Gazetesi: “Tarih Kurultayı”, 20 Eylül 1937.
- Kutlu, Burcu: “İstanbul Arkeoloji Müzeleri’nin Kuruluşu”, **İmparatorluk Başkentinden Kültür Başkentine İstanbul**, Ed. F. M. Emecen, İstanbul, Kitabevi, 2010, s.403-418.
- Küçükyıldız Gözelce, (Çevrimiçi)
Damlanur: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/munir-hayri-egeli-1899-1970/>, 24.12.2021.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı: **Folklor Açık-Hava Müzelerinin Türkiye’de Kurulma İmkânları Sempozyumu Bildirileri, 13-15 Haziran 1985**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1985.
- Lindau, Rudolf: “Osman Hamdy Bey”, **Nord und Süd**, Eine deutsche Monatsschrift, Heft 312, 1903, s. 323-329.
- Lubar, Steven: “Kültürel Çoğulculuk Üzerine Bir Sergileme Hikâyesi”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 171-175.
- Maarif Vekaleti: **Müzeler ve Öğretmen**, Ankara, Maarif Basımevi, 1958.
- Mansel, Arif Müfid: “Osman Hamdi Bey”, **Belleten**, C. XXIV, S. 94, 1960, s. 291-301.
- Mardin, Şerif: **İdeoloji**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Mardin, Şerif: **Türkiye’de Din ve Siyaset**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

- McCharty, Conal: **The Papa: Reinventing New Zeland's National Museum, 1998-2018**, Wallington, Te Papa Press, 2018.
- McClean, Fiona: "Museums and National Identity", **Museums and Socceity**, March 2015, 3(1), pp. 1-4.
- Mevzuat.gov.tr: (Çevrimiçi)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, 21 Şubat 2023.
- Milli Eğitim Bakanlığı: **Eski Eserler ve Müzeler Komitesi Raporu**, Ankara, Millî Eğitim Bakanlığı, 1961.
- Milliyet Gazetesi: "Bartın'da Müze", 21 Şubat 1933.
- Milliyet Gazetesi: "Bir Evin Temelinde Eski Eserler", 04 Mayıs 1933.
- Milliyet Gazetesi: "Bugün Yapılacak Merasim", 30 Ağustos 1932.
- Milliyet Gazetesi: "Halkevi Bugün de Sergi ve Müzeler Kongresi Var", 14 Şubat 1934.
- Milliyet Gazetesi: "Kitap Panayırı Herkese Açıldı", 31 Ağustos 1932.
- Milliyet Gazetesi: "Kitap Panayırı", 03 Eylül 1932.
- Museum Of Chinese In America: (Çevrimiçi) <https://www.mocanyc.org/>, 07 Mayıs 2021.
- Museum of London: (Çevrimiçi)
<https://www.museumoflondon.org.uk/about-us/our-organisation>, 07.05.2021.
- Museum of New Zealand: (Çevrimiçi) <https://www.tepapa.govt.nz/about/what-we-do/our-history>, 14 Şubat 2023.
- Muzium Negara: (Çevrimiçi)
<http://www.muziumnegara.gov.my/en/about-national-museum>, 16 Şubat 2023.

- National Centre For Arts and Culture The Gambia: (Çevrimiçi) <https://ncac.gm/about-us/>, 16.02.2023.
- National Museum of American History: (Çevrimiçi) <https://americanhistory.si.edu/museum/mission-history>, 14 Şubat 2023.
- National Taiwan Museum: (Çevrimiçi) https://www.ntm.gov.tw/en/content_171.html 16 Şubat 2023.
- Ogan, Aziz: “Arkeoloji Müzesi Nasıl Kuruldu?”, **Hayat Tarih Mecmuası**, S.5, Mayıs 1980, s. 71-73.
- Ogan, Aziz: “Bay Halil Edhem”, **Yeni Türk İstanbul Eminönü Halkevi Dergisi**, 2.Kanun. 1939, s. 73.
- Ogan, Aziz: **Türk Müzeciliğinin 100. Yıl Dönümü**, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1947.
- Okay, Yeliz: “Müze Sosyolojisi Perspektifinden Müze-Toplum Etkileşimi Yorumlarına Genel Bir Bakış”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y:6 S:41, Ekim 2019, s. 205-219.
- Orakçı, Altuğ: “Halkevleri Müze ve Sergi (Tarih) Şubesi’nin Faaliyetlerinde Halk Kültürünü Koruma Düşüncesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.7, S.30, s. 181-189
- Oral, Mustafa: “Ankara Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.29-30, Mayıs –Kasım 2002, s.117-130.
- Oral, Mustafa: **Kemalist Cumhuriyetin İnşası, Bir İdeolojik Aygıt Olarak Ülkü Dergisi**, İstanbul, Yeni İnsan, 2016.

- Oral, Mustafa: **Türk Ulusunun İnşası, Ortak Tarih Söylemi**, İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2015.
- Ortaylı, İlber: “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, **Tanzimat Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. H.İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, Ankara, Phoneix, 2006, s. 283-316.
- Ozankaya, Özer: “Ulusal Toplum ve Ulusal Kültürün Kurucu Öğeleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Kasım 1992, Y.5, C.3, S.10, s. 213-225.
- Ölçer, Nazan: “İstanbul Toplumsal Tarih Müzesi’ne Doğru Geçmiş Deneyimler ve Gelecek”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 223-229.
- Önder, Mehmet: "Atatürk ve Müzeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.6, S.16. 1989, s.63-74.
- Öz, Tahsin: “Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler”,**Türk Arkeoloji Dergisi**, S.5, January 1949, s.1-15.
- Öz, Tahsin: “Topkapı Sarayı Müzesi Başlangıçta Ne Halde İdi”, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**, Ağustos 1980, S.8, s. 41-44.
- Özbay, Hasan: “Müze Kavramı ve Ankara Kültür Merkezi”, **Mimarlık**, 1989, S.235, s. 82-84.
- Özçelik Tezel, Ceyda: “Ulusal Kimliğin Oluşumunda Müze ve Toplum İlişkisi: Singapur”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** , 6 (20), 2007, s. 133-155.

- Özdoğan, Mehmet: **Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji**, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006.
- Öztürk, Nazif: **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Öztürk, Serdar: “Erken Cumhuriyet Yıllarında Sinema Konusunda Başarısız Kalmış İki Girişim: Çekilemeyen İki Propaganda Filmi (1939) ve İbret Yerleri Projesi (1923)”, **Selçuk İletişim Akademik Dergisi**, C.3, S.3, Temmuz 2004, s.77-82.
- Resmî Gazete: “Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine Bağlı Bir Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Kurulması Hakkında Kanun”, No: 5090. s.2729, 22 Nisan 1942.
- Resmî Gazete: “Belediye Kanunu”, s.8821-8840. 14 Nisan 1930.
- Ruzname-i Ceride-i Havadis: No:81, s.322-323, 19 Şaban 1291.
- Saner, Mehmet: “Demokratik Çözülme: Ankara’da Kültüre Yenik Düşen Kültür Merkezi İdeali”, **Arredamento Mimarlık**, 2015/07-08, Temmuz-Ağustos 2015, s. 82-90.
- Shabbar, Nihad: “Çocuklar İçin Müze Eğitimi”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 68-69.
- Shaw, Wendy M. K.: **Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarihinin Görselleştirilmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020.

- Shm.ru: (Çevrimiçi) <https://shm.ru/150-let/>, 25.12.2021.
- Smith, Anthony, D.: **Milli Kimlik**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Son Posta Gazetesi: “Diyarbakır’da Çiçek Sergisi”, 16 Mayıs 1936.
- Son Posta Gazetesi: “Edirne’de Büyük Bir Resim Sergisi Açılıyor”, 26 Mart 1935.
- Son Posta Gazetesi: “Halkevi Müzeler ve Sergiler Kolu”, 19 Mart 1935.
- Son Posta Gazetesi: “Halkevi Reisliğinden”, 11 Haziran 1933.
- Son Posta Gazetesi: “Resim ve Heykel Müzesi Bugünden İtibaren Halka Açılmıştır”, 21 Eylül 1937.
- Son Posta Gazetesi: “Resim ve Heykel Müzesi de Açıldı”, 21 Eylül 1937.
- Son Posta Gazetesi: “Rusya İntibaları”, 09 Mayıs 1932.
- Son Posta Gazetesi: “Sivas Halkevi Müze ve Tarih Kolu”, 03 Nisan 1941.
- Son Posta Gazetesi: “Tarih Kurultayına İştirak Edecek Ecnebi Âlimler Şehrimizde Toplanıyor”, 17 Eylül 1937.
- Son Posta Gazetesi: “Tire’de Bir Müze Kuruluyor”, 17 Ekim 1935.
- Son Posta Gazetesi: “Yakında Yeni İrfan Müesseseleri İnşa Edilecek”, 8 Şubat 1933.
- Son Posta Gazetesi: Ercüment Ekrem Talu, “Kongre ve Sergide Neler Gördüm”. 22 Eylül 1937.
- Sovrhistory.ru: (Çevrimiçi)
<https://www.sovrhistory.ru/museum/history/1920-1930/index.php>, 25.12.2021.
- Şahin, Mehmet: **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Müzecilik Tarihi 1846-1938**, İstanbul, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, 2020.

- Şapolyo, Enver Behnan: “Müzecilik”, **Ülkü**, S.18, C.3, Ağustos 1934, s. 428-431.
- Şapolyo, Enver Behnan: **Müzeler Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1936.
- Şimşek, Sefa: **Bir İdeolojik Seferberlik Deneyimi Halkevleri, 1932-1951**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı (Çevrimiçi) https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/Dorduncu_Bes_Yillik_Kalkinma_Plani-1979-1983.pdf, 10 Mayıs 2021.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı: (Çevrimiçi) <https://www.mfa.gov.tr/singapur-kunyesi.tr.mfa>, 07 Mayıs 2021.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: (Çevrimiçi) <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-80164/etnografya-ve-folklor-muzeleri.html>, 10 Mayıs 2021.
- T.C. Maarif Vekaleti: **Etnografya Müzesi İnkılâp Şubesine Kabul Olunacak Asara Dair**, İstanbul Devlet Matbaası, 1928.
- Tan Gazetesi: “Büyük Tarih Kongresi Açıldı”, 21 Eylül 1937.
- Tan Gazetesi: “Büyük Tarih Kurultayı İçin Gelen Profesörler”, 16 Eylül 1937.
- Tan Gazetesi: “İzmir’de Kültür Park”, 28 Eylül 1935.
- Tan Gazetesi: “Manisa Sergisi İyi Netice Verdi”, 27 Ocak 1937.
- Tan Gazetesi: “Manisa’da Mimar Sinan İhtifali”, 15 Nisan 1939.
- Tan Gazetesi: “Türk Tarih Kurultayı Bugün Törenle Açılıyor”, 20 Eylül 1937.

- TBMM: (Çevrimiçi)
<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001013.pdf>, s.244., 12 Kasım 2022.
- The British Museum: (Çevrimiçi) <https://www.britishmuseum.org/about-us/british-museum-story>, 13 Şubat 2023.
- The British Museum: (Çevrimiçi) <https://www.britishmuseum.org/about-us/british-museum-story/history>, 13 Şubat 2023.
- The Charleston Museum: (Çevrimiçi)
<https://www.charlestonmuseum.org/support-us/about-the-museum/> 14 Şubat 2023.
- The D-Day Museum: (Çevrimiçi) <https://thedaystory.com/>, 29 Mayıs 2021.
- Toksoy, Nurcan: **Bir Kültürel Kalkınma Modeli Olarak Halkevleri**, Ankara, Orion Yayınevi, 2007.
- Toprak, Zafer: “19. ve 20. Yüzyıllarda Kültür Tarihimizin Müzeciliğe Yansıtılması”, **Kent, Toplum, Müze Deneyimler-Katkılar, Toplumsal Tarih Müzesi Kuruluş Sorunları Sempozyumu 27/29 Mayıs 1993**, Ed. B. Madran, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s.176-181.
- Turan, Şerafettin: **Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, s.64-65.
- Türinay, Necmettin: “Cumhuriyetin Onuncu Yılında Bir İnkılap Müzesi Tasavvuru”, **Türk Yurdu**, C.6, s.270, Şubat 2010, s. 35-46.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü:	(Çevrimiçi) https://www.sozluk.gov.tr/ , 20 Kasım 2021.
Türk Dili Gazetesi:	“Halkevi Müze ve Sergiler Kolu Şubesi”, 23 Mart 1937.
Türk Dili Gazetesi:	“Tarih Kurultayı Açılıyor”, 19 Eylül 1937.
Tweedland The Gentlemen’s Club:	(Çevrimiçi) http://tweedlandthegentlemansclub.blogspot.com/2013/06/italian-modernism-and-fascism-very.html , 24.12.2021.
Uhri, Ahmet:	İzmir Müzeleri, Bir Akdeniz Kenti’nin Kültürel Arka Planı/İzmir Müzeleri, Sürekli Sergi ve Koleksiyonları , İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi, 2018.
Ulus Gazetesi:	“Adana’da İkinci İnönü Zaferi Kutlanacak”, 37 Mart 1935.
Ulus Gazetesi:	“Ankara Halkevi Müze ve Sergi Şubesi Konferansları”, 06 Mart 1937.
Ulus Gazetesi:	“Ankara’nın Merkez Oluşundaki Hikmet”, 07 Mart 1937.
Ulus Gazetesi:	“Bugünkü Konferans”, 01 Mayıs 1937.
Ulus Gazetesi:	“Edirne’de Resim Sergisi”, 25 Mart 1935.
Ulus Gazetesi:	“Halkevi Müze Komitesi”, 18 Haziran 1935.
Ulus Gazetesi:	“Halkevinde Bugünkü...” 22 Nisan 1937.
Ulus Gazetesi:	“Halkevinde Konferans”, 21 Nisan 1937.
Ulus Gazetesi:	“Halkevinde Konferans”, 23 Nisan 1937.
Ulus Gazetesi:	“Halkevinde Resim Sergisi”, 17 Mayıs 1938.

Ulus Gazetesi:	“Halkevindeki Dünkü Konferans �ok Enteresan Oldu”, 29 Mart 1936.
Ulus Gazetesi:	“�zmit’te Resim Sergisi”, 11 Nisan 1939.
Ulus Gazetesi:	“Tarih Kurultayında Ulus Objektifi”, 22 Eylül 1937.
Ulus Gazetesi:	“Trabzon Halkevinde müze ve sergi”, 31 Mart 1939.
Ulus Gazetesi:	“Türk Tarih Sergisi Her Bakımdan Muvaffak Olmuş...”, 21 Eylül 1937.
Ulus Gazetesi:	“Urfa Halkevinin Verimli �alı�maları”, 28 Ocak 1935.
Ulus Gazetesi:	�kinci Türk Tarih Kurultayı”, 20 Eylül 1937.
Ulusal Birlik Gazetesi:	“Manisa’da Zirai ve �ktisadi...”, 31 Ekim 1936.
�lk�ta�ır, M. �akir:	Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya �alı�maları , Ankara, Başbakanlık Kültür M�ste�arlı�ı, 1973.
�nsal, Deniz:	“�stanbul’un Yeniden Fethi: Panorama 1453 Tarih Müzesi’nin D���nd�rd�kleri”, Toplumsal Tarih , Nisan 2013, S.232, s. 84-88.
Ürekli, Fatma:	Osmanlı’nın Çanakkale 1915 Panorama Tarih Müzesi Projesi , �stanbul, Çamlıca, 2021.
�st�nda�, �nal:	“Milli Kültür �n�asında Müzelerin �nemi, 25 Aralık Gaziantep Savunması Kahramanlık Panoraması ve Müzesinin Milli Kültürümüze Katkısı”, Uluslararası Gaziantep’in Kurtuluşu’nun 100. Yılında Misak-ı Milli ve Güney Hattı Sempozyumu , Gaziantep, Gazik�lt�r, 2022, s. 1339-1350.

- Üstündağ, Ünal: **Demokrat Parti Siyasetinin Türk Sinemasına Yansıması**, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Vakit Gazetesi: “Aydın’da Bulunan Kıymetli Asarı Atika”, 02 Mayıs 1933.
- Vakit Gazetesi: “Büyük Mimar Sinan İçin”, 26 Mart 1934.
- Vakit Gazetesi: “Fransızlar, İzmir’de Yeniden Hafriyat Yapmak İstiyorlar”, 23.11.1933.
- Vakit Gazetesi: “Halkevinde”, 16 Şubat 1934.
- Vakit Gazetesi: “Kitap Panayırı”, 02 Eylül 1932.
- Vakit Gazetesi: “Kitap Panayırı”, 16 Ağustos 1932
- Vakit Gazetesi: “Resim Sergisi”, 02 Nisan 1939.
- Yarın Gazetesi: “İnkılap Müzesi Hazırlıkları”, 12 Aralık 1929.
- Yasa Yaman, Zeynep: “Ankara’da Bir Milli Müze Serüveni”, **Ankara Resim ve Heykel Müzesi**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012, s. 35-70.
- Yeni Asır Gazetesi: “Halkevi Hafriyat İçin Tahsisat Ayırdı”, 25.04.1937.
- Yeni Asır Gazetesi: “Halkevi Köşesi”, 20 Kasım 1937.
- Yeni Asır Gazetesi: “Hatay’da İçtimai Teşekküller”, 04 Şubat 1939.
- Yeni Asır Gazetesi: “Kültür Park Planı”, 25 Aralık 1935.
- Yeni Asır Gazetesi: “Tire Halkevi Müze Kolu Selçuk’ta”, 14 Mayıs 1936.
- Yıldırım, Recep; Martal, Abdullah: “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı”, **XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002. s. 1095-1102.

- Yıldırım, Yavuz: “Fransız Devrimi’nde Yurttaşlık ve Etkilerine Dair Bir Değerlendirme”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 21, Ek Sayı, 2019, s.251-271.
- Yüksel, Orhan Ş.: “Arkeoloji Müzesi”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Kasım 1966, S.10, s. 63-69.
- Zaman Gazetesi: “İkinci İnönü Zaferinin Yıldönümü”, 27 Mart 1935.

